

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук В. Зелянка (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 кандыдат філалагічных навук І. Капылоў
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцяменак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, Е. Лявонава,
 В. Ляшук, В. Ляшчынская,

А. Макарэвіч, З. Мельнікава, П. Міхайлаў,
 М. Новік, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Н. Усава, Н. Шаранговіч,
 І. Штэйнер, М. Яленскі

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Актуальная тэма, 3 вопыту работы, Настаўнік прапануе, Дыдактычны матэрыял, ВНУ – школе; *Калі закончыўся ўрок*: У дапамогу педагогу, Год малой радзімы),
Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Майстэрства творцы, Літаратура ў кантэксце часу, Новае прачытанне, Шматгалосае рэха, Лучнасьць музаў, Крытыка і бібліяграфія, Год малой радзімы; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Мова мастацкіх твораў, Таямніцы слова, Нашы прозвішчы, Слова ў тэксце, Малады даследчык прапануе, Жывое слова, На кніжную паліцу, 3 гісторыі слоў, Новыя выданні),
Наталля Шапран (*Літаратура і час*: Перазовы; *Нацыянальная і сусветная культура*: Пошукі і знаходкі, 3 архіваў часу, Год малой радзімы, На скрыжаванні культур, Малады даследчык прапануе),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Наталля Шапран,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

2019/6

(378)

чэрвень

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 “САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ”

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 “РОДНАЕ СЛОВА”»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 “Беларуская мова
 і літаратура ў школе”)

В. а. галоўнага рэдактара

**Наталля Мікалаеўна
 ШАПРАН**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Бароўка Ванда. Зборнік “Рунь” Максіма Гарэцкага як адмысловы мастацкі праект: Да 100-годдзя выхаду... 3
Ярмоленка Алена. Драма адзіноты ў аповесці “У чым яго крыўда?” Максіма Гарэцкага... 7
Шапран Наталля. “Сваім унукам я накажу чытаць вас”: Да 95-годдзя з дня нараджэння Васіля Быкава... 10
Трацяк Зоя. Пошукі Бацькаўшчыны ў ваеннай прозе Кузьмы Чорнага... 14
Жыбуль Віктар. “Я помню міг той незабытны...”: Творы Аляксандра Пушкіна ў перакладчыцкай спадчыне Юльяна Дрэізіна... 18
Кузьміч Наталля. Інтэрмедыяльная спецыфіка апавяданняў Галіны Багданавай... 23
Ламм Марыя. Экзістэнцыйныя выбары беларускай літаратуры [агляд манаграфіі Людмілы Сіньковай]... 26
Коўшык Марыя. “Я словы сыплю, як з сявёнкі...”: Простыя і шчырыя вершы Пятра Купы... 29

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Міхалевіч Алена. Моўна-выяўленчыя сродкі рэалізацыі аўтарскай задумы ў аповесці “Сотнікаў” Васіля Быкава... 30
Жызнеўская Вольга. Традыцыйны стэрэатып бацькі ў беларускай моўнай карціне свету... 34
Лобань Наталля, Рагілевіч Алена. “Душу ўздымае духоўна жаночы абраз”: Канатонімы з нацыянальна-культурным кампанентам... 37
Канцавая Марыя. Спосабы ўвядзення рэгіянальных кампанентаў у мастацкі тэкст: На матэрыяле твораў пісьменнікаў Усходняга Палесся... 41
Каўрус Алесь. Заўважанні: запрыкмечаныя словы, формы... 44
Міхайлаў Павел. Каштоўны набытак аматарскай лексікаграфіі: Пра словазбор Раі Крывальцэвіч... 46
Макарэвіч Аляксандр. Паперня: 3 гісторыі слоў... 48
Прыгодзіч Мікалай, Прыгодзіч Алена. Змешанае беларуска-рускае маўленне ў святле сацыялінгвістычнага вымярэння: Манаграфія пра “трасянку”... 50

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Капцюг Ірына. Прафесійная лексіка: Інтэрактыўныя метады выкладання... 53
Мянькоў Юры. “Свае” і “чужыя” ў аповесці “Знак бяды” Васіля Быкава: Урок беларускай літаратуры (XI клас)... 56
Асіпук Ганна. Праблема маральнага выбару на вайне ў аповесці “Жураўліны крык” Васіля Быкава: Урок беларускай літаратуры (VIII клас)... 60

Есіс Яўген. Апавяданне “Незагойная рана” Васіля Быкава: Тэматычны кантроль (VII клас)... 63
Гардзеі Наталля, Чайкова Святлана. Дыягнастычны тэст... 65

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Кавальчук Тэрэза. Пісаў ён праўду пра мужнасць беларусаў: Літаратурная гадзіна па творчасці Васіля Быкава (IX – XI класы)... 70
Кулікоўская Валянціна, Карэўка Валянціна. “Адсюль вядуць мяне вытокі...”: Літаратурна-музычная вечарына па творчасці Таісы Трафімавай і Зоі Падліпскай (V – XI класы)... 73

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Сурмачэўскі Ігар. Збаўца на гаўбцы: Гісторыя іконы “Хрыстос Уседзяржыцель (Пантакратар)” з Дзісны... 77
Кур’яновіч Юры. Лошыцкая сядзіба: рэкамендацыя Янкі Купалы яе кіраўніку... 81
Сакалова Вольга. Фарміраванне гістарычных вобразаў у культурнай прасторы беларускага горада... 84
Вальчук Алена. Роля Кракава ў развіцці беларуска-польскіх культурна-літаратурных узаемасувязей XV – XVI стст... 88
Станкевіч Дзяніс. Каштоўнасць як аб’ект даследаванняў беларускіх навукоўцаў у кантэксце сусветнай асіялагічнай думкі... 91

Паэтычная старонка. **Пушкін А.** Анчар, “Радзей нясуцца хмаркі лёгкай чарадой...”, Ноч, На ўзгорках Грузіі, Грузінская песня, Я помню міг той незабытны (21), Юнак і дзяўчына, Заздраўны келіх, Вязень, “Калі з чужыны ў край свой родны...”, Вертаград (22, пер. на бел. Ю. Дрэізіна). **Шніп В.** Здрада (61). **Трафімава Т.** Адна зямля, Шчаслівая, Хутарок маленства (73). **Падліпская З.** Случчыне (74), Любоў і малітва (76).

Нашы прозвішчы. **Сцяцко П.** Онімы дзеячаў культуры. *Працяг* (36, 40, 52).

Дыдактычны матэрыял. **Бурвін Л.** Афарыстыка Ніла Гілевіча. *Працяг* (68).

In memoriam. Памяці Марыі Антонаўны Кныш (69).

Крыжаванка. **Карпыза І.** Да 95-годдзя з дня нараджэння Васіля Быкава (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагогічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Дасылаючы матэрыялы для публікацыі ў нашым часопісе, аўтары тым самым перадаюць выдаўцу невыключныя маёмасныя правы

на ўзнаўленне, распаўсюджванне, паведамленне для ўсеагульнага ведама і іншыя магчымыя спосабы выкарыстання твора

без абмежавання тэрыторыі распаўсюджвання (у тым ліку ў электроннай копіі часопіса).

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rod-slova.by.

ЗБОРНІК “РУНЬ” МАКСІМА ГАРЭЦКАГА ЯК АДМЫСЛОВЫ МАСТАЦКІ ПРАЕКТ

ДА 100-ГОДДЗЯ ВЫХАДУ

Беларускае прыгожае пісьменства ў 1914 г. узбагацілася зборнікамі “Васількі” Ядвігіна Ш., “Родныя з’явы” Якуба Коласа і “Рунь” Максіма Гарэцкага. Аператыўным водгукам на гэты факт літаратурнага жыцця сталі рэцэнзіі Вацлава Ластоўскага на старонках “Нашай Нівы”. Пры аналізе зборнікаў Ядвігіна Ш. і Якуба Коласа В. Ластоўскі адзначаў станоўчыя і адмоўныя бакі выданняў, папракаў Ядвігіна Ш. за тое, што “душа аўтара не цаліком адбілася ў яго творчасці” [1, с. 288], выказваў спадзяванне, што пісьменнік узбагаціць яшчэ беларускую літаратуру «не адным хвалюючым душу “кавалкам жыцця”, каторае ён умее так добра адтварыць, калі “скалыхнецца сэрца»» [1, с. 290]. Пра аўтара “Родных з’яў” В. Ластоўскі выказваў аптымістычныя меркаванні: “...Тарас Гушча не сказаў яшчэ свайго апошняга слова; яго талент з кожным годам набірае большага напружання і большай развітасці ў вясёлкавых пералівах гумару і ў зіхаценні чыстых слёз, каторымі перасыпае гумар. Трэба спадзявацца, што імя Т. Гушчы з часам будзе вядома далёка за межамі нашымі, услаўляючы імя беларускае, яно пойдзе далёка па свету, бо ў творчасці Гушчы апрача фактычнай смешнай стараны скрыта глыбіня думкі...” [1, с. 297]. Надзвычай высока В. Ластоўскі ацэньваў плён працы пісьменніка-пачаткоўца: “Рунь” М. Гарэцкага – гэта вялікі ўклад у беларускую літаратуру як па глыбіні і багаццю думак, так і красе мовы, якую аўтар умее прыкрасіць магілёўскімі правінцыяналізмамі і падборам слоў для выражэння сваёй думкі» [1, с. 294]. Рэцэнзент зрабіў выснову, што «“Рунь” – гэта не зборнік апавяданняў мляўкаскандальных і не скалазубства з вяскоўца, з яго мазалёў і цемнаты, гэта першы ў нашай літаратуры паэма-трагедыя Маладой Беларусі. Першы голас беларускай, маладой, набалеўшай душы “на ўвесь свет, на Белу Русь”. <...> Ён малюе боль і трагедыю Маладой Беларусі не паверхнасна, а заглядае ўглыб, пад карэнне» [1, с. 292]. Сапраўды, пісьменніцкае адлюстраванне становішча інтэлі-

гентаў у першым пакаленні (апавяданні “Рунь”, “У лазні”, “У чым яго крыўда?”) напоўнена болей: яны шукаюць шляхі служэння народу, а родная глеба, што іх узгадала, ужо асцерагаецца прызнаць іх за сваіх.

Вядомы расійскі даследчык М. Гаспараў у артыкуле “Філалогія як этыка” акцэнтаваў запатрабаванасць уліку мяжы “творчасці пісьменнікаў і сатворчасці іх чытачоў і даследчыкаў, калі размова ідзе пра інтэрпрэтацыі тэкстаў” [2, с. 98]. Думаецца, для таго, каб выявіць адметнасць зборніка М. Гарэцкага, варта не толькі і не столькі параўнаць яго са зборнікамі ўжо вопытных празаікаў Ядвігіна Ш. і Якуба Коласа, колькі звярнуць увагу на адрасатаў выдання. Асноўныя адрасаты “Руні” – найперш маладыя людзі, якія інтуітыўна адчулі неабходнасць нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. У зборніку пісьменнік у мастацкай форме ўвасобіў свае ідэі з праграмных артыкулаў “Наш тэатр” і “Развагі і думкі”, дзе акцэнтаваліся складаныя ўмовы жыцця народа, прыродны духоўны арыстакратызм сялянства, неабходнасць абуджэння нацыянальнага гонару простага чалавека, неабходнасць мастацкага асвятлення мінулага і асаблівасцей светаадчування беларусаў, сярод якіх ён асабліва вылучаў “двудушнасць ад прыроды ў чалавеку” [3, с. 181], «нахіл... да здаровага містыцызму, да неразлучных з яго жыццём пытанняў: “Адкуль ўсё і што яно?”» [3, с. 197]. Заклік да пісьменнікаў “смялей і выразней гаварыце сваё новае слова” [3, с. 184 – 185] М. Гарэцкі рэалізаваў у першым зборніку, што стаў сур’ёзнай мастацкай заяўкай на грунтоўнае асэнсаванне рэчаіснасці і нацыянальнага характару беларуса. Слушным было меркаванне Я. Карскага пра раннюю творчасць Гарэцкага, што ў творцы “ёсць усе дадзеныя, каб з аўтара з часам развіўся добры пісьменнік з самародным талентам. Ужо зараз рэалізм у яго даходзіць да дэталёвай анатоміі, да фатаграфавання атамаў” [4, с. 570]. Праўда, у поўным аб’ёме навуковец наватарства маладога аўтара не здолеў ацаніць. Так,

адносна твора “Рунь” Я. Карскі заўважаў, што тут перад намі “толькі матэрыялы для апавядання” [4, с. 569], а “У лазні” адсутнічае “адзінства ў развіцці тэмы: апавяданне Банадыся і думкі Кліма мала звязаны з мыццём у лазні” [4, с. 569]. На думку навукоўцы, “Атрута” – “драматычны малюнак, напісаны вельмі жыва; паказвае, да чаго даводзіць п’янства” [4, с. 569], “Роднае карэнне” – “цудоўнае апавяданне па змесце і па натуральнасці выкладання” [4, с. 569], “Лірныя спевы” ж – “мясцовае паданне пра князеў Саламярэцкіх; аўтар імкнецца ўкласці апавяданне пра гэта ў вусны жабрака-лірніка. Адпавядае рэчаіснасці хіба толькі само паданне, бо беларускія жабракі-лірнікі не ведаюць гістарычных песень” [4, с. 569]. Карскі надзвычай адмоўна выказаўся пра твор “Што яно?”. Ён лічыў, што гэты тэкст уяўляе сабой хаатычнае выказванне думак з нагоды розных з’яў, “асабліва ў сувязі з народнымі вераваннямі”, што ад адсутнасці твора ў зборніку аўтар нічога не страціў бы [4, с. 569]. Пра апавяданне “У чым яго крыўда?” лаканічна сказана, што па форме гэта «шэраг лістоў вучня тэхнічнага вучылішча: да “яе”, да таварыша, да бацькоў. У пісьмах шмат быгавых рысаў і нават ёсць псіхалагічны элемент. Але як літаратурны помнік яны не маюць вялікай каштоўнасці» [4, с. 569].

Між тым зборнік “Рунь” істотна адрозніваецца ад зборнікаў іншых беларускіх пісьменнікаў, бо адметны праблемна-тэматычнай асновай, сістэмай персанажаў, вылучаецца прадуманай, гарманічнай кампазіцыяй. Зборнік складаецца з дзесяці тэкстаў, кожны з якіх не паўтарае ў мастацкім плане іншыя творы. Варта зазначыць, што частка твораў (“У лазні”, “Роднае карэнне”, “Атрута”, “Красаваў язмін”, “У панскім лесе”) друкавалася аўтарам раней на старонках “Нашай Нівы”. Сабраныя ў адной кнізе, яны дазволілі пісьменніку з розных бакоў асвятліць асобу інтэлігента ў першым пакаленні і чалавека з народа.

Першым у зборніку Гарэцкі змясціў эксперыментальнае апавяданне “Рунь” з прысвячэннем “Памяці друга”. Тэкст пачынаецца словамі ад аўтара, дзе асаблівай увагі заслугоўвае фраза “Яўна парушаючы законы пісьменства краснага, пішу я тут аб тым, што запраўды было” [5, с. 3], бо яе можна паставіць у якасці эпіграфа практычна да кожнага са змешчаных у зборніку твораў. Галоўны герой апавядання – чалавек, што мае “вялікія сілы” і “крышталёвую чыстату” душы [5, с. 8], што “хацеў словам адраджаць чалавека ў беларусе” [5, с. 4], “рабіць экамічнае адраджэнне Беларусі” [5, с. 5]. У кампазіцыйным плане пісьменнік зводзіць у адно некалькі пунктаў погляду на героя (заўважым, што гэты прыём любіў сучаснік Гарэцкага японскі пісьменнік Руноске Акутагава), каб у чытача склалася аб’ектыўнае

ўяўленне пра Уладзіміра З.; уводзіць дэтэктыўны момант пра магчымае самагубства героя, рамантычную сюжэтную лінію шчаслівага кахання беднага хлопца-сіраты праваслаўнага веравызнання Уладзіміра да “ядынага адростку старыннага беларускага роду” каталіцкага веравызнання Ядзі; дадае каментарыі аўтара з характарыстыкамі галоўнага героя; падае нібыта творы Уладзіміра “Войт” і “Княгіня” пра адчуванні людзей далёкага мінулага, лісты Ядзі да Уладзіміра, урыўкі з дзённіка Уладзіміра. Малады чалавек імкнецца служыць “беларускай справе”, але яе перспектывы да сустрэчы з Ядзям уяўляюцца Уладзіміру вельмі няпэўнымі. З дзённікавых запісаў героя вынікае, што чалавек не можа існаваць без высокай мэты і сапраўднага кахання. Востра акрэслена ў апавяданні тэма ўзаемаадносін народа і інтэлігенцыі: Уладзімір усведамляе сябе сынам народа, аднак Гарэцкі не спрашчае сітуацыю, калі прымушае героя прызнацца: “Я заступаюся за брата-мужыка, а ён жа – не сімпатычны, ён жа мяне крыўдзіў болей, чым хто” [5, с. 15]. Фінал апавядання напаядкрыты, бо аўтар выказвае меркаванне, што Уладзімір і Ядзя, насуперак чуткам, што яна памерла, а ён скончыў жыццё самагубствам, засталіся жывымі і вернымі “беларускай справе”: “Веру я: куюць сабе ішчасце яны і йшчэ некалі, як спельня каласы на добрай ніве, закрасуюць на роднай зямлі нашай” [5, с. 19].

Галоўны герой твора “У лазні” – “вучань апошняга класа каморніцкага вучылішча, казённы стыпендыят Клім Шамоўскі” [5, с. 20], інтэлігент з-пад саламянае страхі, які на канікулах з аднолькавай цікавасцю ставіцца да падручніка “Ніжэйшая геадэзія” А. Біка і да паэтычнага зборніка “Песні-жалыбы” Якуба Коласа. Клім пасля знаходжання ў горадзе пільна назірае за вясковым жыццём, ацэньвае яго, спрабуе вызначыцца з уласным стаўленнем да роднага кута. Наведванне вясковай лазні духоўна ўмацоўвае, прасвятляе Кліма. Апавядальнік як бы паміж іншым заўважае, што на 25 двароў у Мардалысаве “ёсць ажно дзве лазні” [5, с. 20]. Аднавяскоўцы Кліма не надта клапаціліся пра побытавыя зручнасці: “Лазня была за гоні ад вёскі, каля заплывае канавы, што была некалі, пакуль ішчэ паны жыдам лясоў не прадавалі, рэчкай. Ліпела яна сабе на ўзгорку, і пакуль Клім узабраўся на гэты ўзгорчак, два разы наваліўся і абскрабаў аж да крыві руку аб мёрзлы снег” [5, с. 21]; “Прымыльнік быў плятнёвы, і скрозь пляцень дуў вецер. Пад нагамі – мяллё. Каля сценак ляжалі, раскірачыўшы ногі, самадзельныя мяліцы” [5, с. 22]. У такой лазні, дзе нават не было цёплай вады, нельга было нармальна памыцца. Гэта абурала Кліма, як абурала ліслівае стаўленне да яго некаторых

вяскоўцаў ды іх папрокі хлопцу ў панстве, але ў лазні Клім, дзякуючы аповеду дзеда Банадыся, адчуў жывую зацікаўленасць сялян-аднавяскоўцаў незвычайнымі з’явамі. Сябе Клім атэстуе “прымачом у панстве і пасынкам вёскі”. Вяртаючыся дадому пасля лазні і прыгадваючы Кола-савы радкі пра родны кут, ён канстатуе: «*Ляцела думка: “Мой родны кут, люблю цябе без меры!” і забавілася яна, не ўцякала»* [5, с. 28].

“Кароткі жалобны абразок” “**Атрута**” спалучае рысы драматычнага і эпічнага твораў. Праблема п’янства раскрылася аўтарам праз акцэнтаванне небяспечнасці эгаізму. М. Гарэцкі адмовіўся ад адкрытага дыдактызму, падзеі і характары персанажаў ён раскрываў праз маналогі і дыялогі. П’яніца Раман – слабы чалавек, які бяздумна траціць грошы на гарэлку, па яго віне сям’я жыве ў страшэннай галечы, хварэе і памірае жонка, гіне малы сын. У абразку пісьменнік, у адрозненне ад іншых аўтараў, катэгарычна адмовіўся ад паказу сацыяльнай дэтэрмінаванасці вясковага п’янства, а падаў з’яву як маральны выбар чалавека.

Герой “**Роднага карэння**” студэнт-медык Архіп Лінкевіч спрабуе даведацца “што за народ наш, беларусы?”, ён вырашае збіраць матэрыялы “аб духоўным жыцці свайго народу” [5, с. 44], шукае адказы на так званыя праклятыя пытанні, у загадкавых з’явах бачыць містычны след, бо навука не можа ўсё патлумачыць. Відаць, зацікаўленасць аўтара незвычайным, загадкавым дала падставы Янку Купалу назваць М. Гарэцкага “пісьменнікам-містыкам” [6, с. 359]. Гарэцкі выкарыстоўвае цікавы кампазіцыйны ракурс: апавядальнік расказвае пра падзеі і, разам з тым, дае магчымасць герою разважаць, каментавець розныя з’явы, дэманстраваць веданне айчыннай літаратуры, пры гэтым ён яшчэ і падае дынаміку напружанага духоўнага жыцця інтэлігента ў першым пакаленні. Напачатку Архіпу здаецца, што змены абышлі бокам яго родную вёску, але ў фінале апавядання на чыгуначнай станцыі студэнт пераконваецца, што ён памыляўся: «*Падуў ціхі ветрык, заківаў лазу над канаваю і траўку змірную прыдарожную. “І трыста, чатырыста гадоў назад таксама дуў ён тут, ветрык, і таксама калыхаў-цалаваў траўку сумную і маўклівую... толькі цуда-машыны не было”, – памысліў студэнт і замаркоціўся...*» [5, с. 75].

“**Страхацце**” – працяг размовы пра таёмнае, пачатай у апавяданнях “У лазні”, “Роднае карэнне”, але тут аўтар перапрацоўвае сюжэт “чорнага” жарту. Твор пачынаецца разгорнутым маналагам Гаўрылы, з якога вынікае, што чалавек асабліва не павінен ні над чым задумвацца, яму не варта ні ў чым сумнявацца, бо ўсё ў жыцці правызначана: “*А мяне-то чортам ды нябож-*

чыкам ніхто ўжо не спужаў бы. Бо калі б мне пачало рабіцца страшна, я зараз узяў бы ў галаву і як мага дзяржаў бы там, што ўсё бывае ад думак” [5, с. 78]. Аднак калі Гаўрыла сутыкнуўся з невядомым, то ад нечаканасці памёр.

Побытавае здарэнне – забойства ў лесе маладой жанчынай старога гвалтаўніка-лесніка ў апавяданні “**У панскім лесе**” – па-майстэрску дынамічна, псіхалагічна тонка пададзена пісьменнікам праз спалучэнне дыялогу, няўласна-простай мовы безыменнай маладзіцы і аповеду ад трэцяй асобы.

Тэматычна арыгінальнае для тагачаснай беларускай прозы апавяданне “**Красаваў язмін**” – шчымы твор пра каханне і закаханасць. Дваццацігадовы Юра бачыць прыязнасць да яго тале-навітай Мусі, але не можа вызначыцца са сваімі адносінамі да дзяўчыны: “*Шукаў-шукаў хоць якіх-якіх асаблівых сардэчных пачуццяў у сабе і не знаходзіў. Яна мне надта, праўда, падабалася як мяккая, добрая, начытаная дзяўчынка з не саўсім звычайна-лёгкім дзявоцым поглядам на жыццё. Мне з ёю было добра, ладна, прыяйна. Гуляць з ёй любіў. І ўсё”* [5, с. 80]. На заляцанні дзяўчыны ён з далікатнасці адмоўчваўся і асуджаў сябе: “*Я сядзеў, як пень, і ў думках лаяў сябе калодаю, дурнем, сажалкавым гнётам”* [5, с. 81], “*Ну і ламіна ж я”* [5, с. 83]. Рамантык па светаўспрыманні, Юра, калі даведаўся, што дзяўчына раптоўна з’ехала ў Вільню і неўзабаве памерла, вырашыў, што экзальтаваная Муся магла скончыць жыццё самагубствам, але сяброўка дзяўчыны яго здагадку не пацвердзіла. Напамінам пра Мусю стаў “*п’янавата-мляўкі пах красуючага язміну”* [5, с. 86], сімвалічнай кветкі памяці.

Тэма асабістай памяці арганічна перарасла ў тэму народнай гістарычнай памяці ў “**Лірных спевах**”, дзе аўтар творча развіваў тэмы драматычнага мінулага беларусаў, захавання гісторыі праз мастацкія творы, бо менавіта Янка Прокляты нагадвае людзям пра іх мінулае, пра род Саламярэцкіх.

Лірыка-філасофскі цыкл “**Што яно**” – семантычна важны ў структуры зборніка. У ім развіваецца думка, што чалавек, незалежна ад стану і ўзросту, заўсёды задумваецца пра асновы светабудовы, пакутуе ад філасофскіх пытанняў. Апавядальніцкая стратэгія аўтара зводзіцца да паказу адчуванняў, меркаванняў і думак розных людзей: дзяўчыны, што страціла каханага, безыменнага бунтаўніка ў душы, старога жабрака, вясковага дурня, Янкі-чараўніка. Цяжка не пагадзіцца з В. Ластоўскім, што М. Гарэцкі прывіваў беларускай прозе “глыбокія думы, містычна-таёмныя, пытанні глыбокія” [1, с. 296].

Завяршае зборнік апавяданне “**У чым яго крыўда?**”, напісанае ў эпістальнай форме. Яно

пачынаецца лістом закаханага Кастуся Зарэмбы да вясковай дзяўчыны Ганны і напоўнена ўзнёслымі адчуваннямі, запэўніваннем у каханні. У пісьме да сябра Кастусь заяўляў, што стаў іншым чалавекам дзякуючы каханню. Хлопец прызнаваўся, што не хоча, атрымаўшы асвету, адрачыся ад каранёў, расплыцца “ў гнілым балоце згрызеных моллю чорных світак” [5, с. 126]. Кастуся абурала, што маладыя беларусы вучацца на чужым грунце і забываюцца добра разумець свой грунт, ён лічыць, што беларусам патрэбны “свой беларускі прарок, каторы б прамыў нам вочы, у чым наша істота, паэзія жыцця, прыгажосць жыцця” [5, с. 124], што ў яго вучылішчы пануе атмасфера бездухоўнасці: настаўнікі на ўроках спяць, а вучні п’юць ды гуляюць у карты. Каханне дало маладому чалавеку крылы, прагу пераўтварэння жыцця, але лісты ад бацькі і каханай расчаравалі хлопца. Бацька-селянін папракаў сына за каханне да вясковай дзяўчыны і перапіску з ёй, ушчуваў за гаворку на беларускай мове: “Даволі таго, што па-мужыцку гаворыш (дурань другі падумаць можа, як бы не ўмееш па-кніжнаму)” [5, с. 131]. Стары Зарэмба хваліў сына, што выпісаў “Нашу Ніву”, але прызнаваўся: “Нінцы [сястры Касцюка] я не даю чытаць, мала яна шчэ, а глаўнае, каб па-расейску нала-малася” [5, с. 131]. Каханая Кастуся не разумела памкненняў хлопца, у лісце яна дзялілася сумненнямі: “А мне на тое і непакой і што вы сумысля ўсё гэта і па-дзеравенску гаворыце, а вы наўчоны...” [5, с. 134]. Дынаміка настрою героя па-майстэрску перадаецца Гарэцкім праз подпісы Кастуся пад лістамі: “Касцючок Зарэмба”, “Косця Зарэмба”, “Ваши Кансіянцік”, “К. Зарэмба”. Пасля лістоў ад бацькі і Ганны Кастусь у лісце да сябра падпісаўся “скрыўджаны жыццём” [5, с. 135]. Прычына крыўды Кастуся ў тым, што самыя блізкія людзі не могуць яго зразумець, аднак ліст малодшага брата сведчыць, што той можа быць аднадумцам, бо піша да яго, “ды шчэ па-беларуску” [5, с. 133].

Выдатны крытык сучаснік пісьменніка А. Луцкевіч на падставе аналізу праблематыкі твораў характарызаваў Гарэцкага як “найглыбейшага з ідэолагаў беларускае народнае інтэлігенцыі” [7, с. 111]. Грунтоўна і дастаткова дакладна яго ўнёсак менавіта ў развіццё нашай літаратуры абазначыў М. Стральцоў: “Падкрэсліваючы не абы-якую праблематыку прозы ранняга Гарэцкага, менш за ўсё мне хочацца прыцягнуць яе сацыяльна-грамадскі змест, а хочацца падкрэсліць толькі заглыбленасць пошукаў пісьменніка, ідэйна-мастацкую і жанравую ўскладнёнасць іх” [8, с. 514]. Стральцоў канстатаваў: “Своеасаблівасць не столькі пазіцыі, колькі становішча Гарэцкага ў нашай літаратуры (істотнае

значэнне тут меў і асабісты лёс) абумовіла як кірунак ягоных пошукаў, які часта быў у свядомым паглыбленні, развіцці, дыферэнцыяцы адкрытага ўжо да яго, напрыклад, Коласам, дык і заўсёднае імкненне да глабальнага даследавання рэчаіснасці, пазначэння яе сацыяльна-гістарычных тэндэнцый, зразуметых праз культуру, праз комплекс нацыянальных адчуванняў...” [8, с. 479]. М. Стральцоў меў рацыю, паколькі, для прыкладу, у айчыннай прозе тэма ўзаемаадносін народа і інтэлігенцыі ўпершыню была ўзнята Якубам Коласам і Цёткай, але драматызавана і дэталізавана менавіта Максімам Гарэцкім. У адлюстраванні селяніна малады аўтар свядома ігнараваў тэндэнцыйнасць, аб’ектыўна паказваў існаванне ў народным асяроддзі і бездухоўнасці, і прыроднага арыстакратызму. М. Гарэцкі першым увёў вобраз героя-адраджэнца, вобраз закаханага чалавека. Дарэчы, творы, у якіх прысутнічае тэма кахання ці закаханасці, акальцоўваюць зборнік: апавяданне “Рунь” адкрывае яго, “Красаваў язмін” змешчана ў сярэдзіне, шостым па ліку, апавяданне “У чым яго крыўда?” завяршае зборнік. Прадстаўленыя ў кнізе вектары абнаўлення беларускай прозы датычыліся не толькі канцэптуальнага ўзроўню твораў, пашырэння яе праблемна-тэматычных абсягаў, але і ўзроўню паэтыкі. Максім Гарэцкі пераказнальна прадэманстравваў магчымасці мастацкай трансфармацыі дзённікавых запісаў, эпістальнага жанру, побытавага жарту і здарэння, плённасць сінтэзу эпасу і драмы, стылізацыі, а таксама крэатыўны патэнцыял спалучэння розных формаў выказвання і маўлення ў межах аднаго твора.

Спіс літаратуры

1. Ластоўскі, В. Выбраныя творы / В. Ластоўскі. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 512 с.
2. Гаспаров, М. Л. Записи и выписки / М. Л. Гаспаров. – М. : Новое литературное обозрение, 2001. – 416 с.
3. Гарэцкі, М. Творы / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 629 с.
4. Карский, Е. Ф. Белорусы : в 3 т. / Е. Ф. Карский. – Минск : БелЭн, 2007. – Т. 3, кн. 2. – 704 с.
5. Гарэцкі, М. Рунь : апавяданні / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1994. – 144 с. – (Рэпрэнтнае выданне).
6. Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала. – Мінск : Маст. літ., 2001. – Т. 8. – 462 с.
7. Луцкевіч, А. Выбраныя творы / А. Луцкевіч. – Мінск : Кнігазбор, 2006. – 460 с.
8. Стральцоў, М. Л. Выбранае : проза, паэзія, эсэ / М. Л. Стральцоў. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 485 с.

Ванда БАРОЎКА,
доктар філалагічных навук,
прафесар кафедры літаратуры
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ДРАМА АДЗІНОТЫ Ў АПОВЕСЦІ “У ЧЫМ ЯГО КРЫЎДА?” МАКСІМА ГАРЭЦКАГА

УДК 821.161.09 (092)

У артыкуле на матэрыяле аповесці “У чым яго крыўда?” М. Гарэцкага прааналізаваны характэрны для творчасці пісьменніка матыў адзіноты. Разгледжана парадыгма матыву, у якую ўваходзяць вобразы пагранічнай прасторы і месца, выгнанніка і дэмана. Вызначаны ўплыў экзістэнцыйнай філасофіі і класічнай літаратурнай традыцыі творчасці М. Лермантава на светапоглядную канцэпцыю М. Гарэцкага.

Ключавыя словы: *матыў, адзінота, самаспазнанне, выбар, хранатоп, час, выгнаннік, месяц, дэман.*

In the article based on the story of “What’s his offense?” M. Haretski such characteristic motive of the writer’s work as loneliness is analyzed. The paradigm of the motif, including images of the boundary space and the moon, the exile and the demon is considered. The influence of existential philosophy and classical literary tradition presented in the works of M. Lermantau on the worldview concept of M. Haretski is reviewed.

Жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага прадвызначаны катастрафічнай для радзімы пісьменніка і для свету эпохай, калі гінулі і ўзнікалі цэлыя нацыі і дзяржавы. Такая эпоха лічыцца цікавай і значнай для даследчыкаў, але з’яўляецца нешчаслівай і пакутлівай для асобнага індывіда і нават пакалення людзей. Гісторыя не шкадуе чалавечай асобы і нават не звяртае ўвагі на яе. Таму справа спазнання і самаспазнання Homo sapiens, філасофскага асэнсавання чалавечай сутнасці і спасціжэння свету праз чалавечае існаванне выступае ў творчасці М. Гарэцкага на першы план. Героі пісьменніка перажываюць гістарычны працэс, падзеі часу як частку свайго мікракосму, уласнае духоўнае развіццё. З аднаго боку, М. Гарэцкі адлюстроўвае лёс краіны і свету праз супярэчлівыя перажыванні асобы, далучанай да гістарычнага працэсу, з другога – асэнсоўвае варожасць навакольнай прасторы, адзіноту і пакінутасць у чужым свеце.

Філасофская канцэпцыя твораў М. Гарэцкага суадносіцца з поглядамі прадстаўнікоў экзістэнцыйнай філасофіі, якія вызначылі такія модусы існавання (экзістэнцыі), як *адзінота, нуда, свабода, выбар, жах і смерць*. Філасафы экзістэнцыялісты Альбер Камю, Жан-Поль Сартр, Марцін Хайдэгер, Мікалай Бярдзьеў развівалі думку пра ўважлівы аналіз чалавечай істоты асобна ад масы падобных. Кожны чалавек у філасофскай канцэпцыі экзістэнцыялізму – духоўная асоба, надзеленая розумам. Трапляючы ў розныя жыццёвыя калізіі, чалавек, на думку філосафаў, павінен выходзіць з іх больш вопытным. Адказнасць за ўчынкi, вынік свабоднага выбару, нясе сам чалавек.

Найбольш блізкія да экзістэнцыйнага светаадчування М. Гарэцкага погляды М. Бярдзьева, выкладзеныя ў філасофскім трактате “Самаспазнанне” (1949). Галоўным модусам чалавечай экзістэнцыі філосаф лічыць адзіноту, якую ён асэнсоўвае як глыбокую аснову свайго светапогляду: «Я ніколі не адчуваў, што я частка аб’ектыўнага

свету і займаю ў ім якое-небудзь месца. Я перажываў ядро майго “я” па-за прадстаўленым мне аб’ектыўным светам. Толькі на перыферыі я судакранаўся з гэтым светам. Неўкаранёнасць у свеце, які пасля ў выніку філасофскай думкі я назваў аб’ектывавным, ёсць найглыбейшая аснова майго светаадчування. З дзяцінства я жыву ў свеце, непадобным на навакольны, і я толькі прыкідваўся, што ўдзельнічаю ў жыцці гэтага навакольнага свету. Я абараняўся ад свету, ахоўваючы сваю свабоду» [1, с. 44].

Матыў адзіноты, адчужанасці ад аб’ектыўнага свету характарызуе большасць твораў М. Гарэцкага. Пад уплывам абставін асабістага жыцця ён узмацняецца ў апошніх тэкстах пісьменніка. Драма адзіноты, спазнанне сутнасці жыцця праз пагранічную сітуацыю, сам-насам з анталагічнымі катэгорыямі адбываецца як у ранняй (апавяданні “Рунь”, “Што яно?”), так і ў больш позняй прозе (апавяданні “Генерал”, “Рускі”, аповесці “У чым яго крыўда?”, “Меланхолия”, “На імперыялістычнай вайне”, “Скарбы жыцця”). Носьбіт экзістэнцыйнай свядомасці – знакавы для беларускай літаратуры вобраз героя-інтэлігента. Калі ў раннях апавяданнях пісьменнік толькі робіць захады да асэнсавання драматычнага становішча айчынай інтэлігенцыі на злome эпох, то ў аповесці “У чым яго крыўда?” ён на поўную моц выяўляе асаблівасці светаадчування галоўнага героя Лявона Задумы.

Падрабязная характарыстыка творчай сістэмы М. Гарэцкага немагчымая без вывучэння аднаго з асноўных матываў мастацкай прозы пісьменніка – матыву адзіноты. У сучаснай тэорыі літаратуры існуе наступнае азначэнне: “Матыў – любая адзінка сюжэта (або фабулы), узятая ў аспекце яе паўтаральнасці, тыповасці, г. зн. якая мае значэнне альбо традыцыйнае (вядомае з фальклору, літаратуры; з жанравай традыцыі), альбо характэрнае менавіта для творчасці дадзенага пісьменніка і нават асобнага твора” [2, с. 194]. Адзінота ў аповесці “У чым яго крыў-

да?” (1926) выступае індывідуальным матывам творчасці, які можна параўнаць з падобным у Міхаіла Лермантава. Больш за тое, рэмінісцэнцыі з твораў класіка рускай літаратуры ідэнтыфікуюцца ў прозе М. Гарэцкага. Матыў адзіноты праяўляецца на тэкставым, падтэкставым і інтэртэкстуальным узроўнях аповесці. На тэкставым узроўні ён прадстаўлены пэўнымі словамі ці нават слоўнымі формуламі. На ўзроўні асэнсавання тэксту матывы звязаны з тэмай і ідэяй, канфліктам, прасторай і часам твораў. Цытаты і рэмінісцэнцыі, выкарыстаныя ў аповесці “У чым яго крыўда?”, дапамагаюць пашырыць межы тэксту, асэнсаваць адзіноту як анталагічную філасофскую катэгорыю.

Сюжэтная схема аповесці “У чым яго крыўда?” мае кумулятыўную структуру, падзеі і персанажы сканцэнтраваны вакол асобы галоўнага героя. Негатыўныя здарэнні ў жыцці Лявона Задумы акумуляуюцца, прыводзяць да абвастрэння канфлікту і трагічнай развязкі. З пачатку твора М. Гарэцкі дае зразумець, што адзінота героя тлумачыцца як знешнімі, так і ўнутранымі фактарамі. Знешнія фактары – сацыяльнае паходжанне і ўзровень адукацыі Лявона Задумы, якія вылучаюць яго з пералічаных у аповесці сацыяльных груп і робяць яго чужым для сялян. У той самы час уласныя перакананні не дазваляюць яму далучыцца да мясцовай “інтэлігенцыі”: пісара, паштовага начальніка і паліцэйскага ўрадніка. Каставыя “забабоны” адлучаюць Лявона ад яўрэйў і мясцовай шляхты.

Унутраныя прычыны адарванасці героя ўзыходзяць да духоўных пошукаў асобы ў час “між дзвюх эпох, калі багі старых бацькоў трацяць свой аўтарытэт ці, проста кажучы, – навагу, уважччу нават малых дзяцей” [3, с. 139 – 140]. У такі час Лявон Задума стаіць перад пакутлівым выбарам уласнага шляху самаспазнання і самаідэнтыфікацыі. Вобраз выгнанніка, які выбірае дарогу ў жыцці, вызначае ідэалы і духоўныя каштоўнасці, уваходзіць у парадыгму адзіноты, дазваляе акрэсліць інтэртэкстуальную сувязь аповесці з творамі М. Лермантава.

Адзіноту і адчужанасць героя адлюстроўвае і хранатоп аповесці “У чым яго крыўда?”. Наратывная прастора акрэслена статычным топасам Цёмналесся – глухой вёскай, з якой паходзіць малады інтэлігент. Гісторыя адарванага ад цывілізацыі месца ўзмацняе сацыяльную і духоўную беспрытульнасць галоўнага героя, выяўляе супярэчнасці, што аддаляюць яго ад “родных каранёў”: “Цёмналессе – невялічкае, усяго там хат з дваццатак і дужа, можна сказаць, глухое. Гісторыя чалавечага развіцця пасадзіла яго сярод вялікіх лясоў і прыснула да яго першы знак цывілізацыі – царкву, у канцы васемнацатага

веку, вёрст за дзесяць (як Кажуць, але, мусіць, з добрым гакам). Другі знак цывілізацыі – валасную канцылярыю, у палове дзевятнацатага веку, адчыніла яна ў мястэчку вёрст за пяцнаццатца” [3, с. 139].

Сімвалічнае месца, вёска Цёмналессе, адлюстроўвае пачатак жыццёвай дарогі галоўнага героя. Першапачатковае дзеянне аповесці абмежавана вёскай і яшчэ больш звужаецца да хаты сям’і Задумаў, дзе павінен праводзіць канікулы Лявон. Адчужанасць героя ад іншага свету падкрэсліваецца апісаннем засыпанай снегам хаты, з якой няма дарогі і вакол якой адна снежная пустэля: “Пустэля, як заўсёды, цямнелася па-свойму гэтым вячэрнім часам ягоных пагулянак: цямнела яму ў вочы ціха і без дум. Яна не ведала, бо не чытала ў кнігах, што ёсць шырэйшы свет з вышэйшаю культураю. Яна быццам і ведаць не хацела шпаркасці жыцця і клопатаў далёкае адгэтуль цывілізацыі, зусім чужой і непатрэбнай дзеля пустыннага спакою. Пустэля маўчала цяжка, сцюдзёна і безуважна” [3, с. 143].

Даследчыкі творчасці М. Лермантава вылучаюць у вершах і паэмах паэта хранатоп пагранічнай прасторы, паміж небам і зямлёй, дзе час спыняецца і герой застаецца сам-насам са сваімі думкамі і перажываннямі [4]. Падобны хранатоп сустракаецца ў тэксце аповесці М. Гарэцкага. Аўтар характарызуе трансэндэнтнае становішча галоўнага героя з дапамогай народнай прыказкі: “Ад зямлі адарвайся і неба не дастаў” [3, с. 148]. Пагранічная прастора ключавая для разумення адчужанасці героя, якая суадносіцца з азначэннем адзіноты ў філасофскім даследаванні М. Бярдзьева: «Я адчуваў сябе істотай, не той, што выйшла з “гэтага свету”, і не прыстасаванай да “свету гэтага”. Я не думаў, што я лепшы за іншых людзей, укаранёных у свет, часам думаў, што я горшы за іх. Я пакутліва адчуваў чужасць усякага асяроддзя, усякай групойкі, усялякага напрамку, усякай партыі. Я ніколі не згаджаўся быць прылічаным да якой-небудзь катэгорыі. Я не адчуваў, што ўваходжу ў сярэдне-агульны стан чалавечага жыцця. Гэтае пачуццё чужасці, якое часам прыносіла мне сапрадныя пакуты, выклікаў у мяне ўсякі сход людзей, усякая падзея жыцця» [1, с. 45].

Біяграфічны і міфалагічны час аповесці таксама мае асаблівасці, звязаныя з аўтарскім матывам адзіноты. Факты біяграфіі маладога вучня Лявона Задумы карэлююць з каляндарна-абрадавым (міфалагічным) часам. Вакацыі ў бацькоў Задумы прыпадаюць на Каляды, калі прынята весяліцца і адзначаць надыход новага года. Але вучоны герой застаецца па-за традыцыйным каляндарна-абрадавым часам, імкнецца вырвацца

з вёскі, марыць пра ідэальнае жыццё, далучэнне да цывілізаванай прасторы. Драму адзіноты ўзмацняе выкарыстанне М. Гарэцкім архетыпу месяца, які безуважна назірае за духоўнымі пакутамі героя, яго імкненнем да новага жыцця: *“Месяцу ж было ўсё роўна: ці там хоча завяць сабака, з высокім апетытам і нізка падтуленым ад голаду хвастом, ці там хоча пняць свой хвальны гімн пустэльнай адзіноце вучоны хлопец, з сваім высока ўзнятым ідэалам над нізка апушчаным жыццём”* [3, с. 144]. Згодна з класічнай літаратурнай традыцыяй аўтар аповесці асэнсоўвае месяц як сімвал адзіноты і тугі, трагічнай і безнадзейнай долі.

Спроба пазбегнуць адзіноты, далучыцца да сялянскай грамады адлюстравана пісьменнікам праз пранікненне героя ў колаварот традыцыйнага сялянскага жыцця. Трапіўшы на вечар з танцамі, Лявон Задума мае магчымасць ацаніць станоўчы бок вясковага побыту і нават закахацца ў простую сялянскую дзяўчыну. Сімвалічны каляндарны час, калі здараецца сустрэча з першым каханнем, – Вадохрышча, на якое выпала своеасаблівае “хрышчэнне” галоўнага героя, далучэнне да роду.

Такім чынам, знакавы для разумення мастацкай канцэпцыі адзіноты, акрамя біяграфічнага часу, і каляндарна-абрадавы (міфалагічны) час. Завязка дзеяння, знаёмства з новым героем адбываюцца на Каляды, якія сімвалізуюць пачатак новага жыцця, з’яўленне новага героя-інтэлігента. Кульмінацыя аповесці, каханне Лявона Задумы да сялянскай дзяўчыны, прыходзяцца на Вадохрышча, адбываецца “хрышчэнне”, выпрабаванне героя, пераломны момант у яго жыцці, калі ён вырашае жыць і працаваць на карысць вёскі, ажаніцца з простаю дзяўчынай.

Падзеі рэальнага жыцця няўмольна ўмешваюцца ў мары юнака. Непрымірэнчыя супярэчнасці, немагчымаць знайсці родную душу адлюстраваны супрацьпастаўленнем прасторы вёскі, да якой належыць яго каханая, і прасторы горада, навучальнай установы, падрабязна ахарактарызаванай аўтарам. Прамой адсылкай да драматычнай паэмы “Дэман” М. Лермантава служыць згаданы ў аповесці “У чым яго крыўда?” ганарлівы і самотны дэман, які, *“пралятаючы над пансіёнам гэтай парою ў горнай чорнай вышыні, чуе тут толькі такія самы шум, які бывае ў пчаліным вуллі, калі на ім стукнуць, увечары колькі разоў, а тады прыкласці вуха і слухаць”* [3, с. 166]. Вобраз дэмана сімвалізуе мяцеж галоўнага героя супраць вызначаных парадкаў, спробу змяніць лёс, пазбегнуць невыноснай вечнай адзіноты. Як і герой М. Лермантава, Лявон Задума прагне права на шчасце і жыццё, пераадолення пракляцця

выгнанніка праз каханне да простаю дзяўчыны. Як і ў паэме Лермантава, імкненне галоўнага героя да выратавання вядзе да катастрафічных вынікаў.

Падзеі акумулююцца, дзеянне рухаецца больш імкліва. М. Гарэцкі адлюстроўвае будзённае жыццё ў школе і горадзе, чаргуючы яго апісанне з вясковымі навінамі. Хранатоп пашыраецца, рассоўвае межы, дзякуючы выкарыстанню лістоў. Эпістальны жанр дазваляе аўтару выйсці за рамкі аповеду пра біяграфію Лявона Задумы, адлюстраванне унутраны свет героя, яго пачуцці і думкі. Менавіта думкі і пачуцці, занатаваныя ў лістах, дапамагаюць зразумець востры канфлікт паміж горадам і вёскай, які вядзе да адрачэння героя ад сацыяльнага асяроддзя, з якога ён выйшаў. Развязка твора сведчыць пра немагчымасць прымірыць супрацьлеглыя бакі, далучыць вёску да цывілізацыі, спраўдзіць мару пра ідэальнае жыццё. Нездарма расчараванне ў ідэалах М. Гарэцкі звязвае з часам напярэдадні Вялікадня, выкарыстоўваючы сімваліку хрысціянскага свята, каб глыбей асэнсаваць страту надзеі, пакуты галоўнага героя.

Такім чынам, аналіз аповесці “У чым яго крыўда?” дазваляе вылучыць матыў адзіноты, характэрны для мастацкай творчасці Максіма Гарэцкага. У светапогляднай канцэпцыі пісьменнік выкарыстоўвае класічную літаратурную традыцыю, прадстаўленую ў творчасці М. Лермантава, і пераасэнсоўвае яе ў духу экзістэнцыйнай філасофіі, палажэнні якой абгрунтаваны ў працах Мікалая Бярдзьева. Матыў адзіноты вылучаецца на ўсіх узроўнях мастацкай сістэмы аповесці Максіма Гарэцкага, уплывае на сюжэтную схему, хранатоп, тэму і ідэю твора. У парадыгму названага матыву ўваходзяць вобразы пагранічнай прасторы і месяца, выгнанніка і дэмана, што суадносяцца з адпаведнымі вобразамі сусветнай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Бердыев, Н. А. Самопознание (опыт философской автобиографии) / Н. А. Бердыев. – М. : Книга, 1990. – 446 с.
2. Теория литературы : учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений : в 2 т. / под ред. Н. Д. Тмарченко. – М. : Изд. центр “Академия”, 2004. – Т. 1. – 512 с.
3. Гарэцкі, М. Прысады жыцця : апавяданні, аповесці / М. Гарэцкі ; уклад. Т. Голуб. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 479 с.
4. Ситдикова, Г. Ф. Мотив одиночества в лирике М. Ю. Лермонтова и М. И. Цветаевой : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / Г. Ф. Ситдикова ; [Место защиты: Сам. гос. ун-т]. – Самара, 2008. – 22 с.

Алена ЯРМОЛЕНКА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры “Славянскія і рамана-германскія мовы”
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта транспарту.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

“СВАІМ УНУКАМ Я НАКАЖУ ЧЫТАЦЬ ВАС”

ДА 95-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ВАСІЛЯ БЫКАВА

Эпістальярная спадчына Васіля Быкава надзвычай разнастайная і багатая, яна налічвае сотні лістоў. Васіль Уладзіміравіч ліставаўся з беларускімі і расійскімі літаратарамі і крытыкамі, чые імёны – цэлая эпоха: Алесь Адамовіч, Валянцін Аскоцкі, Віктар Астаф’еў, Уладзімір Багамолаў, Грыгорый Бакланаў, Рыгор Барадулін, Янка Брыль, Генадзь Бураўкін, Ігар Дзядкоў, Ларыса Геніюш, Ніл Гілевіч, Вячаслаў Кандрацьеў, Венямін Каверын, Уладзімір Караткевіч, Аркадзь Куляшоў, Лазар Лазараў, Віктар Някрасаў, Пімен Панчанка, Аляксандр Салжаніцын, Максім Танк, Аляксандр Твардоўскі. Знаёмства са многімі з іх пачыналася менавіта з ліставання і ўжо з цягам часу перарасла ў трывалае сяброўства, якое доўжылася ўсё жыццё. Невыпадкова В. Быкаў, калі ў апошнія гады жыў за мяжой, у лісце да аднаго з сяброў выказаў шкадаванне пра немагчымасць пісьмовага дыялогу – ён меў жыццёвую патрэбу ў падобным сумоўі, яно было неад’емнай часткай яго існавання.

Зрэшты, не з аднымі толькі літаратарамі перапісваўся В. Быкаў. Яму, аднаму з найлепшых пісьменнікаў, які належаў да “забітага вайной пакалення”, часта пісалі простыя чытачы, прычым ледзь не ад самага пачатку яго творчага

шляху. Чытачы самых розных узростаў, беларусы і жыхары Азербайджана, Казахстана, Латвіі, Літвы, Расіі, Узбекістана, Украіны – са шматлікіх вёсак і гарадоў Савецкага Саюза. Усе яны ў пераважнай большасці найперш дзякавалі за аповесці, за тое ашаламляльнае ўздзеянне, якое яны аказвалі на іх – быкаўскіх сучаснікаў. Да прыкладу, Павел Іванавіч Цімафееў з украінскай Маёўкі пісаў Васілю Уладзіміравічу:

“...Удзячны той Зорцы, якая дапамагла Вам не знікнуць у дэфісе паміж 41 – 45 гадамі і ў іншых прамежках таксама. Удзячны лёсу, што яна не адліла Вашай і маёй кулі. Мае словы не выказваюць і самай малой долі тых велізарных пачуццяў, якімі я перапоўнены, разумеючы Вашы думкі.

Вы вялікі! Вы маеце ўладу над жывымі і мёртвымі – Валашынымі, Самохінымі, Азевічамі, Іваноўскімі, Сотнікавымі, Люсямі, Верамі – іх 20 000 000. Гэта толькі цэлы іх у агульных і адзіночных магілах, а іх душы з намі. Вы вялікі! Вы іх уваскрэсілі. Вы чарадзей! Яны будуць жыць вельмі і вельмі доўга. Я з імі разам у атацы і на той мяжы пачуццяў, дакладней, адчуванняў жыцця – ёсць яна і няма яе. Я не саромеюся маіх слёз – гэта самая чыстая і шчырая падзяка Вам за Ваша Чараўніцтва, за Вашу ўладу нада мной. Вы адкрылі ў Чалавеку такое велізарнае чалавечае светаадчуванне... Гэта праверана часам. Мае словы бедныя і не выкажуць усіх маіх думак і пачуццяў.

Любы Ваша твор тысячу разоў апраўдаў Ваше жыццё на Зямлі. Дзякуй Вам, што Вы ёсць на Швеце”.

Некаторыя з карэспандэнтаў, дзелячыся ўражаннямі, звярталіся да Васіля Быкава не аднойчы. Іншыя, хоць пісалі ўпершыню, але даўно, яшчэ з 1960-х гг., калі пісьменнік увайшоў у вялікую літаратуру, чыталі літаральна ўсё, што выходзіла з-пад яго пяра, нават тыя творы, што пасля публікацыі ў часопісе “Новый мир” на доўгія гады былі забаронены цензурай, не друкаваліся і нават не згадваліся ў літаратурнай крытыцы.

«...І з новай сілай успыхнула ўва мне пачуццё радасці і гонару, што жыву ў адзін час з Вамі! Прайшло шмат часу (цэлае жыццё!) з таго моманту, як аднойчы апынуўся ў маіх руках часопіс з Вашай аповесцю “Мёртвым не баліць”. Не магу перадаць Вам пачуццё (да гэтага часу памятаю гэта так выразна), якое выклікала ўва мне гэтая Ваша цудоўная, дзівосная аповесць.

Чытала запоем, да болю ў вачах, літаральна пад гіпнозам – так захапіла мяне Ваша кніга. У мяне білася сэрца ад пачуцця прыналежнасці да таго, што адбываецца, і адначасова ад радасці судакранання з сапраўднай, вялікай творчасцю.

З тых часоў Вы назаўсёды засталіся ў маім сэрцы, якое па-ранейшаму хвалюецца і б'ецца ад болю і радасці, калі я адкрываю старонку Вашай новай аповесці (і заўсёды бязмерная падзяка Вам!)» (з ліста Алены Гохман, г. Саратаў).

«Я ўжо аднойчы пісаў Вам, прачытаўшы “Круглянскі мост”, а прачытаўшы некалькі дзён таму “Воўчую зграю”, не магу стрымаць тых пачуццяў, якімі ахоплены, і таму пішу Вам.

Перш за ўсё вялікая, шчырая падзяка за праўду ў паказе вайны; вольна бывае, чытаеш мемуары адважных і смелых военачальнікаў, а вайну малююць, як дзіцячую гульню “Зарніца”, чытаеш і дзіву даешся: на якога ж чытача разлічана...

А вось Вашай Клаве веру – уражае! – і не можа не ўразіць! – жорсткасць і бруд, самаахвярнасць і здрада, няўхільнасць і выпадковасць на вайне. Як дакладна Вы перадалі народнасць вайны...

Я мог бы напісаць Вам і больш цёплых і ўдзячных слоў пра Вашу аповесць, але яна ў іх не мае патрэбы. Калі ж будуць Вас крытыкі або знаўцы літаратуры ляць ці павучаць, памятайце – звычайны чытач над праўдай “Воўчай зграі” плакаў, абураўся, радаваўся...” (з ліста Г. Зубрыса, г. Херсон).

“...Вы самы любімы мой пісьменнік пра вайну, ды і не толькі пра вайну... Чым мяне так глыбока прыцягваюць Вашы аповесці?... Я паспрабую адказаць так: Вашы кнігі часцей за ўсё гартныя і сумныя, у іх ёсць жорсткія рэчы, якія людзям чытаць нялёгка. Але прачытаўшы Ваш твор, адчуваеш у самай глыбіні сэрца, што ёсць на свеце Справядлівасць. Яна не заўсёды бачная ўсім і адразу, можа, гэта – Найвышэйшая Справядлівасць. Часта чытаю Вашы кнігі тады, калі ў мяне цяжка на душы...” (з ліста Д. Літвінскага, г. Караганда).

«Мне 77 гадоў, я родам з мястэчка Дабрамыслі Лёзненскага раёна Віцебскай вобласці, і я хачу прызнацца Вам у любові. Думку гэтую выношвала даўно, але ўсё не было часу, а цяпер ляжу ў інфарктным аддзяленні гарадской бальніцы і хачу пагаварыць з Вамі. Усё, што Вы напісалі і выдалі, пачынаючы з “Мёртвым не баліць”, “Атакі з ходу”, “Круглянскага моста” і інш., я чытала ў “Новом мире” Твардоўскага. Чытала, захаплялася, гаравала разам з Вашымі героямі. І пазнейшыя рэчы, “Знак бяды”, “Кар’ер” і,

нарэшце, “Сцюжу”. Пералічваю не ўсе, але чытала ўсё Вашае. Сумленнасць, аб’ектыўнасць, беларускі фон, так добра мне знаёмы, захаплялі і захапляюць мяне ўжо больш за 30 гадоў. Дзякуй вам за ўсё гэта...” (з ліста Х. Сарокінай, г. Санкт-Пецярбург).

«За Вашай творчасцю я сачу з тых часоў, як прачытала ў 1966 г. у “Новом мире” “Мёртвым не баліць”. Была ўзрушана настаноўкай пытання – этычныя нормы, што добра і што дрэнна. Але прозвішча тады яшчэ не запомніла...

“Сотнікава” мне было страшна перачытваць. Галоўнае я памятала добра. І я пачала з рамантычнай назвы “Балада”. Гэта ўжо зусім у іншым родзе. Нягледзячы на лагер, на ўцёкі, на немцаў – у чытача застаецца ў вачах блакітнае неба, альпійскія лугі, макі і крыштальны гук горнай плыні.

Якія словы знайшлі Вы для апісання маладых Рамэа і Джульеты! Гэта дзівосна! Ужо сотні гадоў пішуць пра іх многія людзі. А тут па-новаму, свежа, незвычайна сакавіта, жыццесцвярдзальна!..

Страшныя будні вайны – “Трэцяя ракета”. Але падрабязнасці бою, прыведзеныя там – такія дакладныя, такія пераканаўчыя, што здаецца, ты знаходзішся там сам.

А Задарожны? – Вось Ваш вораг № 1. І на вайне, і ў мірным жыцці такія людзі яшчэ ой як ёсць. Ён пераклікаецца з тым надзьмутым, самаўпэненым тыпам з “Мёртвым не баліць” (Сахно, здаецца).

Змагайцеся з імі. Калі ласка, змагайцеся. У Вас ёсць талент і ёсць магчымасці для гэтага. У нас расце новае пакаленне – як яны ставяцца да такіх якасцяў людзей? Хто іх выхоўвае – бо бацькі на працы!

А тут тыраж 100 000, калі ў нас 250 млн насельніцтва. Патрабуецца павелічэння тыражу Вашых кніг, хоць я ведаю, як гэта цяжка. Няхай людзі чытаюць добрыя кнігі» (з ліста А. Ашанінай, г. Масква).

Чытачы, што звярталіся да Васіля Быкава, былі самых розных прафесій, пісалі ў тым ліку і школьныя настаўнікі. Да прыкладу, настаўніца гісторыі ў старэйшых класах горада Саратава Валерыя Калгушкіна сведчыла, што быкаўскія творы часта дапамагаюць ёй у працы і не бывае ўрока, каб яна не звярталася да іх. “Пры дапамозе іх я выхоўваю ў вучняў пачуцці патрыятызму, інтэрнацыяналізму, гуманізму, – дадала настаўніца. – І я лічу, што фарміраванню найлепшых пачуццяў мы абавязаны Вам!”

І, вядома, асобная старонка ў гэтым разнастайным эпістальным багацці – лісты вучняў, што ўпершыню адкрывалі для сябе кнігі В. Бы-

кава, свет яго літаратурных герояў і цяпер мелі патрэбу не толькі падзяліцца з пісьменнікам уласнымі ўражаннямі, але і падзякаваць яму:

«Нядаўна я прачытаў вашу кнігу “Альпійская балада”. Мяне вельмі ўсхвалявала гэтая кніга, я ледзь не са слязьмі заканчваў яе, і мне вельмі захацелася вам напісаць і распытаць. Адкуль вы ўзялі гэтыя факты ў “Альпійскай баладзе”? А калі вы яе самі прыдумалі, то чаму ў вас атрымаўся такі сумны канец? Бо ўсё было так добра... Мне адзінаццаць гадоў. Вучуся я ў пятым класе» (з ліста М. Луконіна, г. Петразаводск).

«У свайго настаўніка я ўзяў Вашу кнігу “Знак бяды” і “Кар’ер”... Чытаю яе ўжо другі раз і знаходжу ў ёй усё новае, цікавае. Кніга мне вельмі спадабалася... Вы, дарагі Васіль Уладзіміравіч, сталі маім любімым пісьменнікам. Мне здаецца, што ніхто з пісьменнікаў так праўдзіва не піша пра вайну, пра акупацыю нашай Беларусі, як гэта зрабілі Вы...» (з ліста А. Бубна, г. Баранавічы).

«Вялікае Вам дзякуй (так у арыгінале. – Н. Ш.) за тое, што Вы растлумачылі мне і ўсім тым, хто не ведаў вайны, якая яна – гэтая Вайна. На жаль, я прачытала толькі тры Вашыя творы – “Сотнікаў”, “Знак бяды”, “Кар’ер”. Але яны каштуюць усіх тых твораў пра вайну, якія я чытала да іх. Дзякуй!

Наташа Б., 17 год» (г. Мінск).

Часта чытачы не толькі знаходзілі ў быкаўскіх аповесцях штосьці сугучнае іх настроям і светапогляду, але і бачылі паралелі з асабістым лёсам, нібыта менавіта яны і сталі прататыпамі персанажаў, нібыта пісьменнік стварыў сваіх літаратурных герояў з іх жыцця:

«Прабачце за, магчыма, бестактоўны зварот, але Вы на самай справе вельмі дарагі для мяне чалавек.

“Знак бяды” і “Кар’ер” – як я разумею – творы на ўзроўні Л. М. Талстога. Я іх чытаю; тое, што блізка маёй душы, чытаю вельмі ўважліва. Люблю рускую літаратуру, але з Л. М. Талстым параўноўваю нікога не лічыла магчымым. Нават вялікага А. П. Чэхава. І вось “Знак бяды”, “Кар’ер”. Васіль Уладзіміравіч, да Сцепаніды не было “маёй” герані, ні разу не было.

Сцепаніда для мяне не літаратурны вобраз, а жывы, любімы і паважаны чалавек. Дзякуй Вам за Сцепаніду...» (з ліста Р. Цэйтлін, г. Санкт-Пецярбург).

«Прайшло амаль два месяцы, як я пазнаёміўся з “Сотнікавым”, але цалкам прыйсці ў сябе так і не змог. Перад вачыма раз-пораз узнікаюць героі аповесці. Мяне ўсхвалявалі не толькі падзеі тых

гадоў, яркія вобразы асноўных герояў, супастаўленне характараў, фарміраванне гэтых характараў, але і падабенства многіх падзей і навакольнага асяроддзя з тым, што адбывалася са мной асабіста з канца 1941 і ў пачатку 1942 гг. Часам здаецца, што пісьменнік або сам пабываў у гэтых месцах, або чуў пра іх ад першай асобы, якой мог стаць і я. Мы з таварышам таксама пракрадаліся ў вёскі, каб знайсці ежу для пакінутай групы ў лесе, гэтак жа ляжалі на снезе, сядзеў я з цэлай групай (без майго таварыша) дакладна ў такім жа склепе, і паліцэйскія і іх звычкі, музыка, тупат, невыразны гоман зверху – усё гэта як дзве кроплі вады падобна на тое, што адбывалася са мной. Склеп, у якім я быў, знаходзіўся ў Крычаве (відаць, на ўскраіне)... Каб да канца зразумець усё апісанае Вамі ў “Сотнікаве”, трэба самому ў нейкай ступені перажыць падобнае. Магчыма, і можна зразумець, але не знутры, не сэрцам.

Вельмі Вам удзячны за аповесць. Няхай са мной не было старасты, жанчыны з дзецьмі, але ўсё роўна гэта было поўнае вяртанне ў мінулае з усімі маімі перажываннямі. Дзіўныя не толькі знешнія факты, але і супадзенне думак у склепе, успаміны дзіцячых гадоў і многае іншае» (з ліста М. Мінца, г. Масква).

Некаторыя чытачы ўспрымалі мастацкія творы В. Быкава як ледзь не дакументальныя, яны найпрост пыталіся пра саслужыўцаў-аднапалчан, пра сваіх блізкіх, што не вярнуліся з вайны. Падобных зваротаў у архіве Васіля Уладзіміравіча шмат, і чытаць іх даволі цяжка, бо за імі – чыесці знявечаныя вайной лёсы і прывідныя надзеі ўсё яшчэ ўбачыць, нават праз дзесяцігоддзі пасля заканчэння вайны, родных людзей ці хоць бы адшукаць іх магілы...

«22 сакавіка 1987 г. я выпадкова пачула радзімаперадачу... У ёй гучала прозвішча Агееў, у якога склаўся цяжкі лёс у ваенныя і пасляваенныя гады, што мяне моцна ўзрушыла. Прозвішча Агееў – сапраўднае гэта прозвішча ці выдуманая? Калі аповесць – значыць павінна быць сапраўднае прозвішча. У 1941 г. у жніўні месяцы быў прызваны на абарону нашай радзімы мой родны брат Агееў Лук’ян Харланцьевіч, ураджэнец Растоўскай вобласці, Сальскага раёна, сяло Сандата, нар. у 1915 г., танкіст, мал. сяржант. Апошні ліст мы атрымалі ад яго з Ніжняга Тагіла, за месяц да прыходу на нашу тэрыторыю нямецкіх захопнікаў... Агееў Лук’ян Харланцьевіч загінуў 3 сакавіка 1943 г., дзе і як – невядома... Канешне, такіх прозвішчаў імята, а раптам гэта мой брат? Можна, вы дапаможаце мне знайсці яго след? Калі яго няма сярод жывых, я хоць бы ведала яго магілу, дзе магла б яму пакланіцца...» (з ліста Е. Сідарэнкі, г. Сальск).

«9 мая 1989 года мы глядзелі на тэлебачанні мастацкі фільм “Яго батальён”, пастаўлены паводле Вашай аповесці. Мяне асабіста ў гэтым фільме адразу прыцягнула прозвішча – Гутман... Бацька мой Гутман Лейзер Мейлахавіч... прапаў без вестак у студзені 1944 г. Быў прызваны ў чэрвені 1941 г. у г. Белая Царква Кіеўскай вобл. Яшчэ ў ліпені, у жніўні бачылі яго ў Кіеве... Як мне здаецца, прозвішча Гутман не выдуманна Вамі. А можа, я хачу выдаць жаданае за сапраўднае...» (з ліста Я. Гутмана, г. Белая Царква).

«У часопісе № 7 за 1975 г. апублікавана аповесць Васіля Быкава “Воўчая згря”. Ёсць эпізод гібелі былога сяржанта Колабава Аляксандра. Справа ў тым, што мой брат Колабаў Аляксандр Сцяпанавіч, 1923 года нараджэння, с. Біджан Ленінскага раёна Яўрэйскай аўтаномнай вобласці, у сакавіку 1942 года быў накіраваны на Заходні фронт і ўдзельнічаў у баях у якасці кулямётчыка. Дзесьці ўлетку 1942 года даслаў ліст, што пераведзены ў разведчыкі і ўдзельнічае ў баях пад Варонежам. Больш мы ад яго лістоў не атрымлівалі...» (з ліста І. Колабава, с. Амурзет Яўрэйскай аўтаномнай вобласці).

«Чытаючы Ваш нарыс “Дажыць да світання”, я сутыкнулася са знаёмым і вельмі бліжнім мне прозвішчам – Волах. Справа ў тым, што мой родны брат Волах Міхаіл Майсеевіч (1920 г. н.) быў удзельнікам Вялікай Айчыннай вайны ў званні капітана, загінуў у Смаленскай вобласці і быў пахаваны на ўскрайку лесу, як сказана ў Вас, толькі гэта было ў жніўні 1943 г....» (з ліста Р. Эвейтавай, г. Гомель).

«Лазняк, галоўны герой вашай аповесці “Трэцяя ракета”, успамінае жудаснае злачыства фашыстаў, якія паклалі людзей у каляіны прасёлкавай дарогі і пусцілі па іх машыны. На гэтай старонцы ёсць такі радок: “Застаўся ў каляіне Вася Шумскі”.

Брат майго бацькі, Шумскі Васіль Рыгоравіч, 1922 г. нараджэння, прапаў без вестак. Улетку 1941 г. ён быў мабілізаваны з в. Азершчына Рэчыцкага раёна на капанні акапаў, пад Магілёвам разам з іншымі аднавяскоўцамі трапіў да немцаў. Некаторыя з іх восенню сорака першага вярнуліся дадому. Бацька шукаў брата, але беспаспяхова...» (з ліста В. Шумскага, г. Рэчыца).

«Я прачытала Вашу аповесць “Воўчая згря”, дзе згадваецца прозвішча Ударцава ў такім кантэксце: “Пасля разгрому дывізіі я далучыўся да групы Ударцава”. Паколькі гэтае прозвішча рэдкае, сібірскае, то ў мяне ўзнікла думка, што Вы, магчыма, ведалі майго мужа і што ён быў у пар-

тызанах. Я – удава Паўла Васільевіча Ударцава, 1912 г. нараджэння. Маю паведамленне аб яго гібелі на Калінінскім фронце ад 30 сакавіка 1942 года і ёсць яго апошні ліст ад 26 сакавіка з дарогі. Ён вяртаўся ў сваю часць з курсаў малодшага камсастава з г. Таржка. Абставіны гібелі і месцазнаходжанне магілы мне невядомыя. Паведамце, калі ласка, якога Ударцава Вы ведалі...» (з ліста Н. Ударцавай, г. Масква).

«Мы разумеем, што ў герояў Вашых твораў найчасцей выдуманых прозвішчы. Але ўсё ж вырашылі звярнуцца да Вас. Наш дзядуля – Міненка Васіль Іванавіч, нам на палітычнай частцы (або палітрук), загінуў у першыя дні вайны, ці, як прыйшло афіцыйнае паведамленне, “...прапаў без вестак”. У творы “Яго батальён” некалькі разоў згадваецца палітрук Міненка. Можа, гэта чыйсьці правобраз, а можа, хтосьці ўспамінаў менавіта Міненка. Калі вам не цяжка і калі Вы ўспомніце пра гэтага героя свайго твора, адкажыце, калі ласка...» (з ліста сям’і Міненка, г. Ціраспаль).

Быкаўская пошта поўнілася падобнымі пытаннямі не толькі пасля з’яўлення новага твора, але таксама і пасля публіцыстычных выступленняў пісьменніка ў перыядычным друку, дзе ён, распавядаючы пра перыпетыі ўласнага вайсковага лёсу, называў кагосьці з са службыўцаў. Да прыкладу, шмат такой карэспандэнцыі прыйшло пасля публікацыі ў 1975 г. артыкула “Наша трывожная памяць”:

«... Я асабіста ведаў лейтэнанта Беражнога. Гэта быў мой камбат... Мы любілі свайго камбата... Але ў запасным палку жыццё было вельмі кароткае. Салдаты доўга не затрымліваліся... Наша маршавая рота выбыла з Чабаркуля ў Жытомір, дзе мы фарміраваліся, і толькі пасля я выпадкова даведаўся ад свайго сябра Батава, што адправілі і нашага камбата лейтэнанта Беражнога на фронт. І так разышліся нашы дарогі. Прайшло 30 гадоў, а памяць пра тых, хто не вярнуўся на парог роднага дома, жывая. Я добра памятаю яго вясёлыя і заўсёды ўсмішлівыя вочы, як быццам гэта было ўчора...» (з ліста В. Акаёва, г. Жэказган).

«Аўтар апісвае, што вельмі шкадуе свайго загінулага сябра артылерыста лейтэнанта Беражнога, але не ўказвае яго імя. У мяне брат Беражной таксама быў артылерыстам і загінуў. Калі магчыма ўстанавіць яго імя, напішыце, калі ласка... Калі ласка, імя і імя па бацьку...» (з ліста В. Беражнога, г. Уладзівасток).

«...Я прачытала артыкул Васіля Быкава пад назвай “Наша трывожная памяць”. У ім Быкаў

піша пра лейтэнанта Беражнога, які загінуў у баі ў Венгрыі за два месяцы да Перамогі, але не называе імя. Па ўсіх звестках, дадзеных Быкавым, гэта мой сын Беражной Уладзімір Аляксандравіч, які знік без вестак... Я ўжо страціла надзею, што даведваюся што-небудзь пра сына, бо нямала маці да гэтага часу не ведаюць, дзе і як загінулі іх сыны. І вось артыкул, надрукаваны вамі, зноў патрывожыў рану майго сэрца...» (з ліста Г. Беражной, г. Андзіжан).

«...Я, як і мільёны іншых дзяцей таго часу, страціла ў гэтай вайне бацьку. Калі ён ішоў на фронт, мне было 4,5 гады, а калі загінуў, 9 гадоў. І, як многія мае аднагодкі, я бацьку ведаю толькі па фотакартыцы... Я прачытала артыкул Васіля Быкава "Наша трывожная памяць", дзе распавядаецца пра цяжкія баі ў Венгрыі каля станцыі Шыманторнія. Гэтая назва станцыі мяне

вельмі растрывожыла, бо мой бацька загінуў менавіта ў Венгрыі, і ў наведамленні ўказваецца, што пахаваны ў населеным пункце Шыманторнія... Вельмі хацелася б пачуць з вуснаў жывога сведкі пра апошнія дні жыцця бацькі...» (з ліста Л. Брэнер, г. Каламыя).

Зрэшты, здаралася і зусім нечаканае: часам чытачы шукалі не сваякоў, а... самога Васіля Быкава. Да прыкладу, Асхат Муратаў з Кіева пісаў Васілю Уладзіміравічу: «Я з 1.ІІ.1942 да 10.ІІ.1944 года ваяваў на тэрыторыі Калінінскай вобласці і Беларусі ў складзе 91 гв. стр. дывізіі ад камандзіра стралковай роты да камандзіра батальёна, увесь час на перадавой. У нас быў камсорг батальёна В. Быкаў, можа, гэта Вы?»

Заканчэнне будзе.

Наталля ШАПРАН.

Новае прачытанне

ПОШУКІ БАЦЬКАЎШЧЫНЫ Ў ВАЕННАЙ ПРОЗЕ КУЗЬМЫ ЧОРНАГА

УДК 821.161.3

Артыкул прысвечаны разгляду скразной для творчасці К. Чорнага тэмы пошукаў Бацькаўшчыны. У якасці матэрыялу даследавання абраны раманы "Бацькаўшчына", "Трэцяе пакаленне" і "Млечны Шлях", апавесць "Заўтрашні дзень" і апавяданне "Буры". Адзначаецца, як Першая сусветная і Вялікая Айчынная войны паўплывалі на ўспрыманне персанажаў усяго комплексу чыннікаў, звязаных з такой катэгорыяй, як Бацькаўшчына. Падкрэсліваюцца пэўныя падзеі і працэсы (нацыянальны ўціск, бежанства, сацыялістычнае будаўніцтва, "страчанае маленства"), што ўскладнялі набыццё (захаванне) станючага вобразу Радзімы.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, ваенная проза, Бацькаўшчына, навала-кантынум.

The article is devoted to the topic of the Motherland search which characterises the whole creative activity by K. Čorny. Such novels as 'The Motherland', 'Third Generation' and 'Milky Way' and short stories 'A Day of Tomorrow' and 'Tempests' are chosen as the research material. It is noted that the First World War and the Great Patriotic War affected characters' perception of the whole complex of causes related to such a category as the Motherland. Certain events and processes (national pressure, refugee existence, socialist construction, 'lost childhood') which complicated the acquisition (or saving) of a positive image of the motherland are highlighted.

Пачатак ХХ ст. супаў з вялікай колькасцю лёсавызначальных для беларускага народа падзей. Айчынная літаратура не засталася ўбаку ад надзённых працэсаў і ўвасобіла перыпетыі гісторыі сінхронна ці з невялікай часовай адлегласці. У такім кантэксце вызначалася спадчына класіка беларускага прыгожага пісьменства Кузьмы Чорнага, які асэнсоўваў нацыянальную гісторыю, што праходзіла перад яго вачыма, заўважаў, што жыў у эпоху, "калі чалавецтва найбольш ганарылася сваёй цывілізацыяй і найбольш сыходзіла крывёй і енчыла ў пакутах з таго, што ясны розум яго занядаў тое вялікае, што магло б быць названа сэнсам светабудовы, – гэта чалавечае сумленне" [1, с. 348]. М. Мішчанчук, разважаючы пра здабыткі празаіка, згадаў галерэю тых воб-

разаў, якія канцэптуальна характарызавалі літаратурна-мастацкія пошукі празаіка: "Беларусь, што апынулася на скрыжаванні; Вялікі Злодзей, які ўкраў у дзяцей – дзяцінства, у старых – спакойную старасць, у беларусаў – бацькаўшчыну; Млечнага шляху, залітага крывёю бязлітасных войнаў" [2, с. 92].

Асобную старонку ў спадчыне К. Чорнага заняла ваенная тэматыка. Раман "Бацькаўшчына" (паводле А. Рагулі, раман-прытча, адзін з першых у айчыннай прозе палітычных раманаў [3, с. 430]) адмыслова распачаў дэталёвую гаворку пра стан перманентнага ўзброенага супрацьстаяння, характэрнага для першай паловы ХХ ст. (працяг яна знайшла, напрыклад, у раманах "Трэцяе пакаленне" і "Млечны Шлях").

Нацыянальная гісторыя вымушала звярнуцца да Першай сусветнай вайны і падзей, звязаных з усталяваннем савецкага ладу на прасторах былой Расійскай імперыі, а таксама з нямецкай і польскай акупацыяй і штучным падзелам тэрыторыі, дзе кампактна жылі этнічныя беларусы, на дзве часткі. У такіх умовах узнікала прадчуванне і іншых навал (Вялікай Айчыннай). Паводле Л. Корань, К. Чорны “нідзе не піша ні пра якую з войнаў і рэвалюцый XX стагоддзя... як пра канкрэтную катэгарычную вежу, як пра нейкі якасны зрух на шляху чалавецтва. Для К. Чорнага гэтыя з’явы – заўсёды ў масоўцы, гэтыя катастрофы апаноўваюць беларускага селяніна гэтак няўхільна і... рэгулярна, што ён фіксуе толькі іхнюю сутнасць і вынікі ў сваім лёсе: бежанства, страта дома, смерць блізкіх, пакуты дзяцей” [4, с. 110]. Меркаванне даследчыцы пацвердзім вытрымкай з апавядання “Буры”: “*Замноства вёрст адсюль узрываліся камяніцы, на чыгунках рваліся цэлыя паязды, а тут не было вялікага стуку. Тут проста гарачымі днямі асыпалася пераспелае жыта, і начамі ціха гарэлі вёскі – смерць у цішы страшней за раптоўную смерць у бурах.*

Тады жак панаваў над зямлёй; з чорнымі дымамі плыў ён над дарогамі. Быў ён у бляску сонца і ў трывожным шуме жыта. Яно, месцамі жэтае, валялася на зямлі ў расцярушаных мэндліках, рэшта высыпалася на зямлю спелым і перасохлым зернем. Цяпер яго не жалі і не вазілі, і дарогі былі пустыя і нудныя” [5, с. 466]. Адназначна, што твор убачыў свет у 1926 г. Апавядальнік прыгадваў свае ўражанні часоў польскай акупацыі, але, відавочна, сам аўтар бачыў у гэтым малюнку і далягляды мінулай Першай сусветнай, і абрысы будучых катаклізмаў. Шырэй ва ўрыўку адчувалася фальклорная стыхія, бо асобныя вобразы (*шлях, жыта*) здаўна асэнсоўваліся ў сувязі з баявымі дзеяннямі. Дарэчы, спроба К. Чорнага падаць абагульнены вобраз навалы-кантынуума не адзіная ў айчынным мастацтве слова. У 1921 г. М. Гарэцкі стварыў філасофска-алегарычнае апавяданне “Фантазія”, у якім рэальныя малюнкi сусветнай бойні, рэвалюцыі, польскай інтэрвенцыі спалучыліся з фантастычным сюжэтам. На пачатку твора чытаем: “*Клубок Зямлі, агорнуты крывавым туманам і згараючы ў ім, рабіў свой вечны шлях у сістэме Сонца.*

Найгусцей прыпаў туман на прасторы Беларусі.

Пад гукі гармат, траскатанне стрэльбаў і кулямэтаў, пры водбліску страшных пажарышчаў раздаваліся дзікія воплі і балючыя стагнанні забіваных, рэзаных, паміраючых з голаду людзей.

Могілки і турмы перапоўніліся. Грэх спавіў кожнае сэрца. Крывёю і слязьмі назаплывалі вочы” [6, с. 118].

Сімтаматычна, што ў складаных грамадска-палітычных абставінах практычна ўсе персанажы К. Чорнага шукалі для сябе апірышча. У такой сітуацыі яны імкнуліся да запаветнай Бацькаўшчыны: нехта ўяўляў яе як інтэрнацыянальнае сусветнае дзяржаўнае ўтварэнне, заснаванае на сацыялістычных ідэалагемах, іншыя асацыявалі яе з той зямлёй, дзе жылі іх продкі, якая атаясамлівалася з пэўнымі этнаграфічнымі рысамі, са спецыфічнымі ладам мыслення і аксіялагічнымі арыенцірамі. Асобна паўставала тэма ўз’яднання Заходняй і Усходняй Беларусі (як непарыўных частак жывога цэлага, як знітаных у адно гісторыі беларускіх сем’яў). Такія пошукі Бацькаўшчыны самі па сабе выглядалі досыць сімвалічна (асабліва ў кантэксце творчага шляху пісьменніка): у 1930-я гг. “агульная чорнаўская апавядальная культура, майстэрства псіхалагічнага аналізу, уменне ствараць характары-тыпы і гістарычнае аблічча эпохі – усё гэта падначальваецца ідэям класавасці, партыйнасці, сусветнай пралетарскай рэвалюцыі” [7, с. 110]. У дадзеных умовах нацыянальнае вымушана падавалася як прыватнае, а разважанні пра Заходнюю Беларусь часам звужаліся да стэрэатыпнага выкрыцця заган жыцця “пад панскай Польшчай”.

Ганна Бутырчык, разглядаючы архетып Бацькаўшчыны ў творах К. Чорнага і Дж. Стэйнбека, звярнула ўвагу на трыяду *Чалавек – Краіна – Сусвет* [8, с. 3]. Менавіта адносіны персанажа да Радзімы, праблем яе грамадска-палітычнага ўпарадкавання, міжэтнічных зносін, на наш погляд, вызначылі спецыфіку аповеду ў раманах “Бацькаўшчына”, “Трэцяе пакаленне” і “Млечны Шлях”: ад катэгорыі гістарычна афарбаваных яны пераходзілі ў больш філасофскае рэчышча, набывалі быццёвы характар, дазвалялі меркаваць і пра светапогляд асобнага прадстаўніка пэўнага народа, і пра менталітэт нацыі, якая знаходзілася на складаным шляху. Паводле М. Тычыны, падзеі першай паловы XX ст. пісьменнік бачыў “на фоне Вялікага Часу, прагрэсу чалавецтва, якое на працягу стагоддзяў выпрабавала, сцвярджала і абвяргала мноства ідэй грамадскага ўладкавання” [9, с. 19].

Паводле К. Чорнага, шараговы персанаж (які, з прычыны рознаскіраваных і драматычных сацыяльных працэсаў мінулага, верагодна, яшчэ не паспеў канчаткова самаідэнтыфікавацца) не мог не заўважыць, што месца яго сталага жыхарства ў часы войн і рэвалюцый ператварылася ў своеасаблівы плавільны тыгль. У рамана “Бацькаўшчына” адзначалася, што беларускім

“гасьцінцам ехалі то туды, то сюды вайсковыя абозы. Салдацкія песні чуліся адтуль. Новыя словы чуліся ў гаворцы тутэйшых людзей. Прыйшлі сюды словы з салдатамі і з Сібіру, і самага поўдню, з поўначы... Нават палонныя, і тыя прынеслі сюды сваю гаворку. Гасьцінец гэты бачылі ўсялякія людзі, з сваімі звычаямі, з сваімі словамі” [10, с. 70]. Да спрадвечных праблем нацыянальнага і рэлігійнага характару дадаваўся водгалас хісткага палітычнага жыцця Захаду (шырэі – цывілізацыі, якая пачала спазнаваць выклікі татальных войнаў, таталітарных рэжымаў, расчалавечвання).

Як мяркую аўтар, Першая сусветная змагла падвесці дачыненні свайго і чужога ў Расійскай імперыі да абсурднай мяжы. Персанаж рамана “Бацькаўшчына”, жывучы ў шматнацыянальнай дзяржаве, нават не дзівіўся афіцыйнай прапагандзе, што ў жніўні 1914 г. сцвярджала: “не толькі мы рускія, а і ўсе інаверцы, населяючыя великое наше русское отечество, должны проникнуться единым духом патриотизма, духом великой России” [10, с. 44] і стаць адзінай сям’ёй перад абліччам ваеннай навалы. Святары розных канфесій, па традыцыі, кожны на свой лад, намаўлялі яго супраць каталіка ці праваслаўнага, які быў аднолькава селянінам-беларусам: “от-бо хамская гэтая руская вера. Поп гэты – дык не каб паважна, як, напрыклад, ксёндз, рабіў адправу, а пакручваецца як на ражне, неяк, нават, здаецца, некуды падміргвае адным вокам. А пеўчыя дзяруць як дзеркачом... А Хрыстос – дык таксама не па людзку на крыж прыбіты” [10, с. 15]. Аўтар, які занатаваў падобныя прафанныя меркаванні, разам з тым засведчыў, што шараговы беларус быў гістарычна падрыхтаваны да новага парадоксу ўжо часоў вайны: “унь у нас у гарадку малебства нядаўна адпраўлялася, каб бог памог пабіць германцаў. А германцы ня просяць бога, каб ён памог ім пабіць расійцаў? Дык каго-ж богу слушаць? Што, германцы горшыя за расійцаў, што, яны ня людзі?” [10, с. 61].

Плынь жыцця паступова падводзіла асобных рэфлексійных жыхароў з імперый-антаганістаў да ўсведамлення падабенства ў адносінах шараговых грамадзян да вайны і палітычных праблем пачатку ХХ ст. Сваё стаўленне яны фармулявалі ў адчайна-цынічнай форме: “Мне кажуць – ратаваць бацькаўшчыну. Дык няхай гэтакія бацькаўшчына праваліцца скрозь зямлю, калі ў ёй я павінен ня жыць, а гніць! Гэтакую бацькаўшчыну трэба самому старацца збыць з свае галавы. Ня трэба мне ні бацькаўшчыны гэткае, ні вайны, ні акапаў гэтых, нічога гэтага!..” [10, с. 67]. Беларусы і немцы, безумоўна, захавалі любоў да зямлі, на якой жылі, але яны зненавідзелі сучасны ім сацыяльны лад, што прыніжаў асобу і

вымагаў ад яе выключна імперска-патрыятычнага пафасу.

Паводле К. Чорнага, у час Першай сусветнай частка персанажаў талерантна паставілася не толькі да прадстаўнікоў іншых нацый ці канфесій, але і да дэзерціраў і палонных – асоб, якія ў грамадскай свядомасці звычайна атаясамліваліся з нечым маргінальным. Шараговы чалавек лёгка разумеў логіку іх разважанняў і пагаджаўся з жыццёвай пазіцыяй, якая раней падалася б занадта заганнай: “я ўжо раз траха не памёр, нямаведама чаго, за каго і за што” [10, с. 51], “А за каго я ваяваць буду? Што, нехта пра мяне дбае? Нехта дбае, што мае дзеці дома пакутуюць?” [10, с. 53 – 54]. У актуальным грамадска-палітычным кантэксце 20 – 30-х гг. ХХ ст. падобныя пасажы ўспрымаліся не толькі як салідарнасць з людзьмі, што выпадкова патрапілі ў чужы ім тэатр баявых дзеянняў, але і як безумоўная праява рэвалюцыйнага настрою.

У іншых творах пісьменніка праблема (не) прызнага стаўлення да ворага, іншаверца, носьбіта адрознага светапогляду не страціла актуальнасці, бо К. Чорны засяродзіўся на быцці савецкага грамадства ў часы класавай барацьбы, калі ні веравызнанне, ні крэўнасць, ні сяброўскія адносіны, ні партыйнасць не маглі гарантаваць стабільнага існавання, пазбаўленага жаху перад будучыняй. У такіх умовах у першую палову ХХ ст. адбываўся натуральны перагляд адносін да Бацькаўшчыны. Матэрыяльныя нястачы і духоўны прыгнёт не страчвалі значнасці, але яны мізарнелі, калі, напрыклад, героі К. Чорнага назіралі за натоўпам бежанцаў: “гасьцінцам яшчэ ўсё, як-бы з прычыны нейкае інэрцыі, безупынна ішлі ў глыб краіны пабітыя часці расійскага войска. Побач з войскам паўзлі нязлічоныя ўцякацкія фурманкі... вайсковая навала гнала іх угрунь, аж пакуль сялянскія коні ня падалі і, перакінутая дагары коламі, фурманка не раскідалася па дарозе на дробныя рыштункі” [10, с. 48]. Звычайна персанажы праецывалі вопыт выгнаннікаў на сябе, прыходзілі да высновы, што нязнаны катаклізм патэнцыйна змусіць іх пакінуць Бацькаўшчыну. Ужо ў часы Вялікай Айчыннай вайны, працуючы над раманам “Млечны Шлях”, пісьменнік звярнуў увагу на вопыт незвычайнага кшталту выгнаннікаў – асоб, якія па выніках падзелу Беларусі апынуліся ў двухсэнсоўнай сітуацыі: не прымаючы дзяржаўны лад у Заходняй Беларусі, яны часова кіраваліся ў “духоўную эміграцыю” (Мікалай Сямага), а калі іх пратэставыя настроі выпявалі канчаткова, нелегальна пераходзілі дзяржаўную мяжу. Спецыфічна тэма выгнанніцтва акрэслена і ў апавесці “Лявон Бушмар”: нягледзячы на ідэалагічна правільныя захавы К. Чорнага выкрыцц прыватнаўласніцкую псіхалогію, у апавесці паў-

стае праблема асаблівага стаўлення да зямлі як найвышэйшай для селяніна каштоўнасці. Кожны, хто не жадаў адцурацца ад маёмасці, адзінаўласнага гаспадарання на сваім надзеле, стыгматызаваўся “прагрэсіўнымі” прадстаўнікамі грамады, у пэўным сэнсе ўсё ж “страчваў бацькаўшчыну”.

Беручы пад увагу сцвярджэнне А. Адамовіча, што “творчае развіццё К. Чорнага – працэс надзвычай актыўны і ў той жа час з заўсёднымі вяртанямі (на іншым узроўні) назад: да знаёмых матываў, тэмаў, нават дэталей. Кожны твор К. Чорнага – не толькі прыступка да наступнага, але і як бы матэрыял для яго” [11, с. 63], можна сцвярджаць, што пісьменнік комплексна распрацаваў матывы страчанага маленства. Мастак слова падкрэсліваў, што маладая асоба найбольш пакутавала ад тэмпаральнага разрыву. Ва ўмовах войнаў і рэвалюцый духоўнае сталенне адбывалася практычна імгненна, і падлеткі прымалі на сябе абавязкі дарослага: “дзесяцігоднія дзяўчаткі жалі жыта, дванаццацігоднія хлопчыкі аралі як мае быць, а пятнаццацігоднія самі вялі гаспадарку, кармілі сем’і працай сваіх рук... Шаснаццацігоднія хлопцы хадзілі па пілоўцы, а семнаццацігоднія пачыналі пераймаць цясларства” [12, с. 5]. Празайкі добра ўсведамляў, што такія атыповыя трансфармацыі негатыўна адбіваліся на непадрыхтаванай псіхіцы, прыводзілі і да іншых наступстваў: асоба не мела часу, каб глыбока спасцігнуць спадчыну продкаў, і таму парывала з родным карэннем. Юначая свядомасць грэблівая ставілася да ўсяго комплексу з’яў, што ўваходзілі ў паняцце *Бацькаўшчына* і афіцыйна абвешчаныя заганамі, недапушчальным нацыяналізмам.

Апавядальнік у рамане “Пошукі будучыні” з непадробным жалем разважаў пра дзяцей і моладзь, якім выпала жыць у гады Першай сусветнай: “яны... належалі да таго пакалення, якое не ведала сапраўднага маленства... А каб хто ім сказаў, што другое пасля іх пакаленне (іх дзеці) ужо і маладосці мець не будуць, што іх маладосць з’есць чужы прышэлец” [12, с. 53]. Цытату ілюструе лёс Колі Сушчэвіча (“Заўтрашні дзень”) – хлопчыка, які перажыў трагедыю: смяротнае пакаранне маці фашыстамі, здраду бацькі. Разважаючы пра прыватную сітуацыю часоў Вялікай Айчыннай, К. Чорны быццам бы ўглядаўся ў цэлае пакаленне, у душы якога “ішло вялікае змаганне заўчаснай сталасці з абязвечаным маленствам” [1, с. 320]. Паказальна, што ў 1944 г. аўтар больш аптымістычна паставіўся да будучыні дзейнай асобы, акрамя таго, пісьменнік спадзяваўся, што навала-кантынум перапыніць сваю разбуральную хаду, дазволіць беларусам у новых абставінах звярнуцца да спрадвечнага пытання набыцця (захавання) Бацькаўшчыны.

Пошукі Бацькаўшчыны – канцэптuallyна значная і скразная для ўсёй творчасці Кузьмы Чорнага тэма. Аўтар распрацоўваў яе як у філасофска-ўніверсальным і ў індывідуальна-прыватным, так і ў гістарычным і актуальным грамадска-палітычным рэчышчах. Проза пісьменніка адлюстравала змены ва ўспрыманні такой катэгорыі, як Бацькаўшчына, пад уплывам нараджэння і станаўлення савецкага ладу жыцця, што легітымізаваў сацыялістычную Радзіму. У гэтай Радзіме рабіліся маргінальнымі найважнейшыя атрыбуты, яна была пазбаўлена пэўных нацыянальных рыс, якія падаваліся выключна ў заганным святле. У спадчыне класіка ўзнімалася праблема захавання станоўчага вобраза Бацькаўшчыны ў свядомасці асоб маладога веку, якія ў плыні войнаў, рэвалюцый, навукова-тэхнічнага прагрэсу, дэвальвацыі традыцый не засвойвалі каштоўнасці продкаў, страчвалі глыбінную павязь з уласнай зямлёй. Набыццё (захаванне) Бацькаўшчыны, паводле Кузьмы Чорнага, рэльефней паўставала падчас разгляду тэм бежанства і страчанага маленства.

Спіс літаратуры

1. **Чорны, К.** Заўтрашні дзень / К. Чорны // Выбраныя творы. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – С. 319 – 366.
2. **Мішчанчук, М.** Кузьма Чорны. З верай у светлы дзень / М. Мішчанчук // Беларуская літаратура XX ст. – Мінск : Выш. шк., 2001. – С. 91 – 149.
3. **Рагуля, А.** Кузьма Чорны / А. Рагуля // Гісторыя беларускай літаратуры: XX ст. (20 – 50-я гады). – Мінск : Выш. шк., 2000. – С. 411 – 445.
4. **Корань, Л.** Кузьма Чорны / Л. Корань // Цукровы пеўнік: літ.-крыт. артыкулы. – Мінск : Маст. літ., 1996. – С. 65 – 114.
5. **Чорны, К.** Буры // Выбраныя творы / К. Чорны. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – С. 466 – 468.
6. **Гарэцкі, М.** Фантазія // Творы : Дзве душы : Апovesць. Апавяданні. Жартаўлівы Пісарэвіч : П’еса. Літаратурная крытыка і публіцыстыка. Лісты / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1990. – С. 118 – 120.
7. **Сінькова, Л.** Стылёвыя прыярытэты Уладзіміра Дубоўкі, Уладзіміра Жылкі, Кузьмы Чорнага і сацыялістычны рэалізм / Л. Сінькова // Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX – XXI стст. : гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурна-крытычныя артыкулы, гутаркі). – Мінск : Паркус плюс, 2013. – С. 107 – 111.
8. **Бутырчык, Г.** Архетып Бацькаўшчыны ў творчасці Джона Стэйнбека і Кузьмы Чорнага : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.01.03 ; 10.01.01 / Г. Бутырчык ; Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт. – Мінск, 2003. – 21 с.
9. **Тычына, М.** Цана прароцтваў // Выбраныя творы / К. Чорны. – Мінск : Беллітфонд, 2000. – С. 5 – 24.
10. **Чорны, К.** Бацькаўшчына / К. Чорны. – Менск : ДВБ ЛіМ, 1932. – 156 с.
11. **Адамовіч, А.** Путь к большой прозе / А. Адамовіч // Горизонты белорусской прозы. – М. : Сов. писат., 1974. – С. 55 – 97.
12. **Чорны, К.** Пошукі будучыні // Пошукі будучыні : Раман. Апovesці. Апавяданне / К. Чорны. – Мінск : Маст. літ., 2008. – С. 5 – 214.

Зоя ТРАЦЦЯК,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“Я ПОМНЮ МІГ ТОЙ НЕЗАБЫТНЫ...”

ТВОРЫ АЛЯКСАНДРА ПУШКІНА Ў ПЕРАКЛАДЧЫЦКАЙ СПАДЧЫНЕ ЮЛЬЯНА ДРЭЙЗІНА

У чэрвені спаўняецца 220 гадоў з дня нараджэння класіка рускай і сусветнай літаратуры Аляксандра Сяргеевіча Пушкіна (1799 – 1837) і 140 з дня нараджэння беларускага музыказнаўца, перакладчыка і педагога Юльяна Мікалаевіча Дрэйзіна (1879 – 1942). Пра тое, што звязвала двух таленавітых людзей, мы і раскажам у нашым артыкуле.

Вялікі аб’ём у творчай спадчыне Юльяна Дрэйзіна займаюць пераклады слоў да рамансаў, песень, арыў з опер – па падліках даследчыцы Наталлі Стасюк, больш як 800 тэкстаў на музыку больш чым 160 кампазітараў [3, с. 94]. Сёння гэтыя рукапісы захоўваюцца ў Беларуска-кім дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ) у асабістым фондзе Ю. Дрэйзіна (ф. 401, воп. 1; далей спасылкі на гэтую архіўную крыніцу даюцца з пазначэннем адзінкі захоўвання і аркушаў у дужках). Ужо сам па сабе знешні выгляд дакументаў уражвае. Адзін з іх (адз. зах. 11) – так званая канцылярская кніга, тоўсты агульны сшытак буйнога фармату пад загалоўкам “Сыстэматычны каталёг Бібліятэкі... школы”, мае 161 аркуш і, адпаведна, 322 старонкі плюс яшчэ 7 уклееных асобных аркушаў з тэкстамі. Старонкі, як і ў кожным бібліятэчным каталогу, уяўляюць з сябе табліцы з аддрукаванымі радкамі і калонкамі: “№№ храналёг. каталёга”, “АЎТАР”, “Назоў кнігі, год і месяц выдання...” і г. д. Тыя самыя радкі Юльян Дрэйзін і запаўняў перакладамі тэкстаў песень, рамансаў і арыў, пазначаючы над кожным з іх спачатку прозвішча кампазітара, ніжэй назву і толькі потым – аўтара слоў. Другі сшытак (адз. зах. 12; без бланкаў і табліц, а проста ў лінейку) яшчэ таўсцейшы: 282 аркушы і, адпаведна, 564 старонкі, старанна пранумараваныя перакладчыкам, які напісаў да сшытка і змест, прычым па прозвішчах кампазітараў у алфавітным парадку (арк. 271 – 281 адв.). Таксама ў фондзе ёсць і пачаты тонкі сшытак, і некалькі асобных аркушаў рознага фармату з перакладамі песень (адз. зах. 13).

Запісваліся пераклады ў сшыткі, відаць, у тым парадку, у якім рабіліся, таму пэўнай сістэмы тут няма: з тэкстамі рамансаў і арыў класічных кампазітараў Міхаіла Глінкі, Эдварда Грыга, Вольфганга Амадэя Моцарта, Франца Шуберта суседнічаюць песні кшталту “Таёмны паход супраць СССР” (муз. У. Фогеля, сл. Э. Вэйнэрта), “Камсамольскі чырвоны фронт” (муз. З. Левінай, сл. І. Фрэнкеля), “Марш калгасных брыгад”

(муз. М. Чэмбэрджы, сл. В. Салаўёва), “Песьня пра стрэчны прамфінплян” (муз. В. Шабаліна, сл. С. Ліпкіна). Сама прысутнасць такіх тэкстаў дазваляе вызначыць прыкладны час, калі Ю. Дрэйзін запаўняў сшытак: канец 1920 – пачатак 1930-х гг. Пэўную падказку робіць і арфаграфія рукапісу: у адным са сшыткаў (адз. зах. 12) усе тэксты запісаныя яшчэ дарэформавым правапісам, у другім (адз. зах. 11) – большая частка (арк. 1 – 125, 133 – 148 адв., 160 – 166) таксама дарэформавым, але рэшта (арк. 126 – 132, 149 – 159 адв.) – паслярэформавым. Можна зрабіць выснову, што запісваліся тэксты з канца 1920-х да 1933-га г. уключна.

Як знаны паліглот, Юльян Дрэйзін перакладаў пераважна з арыгіналаў – у яго сшытках знаходзім шмат перастварэнняў з рускай, нямецкай, французскай, нарвежскай, меней – з англійскай, ідыш, італьянскай, іспанскай, польскай, украінскай. Руская рамансавая паэзія XIX ст. прадстаўлена імёнамі Аляксея Апухціна, Антона Дэльвіга, Аляксея Жамчужнікава, Івана Казлова, Нестара Кукальніка, Міры Лохвіцкай, Якава Палонскага, Аляксея Пляшчэева, Афанасія Фета і іншых. З твораў А. Пушкіна Ю. Дрэйзін пераклаў 11 песень і рамансаў: “Анчар” (муз. М. Рымскага-Корсакава), “Вертаград” (“Вертоград мой сестры...”; муз. А. Даргамыжскага), “Вязень” (“Узник”; муз. А. Давідзенкі), “Грузінская песьня” (“При мне, красавица, не пой...”; муз. М. Балакірава), “Заздраўны келіх” (“Заздравный кубок”; муз. М. Глінкі), “Калі з чужыны ў край свой родны...” (“Для берегов отчизны дальней...”; муз. А. Барадзіна), “На ўзгорках Грузіі” (“На холмах Грузии лежит ночная мгла...”; муз. М. Рымскага-Корсакава), “Ноч” (“Ночь”; муз. А. Грачанінава), “Радзей нясуцца хмаркі лёгкай чарадой...” (“Редеет облаков летучая гряда...”; муз. М. Рымскага-Корсакава), “Юнак і дзяўчына” (“Юноша и дева”; муз. А. Даргамыжскага) і “Я помню міг той незабытны...” (“Я помню чудное мгновенье...”; муз. М. Глінкі)* – не ўлічваючы тэксту да рамансафантазіі “Ноч” М. Мусаргскага, напісанага самім кампазітарам, які ўзяў за аснову пушкінскі верш, вольна апрацаваўшы яго.

Усе гэтыя творы, апроч аднаго, перакладаліся на беларускую мову ўпершыню. Мала таго, паэ-

* Вершы А. Пушкіна, на якія напісаны рамансы “Вертоград”, “Грузинская песня”, “На холмах Грузии”, “Юноша и дева”, у аўтарскім арыгінале назваў не маюць; верш “Я помню чудное мгновенье...” мае назву-прысвячэнне “К***” (адрасаваны Ганне Керн).

зія А. Пушкіна на той час увогуле была яшчэ недастаткова асвоена айчыннымі перакладчыкамі і адаптавана на беларускай моўнай глебе: перад Ю. Дрэізіным да твораў рускага класіка звярталіся хіба толькі Адам Гурыновіч (верш “Рэха”, канец XIX ст.), Максім Багдановіч (“Вязень”, 1915 – 1916 гг.) і – прыкладна адначасова – Юрка Гаўрук (“Ліст у Сібір”, “Зімовы вечар”, “Сосны”, 1930 г.; “Восень”, 1933 г.). Актыўна ж беларускія перакладчыкі ўзяліся за паэзію А. Пушкіна толькі ў 2-й палове 1930-х. Гэта было звязана з сотымі ўгодкамі смерці паэта (1937) і 140-мі – нараджэння (1939) і падрыхтоўкай да выдання яго твораў па-беларуску.

Так што Ю. Дрэізін быў амаль першапраходцам, і ягоныя пераклады твораў А. Пушкіна маюць сваю спецыфіку і свае супярэчнасці, якія, напэўна, найбольш яскрава выявіліся ў перастварэнні вядомага верша “Анчар” (1828). Твор уяўляе цяжкасці для перакладу найперш з прычыны лексікі, крыху архаізаванай у рэчышчы “высокага стылю”. Месцамі Ю. Дрэізін паспрабаваў вырашыць такую праблему за кошт абласных рэдкаўжывальных (прынамсі, сёння) словаформаў, у т. л. фанетычных. Так, напрыклад, пушкінскі радок “*И застывает ввечеру*” перакладчык перадаў як “*Сплывае ў ночную пару*”, а “*И мчится прочь, уже тлетворный*” – “*І імчыцца прэч, ужо згублівы*”. Аднак падабраць адпаведную беларускую лексіку ў Ю. Дрэізіна атрымалася не паўсюль:

*Но человека человек
Послал к анчару властным взглядом,
И тот послушно в путь потек
И к утру возвратился с ядом*
(А. Пушкін).

*Вось – чалавека чалавек
Паслаў к Анчару зрокам лютым,
І той пакорліва пайшоў
І раницай прыйшоў з атрутай*
(пер. Ю. Дрэізіна).

Тут два розныя дзеясловы, архаізаваны *потек* і нейтральны *возвратился*, перакладзены аднакарэннымі *пайшоў* і *прыйшоў*. Але гэта – хутчэй вынік агульнай нераспрацаванасці адпаведнага стылю, чым асабістая недапрацоўка Ю. Дрэізіна.

Цяжэй зразумець, чаму такі спрактыкаваны перакладчык не паўсюль вытрымаў у вершы пушкінскую перакрываваную рыфмоўку: у першых чатырох і двух апошніх катрэнах яна захаваная, а ў 5, 6 і 7-м – не: “*А хмара прыляціць над ім, / Акро-*

ниць чорныя галіны, / Атрутны дождж тады з лістоў / Сьцякаць пачне ў пясок пустыні” і г. д. Не паўсюль атрымалася захаваць і ўласцівую арыгіналу эўфанію. Скажам, пачатак перакладу месцамі вызначаецца залішнім нагрувашчаннем зычных гукаў (“*У пустыні зсохлай, без травы, / На глебе, спаленай ў сьпякоце...*”), у той час калі ў арыгінале: “*В пустыне чахлой и скупой, / На почве, зноём раскаленной...*”. Пры гэтым пераклад Ю. Дрэізіна вызначаецца эквірымічнасцю і дакладнай перадачай сэнсу: перакладчык імкнуўся па магчымасці трымацца найбліжэй да арыгінала.

Прыкладна тое самае датычыць і іншых вершаў А. Пушкіна, пераствораных Ю. Дрэізіным. Некаторыя пераклады вызначаюцца трапнасцю рыфмоўкі: *ты – пекнаты, мітусьні – сьніў, сілы – мілы, мар – твар, зьневаленьня – натхнення* (“Я помню міг той незабытны...”), *вышыні – цішыні, свьяціла – міла, гай – край, роўны – поўны, дзень – цень* (“Радзей нясуцца хмаркі лёгкай чарадой...”). І ў той самы час сустракаюцца не ўласцівыя вершам А. Пушкіна недакладныя рыфмы: “*Ад пацалунку разьвітання / Адняла вусны ты свае, / З краіны вечнага выгнання / Гукала ў іншы край мяне*” (“Калі з чужыны ў край свой родны...”); “*Вертаград мае сястры, / Вертаград малы, самотны, / Чысты ў ім струмень з гары / Не бяжыць, задумы поўны*” (“Вертаград”), калі ў А. Пушкіна рыфмы дакладныя, хоць і граматычныя: “*Но ты от горького лобзания / Свои уста оторвала; / Из края мрачного изгнания / Ты в край иной меня звала*”; “*Вертоград моей сестры, / Вертоград уединенный; / Чистый ключ у ней с горы / Не бежит запечатленный*”. У плане эўфаніі крыху грувасткімі для паэтычных радкоў выглядаюць і спалучэнні кшталту *прад мной* (вершы “Ноч”, “Грузінская песня” і “Я помню міг той незабытны...”).

З лексічнага гледзішча пераклады Ю. Дрэізіна нясуць на сабе агульныя прыкметы беларускай літаратурнай мовы 1920-х гг. З аднаго боку, перакладчык часам схіляецца да ўжывання дыялектных формаў, некаторыя з якіх у той час кваліфікаваліся як нарматыўныя і агульнаўжывальныя. Гэта датычыць, напрыклад, слоў *тэй* (‘той’), *аднэй* (‘адной’), *маўляў* (у значэнні ‘нібыта’, ‘быццам’), *узрок* (‘позірк’) і г. д. З іншага боку, у асобных выпадках (пераважна дзеля захавання рыфмы або рытму) перакладчык пакідае русізмы: *шопат, ды з-за каго-жа, араматы*. Але яны ў яго сустракаюцца рэдка – у параўнанні, напрыклад, з Максімам Багдановічам, які большую частку жыцця пражыў удалечыні ад Беларусі. Першы перакладчык пушкінскага верша “Вязень” не пазбегнуў такіх лексем, як *зашоткай, завёць, уляцім, піціцы, марскія края*. У гэтым плане пераклад Ю. Дрэізіна выглядае

* Цытаты з А. Пушкіна прыводзяцца паводле выдання: Пушкин, А. С. Собрание сочинений : в 10 т. / А. С. Пушкин. – М. : ГИХЛ, 1959 – 1962, – даступнага таксама ў інтэрнэце: <https://rvb.ru/pushkin/toc.htm>.

значна больш дасканалым (у яго – *па-за кра-тамі, гукае, паляцім, птахі, сіняе мора, радзі-ма мая*). Хутчэй за ўсё, Ю. Дрэйзін на момант працы над перакладам ужо быў знаёмы з багдановічаўскім варыянтам, упершыню апублікаваным паводле аўтографа ў “Творах” паэта, што выйшлі ў 1927 г. Можна, менавіта адтуль у дрэйзінскі пераклад трапіла сэнсавая неадпаведнасць у 2-м радку: у М. Багдановіча – “*Узросшы на волі арол малады*”, у Ю. Дрэйзіна – “*Арол малады, вольны птах, за сцяной*”, у той час як у А. Пушкіна сэнс бадай адваротны: “*Вскормленый в неволе орел молодой*”. Рускі паэт меў на ўвазе канкрэтнага арла, які ўтрымліваўся ў двары кішынёўскай турмы і, такім чынам, таксама з’яўляўся нявольнікам [2, с. 19].

Часам Ю. Дрэйзін быў схільны перадаваць паэтычную лексіку А. Пушкіна з дапамогай аказіяналізмаў (напрыклад, коласаўскага *вольнаплыны*) і дыялектызмаў. Так, знакаміты радок “*Я помню чудное мгновенье...*” ён пераклаў як “*Я помню міг той незабытны...*”, выкарыстаўшы рэдкажывальны сэнна, але зафіксаваны, напрыклад, у “Беларуска-расійскім слоўніку” (1927) М. Байкова і С. Некрашэвіча прыметнік *незабытны* (цяпер перавага аддаецца форме *незабыўны*). З якім, у сваю чаргу, рыфмуецца яшчэ больш рэдкае, дыялектнае слова *няухвйтны / няўхвйтны* (інакш кажучы, *няўлоўны*), што і ўспрымаецца яшчэ больш нязвыкла. Цікава заўважыць, што большасць іншых перакладчыкаў гэтага верша (С. Грахоўскі, В. Зуёнак, М. Лужанін, Ю. Свірка) перадалі яго першы радок як “*Я помню дзіўнае імгненне...*”, трымаючыся бліжэй да тэксту арыгінала і стараючыся захаваць першы радок вядомага твора як мага больш пазнавальным. Юльян Дрэйзін, першы перакладчык верша, ішоў іншым шляхам – магчыма, мяркуючы, што ва ўспрыманні беларускага чытача / слухача слова *дзіўны* будзе выглядаць двухсэнсоўна: акрамя значэння ‘чароўны, дзівосны’ яно мае і іншае – ‘які выклікае здзіўленне; незвычайны’ (адпаведнік рускага *странный*). Таму на фоне пазнейшых пераклад Ю. Дрэйзіна выглядае самабытным, не падобным да іншых.

Да гонару Ю. Дрэйзіна трэба зазначыць, што літаральнага прынцыпу ў перадачы рускага тэксту па-беларуску ён стараўся не трымацца (ды ў паэтычным перакладзе гэта і немагчыма): дапускаючы часам немалыя сэнсавыя разыходжанні з арыгіналам, ён выдатна захоўваў рамантычную паэтыку, уласціваю творам класіка: “*Но там, увь, где неба своды / Сияют в блеске голубом, / Где тень олив легла на воды, / Заснула ты последним сном. / Твоя краса, твои страданья / Исчезли в урне гробовой – / А с ними поцелуй свиданья... / Но жду его; он за тобой...*”

(А. Пушкін, “Для берегов отчизны дальной...” – “*Дарма, мой друг, пад тым скляпеннем, / Што зьяе сінню і сьвятлом, / Дзе дрэмлюць пад скалой струменьні, / Заснула ты апошнім сном. / Твая краса, твае цярпеньні / Навек у дол зыйшлі пусты. / Мае-ж ня зьніклі лятуценні: / Чакаю я, – ці чуеш ты?*” (пер. Ю. Дрэйзіна).

Неабходна ўлічваць і тое, што Ю. Дрэйзін перакладаў вершы А. Пушкіна (як і іншых расійскіх і заходнееўрапейскіх паэтаў) не як звычайныя літаратурныя, а як вакальна-музычныя творы, тэксты песень, а гэта, вядома ж, вымагала ад перакладчыка не толькі мастацкай якасці, але і зарыентаванасці на вакальнае выкананне з улікам ужо напісанай музыкі. Аналізуючы артыкул Ю. Дрэйзіна “Самакрытычныя заўвагі” (1934), дзе ён выступае і як тэарэтык, Н. Стасюк вылучае асноўныя тэзісы, што датычаць падобнага тыпу перакладаў. Думаецца, да месца іх будзе прывесці і тут. Такім чынам, паводле Ю. Дрэйзіна, пры перастварэнні вакальна-музычных твораў неабходна, каб “1) змест перакладу адпавядаў характару музыкі; 2) тэкставыя фразы супадалі з музычнымі; 3) фраза была сінтаксічна скончана; 4) слоўныя націскі супадалі з моцнымі долямі тактаў; 5) на высокіх нотах для спевака быў зручным галосны гук” [4, с. 91]. Вядома ж, такі падыход накладвае адбітак і на фанетычную, рытмічную, а часам і лексічную структуру перакладанага тэксту.

Увогуле для свайго часу большасць перастварэнняў Юльяна Дрэйзіна мае даволі высокі ўзровень. “...Дрэйзінаўскія пераклады з Пушкіна можна хоць сёння змяшчаць у акадэмічных выданнях” [1, с. 23], – напісаў укладальнік анталогіі “Галасы з-за неба краю” Міхась Скобла, упершыню публікуючы “Вязня”. Астатнія творы Аляксандра Пушкіна ў перакладах Юльяна Дрэйзіна дагэтуль не друкаваліся. Іх мы і падаем у “Родным слове” з захаваннем правапісу арыгінала і пад тымі назвамі, пад якімі яны ўвайшлі ў музычную культуру як тэксты рамансаў – як гэта і зафіксавана ў рукапісах перакладчыка.

Спіс літаратуры

1. **Галасы з-за неба краю** : анталогія паэзіі свету ў беларускіх перакладах ХХ ст. – Мінск : Лімарыус, 2008. – 896 с.
2. **Мархель, У.** Ці ў семантычным полі арыгінала? : Перастварэнні верша Аляксандра Пушкіна “Вязень” / У. Мархель // Роднае слова. – 2004. – № 6. – С. 19 – 22.
3. **Стасюк, Н.** Дзейнасць Юльяна Дрэйзіна па падрыхтоўцы беларускага слоўніка музычных тэрмінаў / Н. Стасюк // Роднае слова. – 2010. – № 4. – С. 94 – 97.
4. **Стасюк, Н.** Музыка-перакладчыцкая дзейнасць Юльяна Дрэйзіна / Н. Стасюк // Роднае слова. – 2009. – № 12. – С. 90 – 94.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
кандыдат філалагічных навук.

Аляксандр ПУШКІН

АНЧАР

Ў пустыні зсохлай, без травы,
 На глебе, спаленай ў сьпякоце,
 Анчар, бы грозны вартавы
 Стаіць у вечнай адзіноце.
 Прырода тых сухіх пустынь
 Яго ў дзень гневу нарадзіла,
 Карэньне і лісьцё галін
 Атрутай страшнай напаіла.
 Атрута зранку праз кару
 Ў сьпякоце капае плакучай,
 Сплывае ў ночную пару
 Смалой празрыстай і цягучай.
 Сюды і птах не заляціць,
 І зьвер ня йдзе. Віхор імклівы
 На дрэва сьмерці набяжыць
 І ймчыцца прэч, ужо згублівы.
 А хмара прыляціць над ім,
 Акропіць чорныя галіны,
 Атрутны дождж тады з лістоў
 Сьцякаць пачне ў пясок пустыні.
 Вось – чалавека чалавек
 Паслаў к Анчару зрокам лютым,
 І той пакорліва пайшоў
 І раніцай прыйшоў з атрутай.
 Прынёс сьмяротную смалу,
 Галіну з зьвялымі лістамі,
 І пот у беднага раба
 Каціўся з твару ручаямі.
 Прынёс і саслабеў і лёг
 Ў шатры на лыкі раб адданы,
 Праз момант ён сканаў ля ног
 Свайго валадара і пана.
 Насыціў стрэлы гаспадар
 Атрутай з страшнае галіны,
 І з імі гібель разаслаў
 Суседзям ў іхнія краіны.

* * *

Радзей нясуцца хмаркі лёткай чарадой.
 І зорка сумная зазьзяла над зямлёй.
 І зоркі тэй прамень пасерабрыў раўніны,
 Затоку у паўсьне і стромаў верхавіны.
 Люблю твой кволы бляск ў нябеснай вышыні,
 Ён думы абудзіў у ночнай цішыні.
 Я помню твой усход, знаёмае сьвяціла,
 Над мірнай стараной, дзе ўсё так сэрцу міла,
 Дзе стромкіх топаляў ў даліне ўзьнёсься гай,
 Дзе кіпарысаў мрок і соннай мірты край,
 Дзе хваль паўднёвых шум пяшчотлівы і роўны.
 Там некалі ў гарах сардэчнай думы поўны,
 Задумліва ляжаў над морам я ўвесь дзень,
 Пакуль хацінкі ўсе агорне ночы цень.
 І ў цемры дзеўчына тады цябе шукала,
 Табе сваё імя пяшчотна надавала.

НОЧ

Я з ласкай да цябе, каханая, гукаю,
 І цішу ночную мой голас парушае*.
 Ляжу я, ля мяне сьвяча журботна так гарыць,
 І верш мой ўсьцяж мармоча і гурчыць,
 Як той ручай, як сьпеў, што поўніцца табой.
 І ў цемры воч тваіх блішчыць агонь прад мной.
 Мне ухмыляецца, і гукі чую я:
 Мой друг, каханы мой,
 Мой друг, твая, твая.

НА ЎЗГОРКАХ ГРУЗІІ

Ўзгоркі Грузіі ноч крые цемнатай,
 Шуміць Арагва прада мною.
 На сэрцы лёгкі сум. І сьветлы смутак мой,
 Бо поўны ён увесь табою...
 Табой... табой аднэй...
 І смутку ў ночы тэй
 Нішто ня мучыць, ня трывожыць.
 І сэрца зноў гарыць і б'ецца ўсё мацней,
 Бо не кахаць яно не можа.

ГРУЗІНСКАЯ ПЕСЬНЯ

Пры мне, красуня, не сьпявай
 Ты песень Грузіі тужлівай.
 Жыцьцё другое, іншы край
 Ў іх чую я душой чужлівай.
 Мне сьпеў напамінае твой
 Сваім струменьнем вольнаплынным
 І стэп, і дол начной парой,
 І твар далёкае дзяўчыны.
 Цябе я бачу прад сабой,
 І тую здань я забываю.
 А засьпяваеш ты прад мной,
 Яе ізноў я уяўляю.

Я ПОМНЮ МІГ ТОЙ НЕЗАБЫТНЫ

Я помню міг той незабытны,
 Калі прад мной паўстала ты,
 Маўляў прывід той няухвотны,
 Маўляў той гені пекнаты.
 Ў тамленьні суму і маркоты,
 Ў трывогах шумнай мітусьні,
 Гучэў мне голас твой заўсёды,
 І рысы любыя я сніў.
 Йшли годы бур нястрымнай сілы,
 Расталі здані даўніх мар,
 І я забыў твой голас мілы
 І твой нябесны любы твар.
 Ў глушы, ўва мроку зьневаленьня
 Паўзьлі гады ў нудзе быцьця,
 Без хараства і без натхненьня,
 Бяз сьлёз, каханьня і жыцьця.

* Варыянт: разрывае.

Ізноў я бачу сьвет блакітны,
Ізноў прад мной паўстала ты,
Маўляў прывід той няухвйтны,
Маўляў той гені пекнаты.
І сэрца б'ецца ў захапленьні,
Ўсё ў ім знаходзіць адбіцьцё, –
І хараство, і пал натхненьня,
Сьвяза, каханьне і жыцьцё.

ЮНАК І ДЗЯЎЧЫНА

Дзеўчына, плачучы горка,
Каханка свайго дакарала.
Аж, прытуліўшыся к ёй,
Раптам юнак задрымаў.
Дзеўчына змоўкла адразу,
Сон яго песьцячы лёгкі,
Стала ўхмыляцца яму,
Ціхія сьлёзы льлючы.

ЗАЗДРАЎНЫ КЕЛІХ

Келіх іскрысты
Поўны даўно.
Пенай агністай
Зьзяе віно.
За ўсё найгожай
Сэрцу яно,
Ды з-за каго-жа
Вып'ю віно?
Пійма за славу,
Славы сябры,
Вояў забаву
Кіньма згары.
Гэта журбота
Не весяліць,
Бо ад грымотаў
Дружба бяжыць.
Келіх да неба
Свой узнясем,
Вып'ем за Фэба,
Песьню сыяем.
Жвавай Клімэны
Ласкі – бяда,
Ток Іпокрэны,
Другі, вада.
І за каханьне
Тост наш другі,
Моладасьць зьвяне,
Пійма, браткі.
Келіх іскрысты
Поўны даўно.
Я урачыста
П'ю за віно.

ВЯЗЕНЬ

Сяджу па-за кратамі ў цемры сырой,
Арол малады, вольны птах, за сьцяной,
Мой сумны таварыш, махае крылом,
Крываваю ежу клюе пад вакном.

Клюе і кідае, глядзіць у вакно,
Як быццам са мною задумаў адно.
Гукае узрокам і крыкам сваім
І вымавіць хоча: Давай, паляцім!
Мы вольныя птахі; пара, брат, пара,
Туды, дзе за хмарай бялее гара,
Дзе сіняе мора, радзіма мая,
Дзе волі прасторы, дзе вецер ды я.

* * *

Калі з чужыны ў край свой родны
Табе ад'ехаць час прабіў,
Час незабытны, час журботны,
Я многа сьлёз тады праліў.
Я да цябе працягваў рукі,
Цябе хацеў я затрымаць,
Тамленьня палкага разлукі
Благаў са стогнам ня спыняць.
Ад пацалунку разьвітаньня
Адняла вусны ты свае,
З краіны вечнага выгнаньня
Гукала ў іншы край мяне.
Ты гаварыла: “Ў час спатканьня
Пад сінню вечнаю нябёс
Пасьля тужлівага чаканьня
Ізноў, мой друг, нас злучыць лёс”.
Дарма, мой друг, пад тым скляпеньнем,
Што зьзяе сінню і сьвятлом,
Дзе дрэмлюць пад скалой струменьні,
Заснула ты апошнім сном.
Твая краса, твае цярпеньні
Навек у дол зыйшлі пусты.
Мае-ж ня зьніклі лятуценні:
Чакаю я, – ці чуеш ты?

ВЕРТАГРАД

Вертаград мае сястры,
Вертаград малы, самотны,
Чысты ў ім струмень з гары
Не бяжыць, задумы поўны.
У мяне плады блішчаць
Наліўныя, залатыя,
У мяне бягуць, шумяць
Воды чыстыя, жывыя.
Нард, алой і кіннамон
Дзіўным водарам багаты,
Ледзь павее аквілён
І пасыплюць араматы.

Пераклад з рускай Юльяна ДРЭЙЗІНА.

Падрыхтоўка тэкстаў да друку Віктара ЖЫБУЛЯ.

ІНТЭРМЕДЫЯЛЬНАЯ СПЕЦЫФІКА АПАВЯДАННЯЎ ГАЛІНЫ БАГДАНАВАЙ

УДК 821.161.3.09"20"-32(092)Багданава Г.

У артыкуле разглядаецца спецыфіка мастацкай структуры апавяданняў сучаснай беларускай пісьменніцы Галіны Багданавай у ракурсе праблемы ўзаемадзеяння розных відаў мастацтва ў літаратурным тэксце, вызначаюцца асаблівасці выкарыстання інтэрмедыйных элементаў у фарміраванні аўтарскай задумы.

Ключавыя словы: *інтэрмедыйнасць, віды мастацтва, сродкі стварэння, апавяданне.*

The article discusses the special structure of the artistic structure of the stories of the Belarusian writer Halina Bahdanava. Attention is paid to the problem of the interaction of different types of art in the literary text, especially the use of intermedial elements in the formation of the author's intention.

Феномен інтэрмедыйнасці ўзнікае як вынік ускладнення прынцыпаў арганізацыі мастацкага тэксту, які асімілюе пэўныя асаблівасці твораў іншых відаў мастацтва. Інтэрмедыйнасць вызначаецца як спосаб арганізацыі мастацкага тэксту і як спецыфічная метадалогія аналізу мастацкага твора. У наш час у замежным літаратуразнаўстве распрацаваны некалькі інтэрмедыйных тыпалогій, сярод іх вылучаюць літаратурна-музычную класіфікацыю С. П. Шэра і літаратурна-жывапісную А. А. Ханзен-Леве, які акрэслівае тры тыпы інтэрмедыйнасці: мадэляванне матэрыяльнай фактуры іншага віду мастацтва ў літаратуры, адлюстраванне ў літаратурным творы формастваральных прынцыпаў твораў іншых відаў мастацтва, інтэрмедыйныя інкарпарацыі (пранікненне элементаў твораў аднаго медыйнага рангу ў творы іншага медыйнага рангу) [5].

Такія трансфігурацыі (уклучэнне ў прозу вобразаў і матываў іншых відаў мастацтва) характэрны для стылю сучаснай беларускай пісьменніцы Галіны Багданавай. У яе ёсць тэксты, героі якіх – вядомыя прадстаўнікі розных відаў мастацтва, што пазначана ў назвах (“След Сапфо”, “Загадка Леанарда”, “Радэнава вакханка”, “Белая ружа Гаўдзі” і інш.). Аўтар крэатыўным уяўленнем рэканструюе часавы пласт, у якім жыў персанаж, і абыгрывае гісторыю стварэння пэўнай скульптуры, помніка архітэктуры, карціны, іншага, што паказваецца ў неадрыўнай сувязі з раскрыццём унутранага свету, псіхалогіі самога мастака.

Паняцце *інтэрмедыйнасць* з’явілася ў тэрміналагічным апарате філасофіі, філалогіі, мастацтвазнаўства ў апошнія дзесяцігоддзе ХХ ст., стаўшы побач з такімі паняццямі, як *інтэртэкстуальнасць* і *ўзаемадзеянне мастацтваў*. *Інтэрмедыйнасць* у самым шырокім значэнні адносіцца да любых ўзаемадзеянняў “паміж рознымі медыя і выкарыстоўваецца для апісання значнай колькасці культурных феноменаў, у якіх задзейнічана больш за адно традыцый-

нае медыя” [3, с. 58]. У вузкім сэнсе інтэрмедыйнасць – гэта “асаблівы від унутрытэкставых узаемасувязей у мастацкім творы, заснаваны на ўзаемадзеянні мастацкіх кодаў розных відаў мастацтва” [6].

Інтэрмедыйнасць у аспекце псіхалогіі творчасці і псіхалогіі эстэтычнага ўспрымання – гэта “ўласцівасць і адначасова функцыя мастацкага тэксту, сутнасць якой – перакадаванне інфармацыі на аснове яе пераводу з адной сэнсарнай мадальнасці ў іншую” [2, с. 138]. Мастацкі тэкст можа гаварыць пра сэнсы, якія нясуць колер, пах, музыка, жывапіс, іншае, а значыць, выступаць “як інтэрсемятычны твор” [2, с. 138].

Мы не можам сказаць, што творы Г. Багданавай базуюцца на інтэрмедыйнай дыфузіі, хутчэй прадмет мастацтва ў яе службыць сродкам для спробы ўзнаўлення творчага свету пэўнага мастака. Пранікненне элементаў іншых відаў мастацтва ў літаратуру, мадэляванне матэрыяльнай фактуры ў літаратуры – без гэтага не абыходзяцца тэксты пра творчасць. Напрыклад, апісанні стварэння скульптуры “Вакханка” Радэнава (“Радэнава вакханка”), бюста Неферціці (“Прыгожая прыйшла”), працэсу выканання музычных твораў (“Музыка сузор’яў”), называнне і апісанне набыткаў архітэктара Антонія Гаўдзі (“Белая ружа Гаўдзі”), палотнаў Язэпа Драздовіча (“Космас Драздовіча”), “Джаконды” Леанарда да Вінчы (“Загадка Леанарда”).

У апавяданнях даюцца апісанні твораў мастацтва, напрыклад бюста Неферціці: “*Даўгая выцягнутая шыя, крыху скуласты, вельмі выразны твар, бровы-крылы, задумлівыя вочы... Дакладней, вока. Другое скульптар не дамаляваў. Толькі пазначыў*” [1, с. 15] (“Прыгожая прыйшла”); называюцца часткі-фрагменты або самі творы мастацтва: “*І маленькі чалавечак працягнуў дзядзьку Язэпу сваю ручку-лапку. Вільготную і халодную. Але дзядзька Язэп разумеў, што ён не можа, не мае права гідзіцца, бо і гэтага чалавечка з круглымі вочкамі без зрэ-*

нак, і гэтую вільготную халодную ручку-лапку ён сам прыдумаў. Намаляваў і пакінуў на ўспамін пра сябе на адной са сваіх карцін” [1, с. 53] (“Космас Драздовіча”); згадваюцца карціна “Джаконда” (“Загадка Леанарда”), скульптура “Вакханка” (“Радэнава вакханка”), скульптура Фідыя “Зеўс”, цытуюцца верш Сапфо (“След Сапфо”), словы бабулінай і мацінай калыханкі (“Музыка сузор’яў”).

Як ужо ўказвалася, канкрэтныя асобы або творы іншых відаў мастацтва называюцца ў загалюўках апавяданняў. Для ўзнаўлення неабходнага тэмпаральнага пласта выкарыстоўваюцца апісанні рэалій, з аднаго боку, віртуальнага часу, што існуе толькі ў тэксе пісьменніцы, а з другога боку – рэальнага, бо ў яго трапляе аўтар-апавядальнік, напрыклад: “А ён, мой сын, ужо падлетак, таму не зусім голенькі, а, так было прынята ў нашым племені, у набедранай павязцы, нешта засяроджана маляваў на вільготным пяску. На мне таксама была набедраная павязка, дакладней, кароценькая спаднічка з папаратніку. Даўжэйшую, з поўсцю, я пакідала на халады. На грудзях прыемна ласціліся, студзілі мяне мае любімыя бурытынавыя пацеркі, сонечныя кропелькі з татэмам племені – іклам нашага агульнага прапрашчура – сівога ваўка” [1, с. 6], “Тваіх касцяных і драўляных аленяў шкадуюць забіваць нават тыя, хто мусіць настроіцца на паляванне, мужчыны, якія выконваюць магічны танец і па традыцыі пускаюць стрэлы ў зробленых з косці, дрэва, ці намаляваных зьяроў” [1, с. 7] (“Профіль на пяску”); “Гэтай зімою ў Эль-Амарне іхняя экспедыцыя адшукала цэлую скульптурную майстэрню, калі не памыляюся, майстра, які працаваў там, звалі Тутмас. Муж кажа, што гэтае першае з вядомых у гісторыі сусветнага мастацтва імя скульптара” [1, с. 15] (“Прыгожая прыйшла”), таксама можна згадаць размову пра тое, як малявалі старажытныя егіпцяне (“Прыгожая прыйшла”), звесткі са старажытнагрэчаскай міфалогіі: “...Яны сапраўды прадаюць як сувеніры бурытынавыя вочы сваіх архаічных кораў, гэтых каменных дзяўчат, што служылі Афінэ, і сляды, так-так, яны там прадаюць сляды Сапфо” [1, с. 25] (“След Сапфо”), інш.

Апісваюцца элементы пабудовы твора іншага віду мастацтва, выкананыя вербальнымі сродкамі, напрыклад у апавяданні “Музыка сузор’яў”: “Але я адчуваю, чую, што ўва мне пачынае пульсаваць, гучаць, ува мне гучыць іншая музыка... І дзеля яе, гэтай музыкі, рамантычнай, узнёслай, з туману выпывае, матэрыялізуецца белы раяль. І я праз сон, у сне іграю. Спачатку гэтую рамантычную, узнёслаю

музыку старажытнага кампазітара Шапэна. А потым нешта сваё” [1, с. 58], “Акорд, узыходжанне ў глыбіню. Аксамітны ўздых. Паўза. Цішыня. Кажуць, што ў сапраўдных музыкантаў паўза гучыць больш шматзначна, чым сама мелодыя. Бо гэта тое самае імгненне, калі не кампазітар, а кожны з нас выплэскае свае пачуцці. Душа адкрываецца свету і спявае, шэпча нешта зусім патаемнае...” [1, с. 59]. Вербальнымі сродкамі ўзнаўляецца працэс стварэння ў іншым відзе мастацтва, напрыклад, калі размова ідзе пра маляванне: “Я ведаю, мілы мой Ай, калі ты пачынаеш маляваць, ляпіць ці выразаць з косці, забываешся на ўсё. Мне здаецца, што калі ты малюеш, ці выразаеш звер, то наяве чуеш ягоны рык ці тупат, чуеш, як наганяюць яго паляўнічыя. А калі гэты звер не драпежнік, а які-небудзь высакародны алень, які зусім знясілеў, які задыхаецца і вось-вось упадзе... Тады ты, калі ўжо выпушчаная найлепшым нашым паляўнічым страла кранае прыгожае, гнуткае цела жывёліны, раптам, як усемагутны Стваральнік, выхопліваеш аленя з-пад стралы. З рэальнасці – у сон, у мрою. А з мрой той нараджаецца выразаны з косці, жывы на дотык вобраз” [1, с. 6 – 7] (“Профіль на пяску”). Называюцца атрыбуты, якія былі неад’емнай часткай працэсу стварэння, узнаўляюцца яго ўмовы: “Вашыя сучаснікі сведчаць, што, калі яна Вам пазіравала, Вы запрашалі і музыкаў, спевакоў з лірамі, і блазнаў, каб развесяліць яе, зняць з твару меланхолію...” [1, с. 35] (“Загадка Леанарда”), “...Але, калі Радэн глядзеў на мяне, кранаў мяне сваімі рукамі, цела, маё цела, я сама не ведала, што з ім адбывалася. Гэта быў сапраўдны танец агню, гэта было нейтаймоўнае полымя, мае рудаватыя, сонечныя валасы пераўтвараліся ў іскры. А рукі, мае рукі, пальцы спляталіся ўвышыні... Я танцавала без музыкі. Я сама пераўтваралася ў музыку. І ён зляпіў, сама не веру, але ён узяў вільготную, мяккую гліну і зляпіў гэты мой танец, маю музыку. І ў той скульптуры, у той вогненнай Вакханцы жыў, пульсаваў кожны дотык ягоных пальцаў. Не паверыце, гліна дыхала” [1, с. 38 – 39].

Усе мастацкія сродкі служаць асноўнай мэце – раскрыццю псіхалогіі творцы. Падзеі “Радэнавай вакханкі” адбываюцца ў Парыжы, дзе апавядальнік блукае ў пошуках старой брукаванкі і натыкаецца на гліняны аскепак, як паша высветлілася, разбітай скульптуры, створанай Радэнам. Такая дэталі злучае тэмпаральныя пласты, якія выбудаваны такім чынам, каб перадаць самыя яркія старонкі жыцця мастака або героя твора мастацтва. Аўтар дзеля большай аб’ектыўнасці бярэ на сябе ролю апавядальніка – відавочцы падзей мінулых дзён. На-

прыклад, у часы Радэна гэта яго памочніца ў старой і новай майстэрнях Мары-Роз Бёрэ, яна, хоць і апасродкавана, удзельнічае ў стварэнні скульптуры. Каб узмацніць уражанне рэалістычнасці, пісьменніца ўводзіць у апавяданне імёны гістарычных асоб, факты з біяграфіі скульптара.

Рух падзей у апавяданні “Загадка Леанарда” перадаецца ў форме дыялогу паміж апавядальнікам і творцам праз умоўнае люстэрка. У творы “Белая ружа Гаўдзі” аўтар разбівае тэкст на часткі – знакавыя перыяды жыцця дойліда. Характэрна, што ў кожным тэмпаральным фрагменце ёсць свой сімвал (напрыклад, храм, які марыць узвесці Антонія, дом без кутаў, пабудаваны ім, і белая ружа, што служыць крыніцай любові); сімвалы ў тэксце ўвасабляюць значныя вехі ў лёсе Антонія, таксама яны ўспрымаюцца як вяршычныя з’явы архітэктуры канкрэтнага часу, паказваюць адносіны людзей да гістарычных каштоўнасцяў.

У апавяданні “Прыгожая прыйшла” не толькі даецца апісанне бюста старажытнаегіпецкай царыцы Неферціці, але і робіцца спроба праз яго адухаўленне паказаць пачуцці царыцы, з’яўляючы факты з яе жыцця, згадкі пра старажытнаегіпецкае мастацтва і міфалогію, гісторыю знаходкі выяў Неферціці. Тут у вобразах дзвюх жанчын (Неферціці і жонкі археолага, які адкрыў свету выявы царыцы) своеасабліва сутыкаюцца розныя эпохі; сучаснасць перацякае ў мінулае, а яно, у свой час, пластычна пераходзіць у заўтра, што дае магчымасць выявіць галоўнае ў лёсе Неферціці. Аўтар выкарыстоўвае разнастайныя сродкі для стварэння максімальна праўдзівай гісторыі, гістарычныя рэаліі розных тэмпаральных пластоў: на караблі “Тытанік” плыве гераіня твора, на сталі ў каюце аўтаркі дзённікавых запісаў стаіць выява старажытнаегіпецкай царыцы Неферціці, яна трансфармуецца-ажыўляецца, у выніку чаго гераіня апавяду трапляе ў мінулае, у часы Неферціці, дзе адбываецца размова паміж егіпецкай царыцай і гераіняй, паказваюцца ў розных сітуацыях егіпецкія фараоны Аменхатэп III, Аменхатэп IV, іншыя [4].

Таксама можна знайсці зварот да прадметаў розных відаў мастацтва і абыгрыванне іх у тэксце: “...іхняя экспедыцыя адшукала цэлую скульптурную майстэрню... Там... было шмат розных работ. У тым ліку некалькі выяў жанчыны – царыца, якая, так кажуць вучоныя, у новым XX стагоддзі можа набыць сусветную вядомасць. Адзін з яе бюстаў стаіць зараз на маім сталі, мы ўзялі яго з сабою, яна, як і мы, плыве ў Амерыку...” [1, с. 15], “Я столькі бачыла замалёвак з раскопак. І паўсюль старажытныя

егіпцяне ў, як мне тлумачылі археолагі, адзінай дазволенай паставе: галава і ногі ў профіль, тулава ў дзве трэціх, а плечы ў фас. А фараон абавязкова ў некалькі разоў большы за сваіх падданых” [1, с. 19]; апісанне скульптурнай выявы царыцы: “...Якая мяккая, шурпатая, але ўсё адно мяккая ў цябе скура, мілая Неферціці, а вока, тваё вока вось зараз так заблішчэла, што мне падалося, з яго пабяжыць сляза, жывая сляза. Не трэба, не плач, Неферціці. Давай лепш пагаворым. Як жанчына з жанчынай. Зараз я паспрабую ўсміхнуцца. Як ты. Мякка і іранічна. Вось так. У мяне за плячыма ўсяго некалькі дзесяцігоддзяў. У цябе – вечнасць, але, я ўпэўнена, ты зразумееш мяне...” [1, с. 16]. Аўтар дзённікавых запісаў глядзіць на выяву егіпецкай царыцы і апавядае ёй пра пачуцці, каханне, трох мужоў. І адбываецца неверагоднае – егіпецкая царыца ажывае і запрашае аўтарку дзённікавых запісаў з сабой, у далёкае мінулае, у свае пакоі, дзе таксама як жанчына расказвае пра каханне.

Такім чынам, можна сказаць, што інтэрмедыяльныя трансфігурацыі (згадкі імёнаў творчых людзей, назвы, апісанне твораў, зварот да асаблівасцей жыцця мастакоў, інш.) у апавяданнях Галіны Багданавай уводзяцца ў творы ў адпаведнасці з канкрэтнымі мастацкімі задачамі, што натуральна складваюцца на аснове мастацка-эстэтычнай канцэпцыі, якая вызначае выбар выяўленчых сродкаў.

Спіс літаратуры

1. **Багданава, Г.** Сакрамэнта : апавяданні, аповесці / Г. Багданава. – Мінск : Медысонт, 2010. – 308 с.
2. **Волков, В. В.** Интермедальность как атрибут художественности (лингвогерменевтика термина) / В. В. Волков // Вестник РУДН. Сер. Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2014. – № 2. – С. 135 – 142.
3. **Джумайло, О. А.** Понятие интермедальности и его эволюция в современном научном знании / О. А. Джумайло // Верхневолжский филологический вестник. – 2018. – № 4 (15). – С. 58 – 62.
4. **Кузьмич, Н.** Особенности поэтики рассказа Галины Богдановой “Прыгожая прыйшла (Тры каханні Неферціці)” / Н. Кузьмич // Language and Culture. – 2013. – № 10. – С. 119 – 121.
5. **Седых, Э. В.** К проблеме интермедальности / Э. В. Седых // Вестник Санкт-Петербургского университета. – 2008. – Сер. 9. – Вып. 3. – Ч. II. – С. 210 – 214.
6. **Шиньев, Е. П.** Интермедальность как механизм межкультурной диффузии в литературе [Электронный ресурс] / Е. П. Шиньев. – Режим доступа : <https://bakalavr-info.ru/work/1942455/intermedial-nost-kak-mehanizm-mezkul>. – Дата доступа : 24.01.2019.

Нагалья КУЗЬМІЧ,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры літаратурна-мастацкай крытыкі
факультэта журналістыкі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

ЭКЗИСТЭНЦЫЙНЫЯ ВЫБАРЫ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Сінькова, Л. Д. Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX – XXI стст.: гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурна-крытычныя артыкулы, гутаркі). – Мінск: Паркус плюс, 2013. – 296 с.

У рэцэнзіі на манаграфію “Паміж тэкстам і дыскурсам: беларуская літаратура XX – XXI стст.: гісторыя, кампаратывістыка і крытыка (літаратурна-крытычныя артыкулы, гутаркі)” Л. Сіньковай разглядаюцца асноўныя асаблівасці развіцця беларускай літаратуры XX – XXI стст. Беларуская літаратура ў кнізе даследавана ў дыскурсіўным аспекце. Выяўляюцца асноўныя заканамернасці развіцця паэтыкі, алгарытмы фарміравання нацыянальнай эстэтыкі і асаблівасці міфапаэтычнай вобразнасці. Вялікая ўвага аддаецца эстэтычным сувязям беларускай літаратуры з польскай і рускай літаратурамі, а таксама рэцэпцыі найбольш значных працэсаў заходнееўрапейскай літаратуры ў цэлым. Даецца характарыстыка асаблівасцяў нацыянальнага развіцця экзистэнцыялізму. Разглядаецца савецкі перыяд. Згадваецца літаратура беларускай эміграцыі. Акцэнтуюцца асаблівасці развіцця сучаснай літаратуры пасля катастрофы на Чарнобыльскай АЭС: трагедыя прыкметна паўплывала на беларускую эстэтыку пасля распаду СССР, аксіялагічны крызіс постсавецкага перыяду ўсведмляўся ў літаратуры і публіцыстыцы як “духоўны Чарнобыль”.

Ключавыя словы: *беларуская літаратура, літаратурная рэцэпцыя, савецкая літаратура.*

The main characteristics of the Belarusian literature development in the contest of XX – XXI century are demonstrated throughout the review of the monograph on “Between text and discourse: Belarusian literature of the XX – XXI century: its history, comparative studies and critic (literary criticism, articles and conversations)” by Doctor of Letters L. Sinkova. Belarusian literature is explored in this review according to the aspect of discursive analysis. The key patterns of the poetics progression in Belarusian literature are revealed, alongside with the most noticeable algorithms of the national aesthetics establishment and the specifics of mythopoetic perception. Great attention was paid to the aesthetic relations of Belarusian literature with Polish and Russian one. The characteristic of the national development of existentialism is given. Meaningful characteristics of Belarusian literature during Soviet period are examined. The literature of Belarusian emigration is also mentioned. The important characteristic of the modern Belarusian literature after the Chernobyl disaster is emphasized upon. This tragedy had a great impact on the development of Belarusian aesthetic after the dissolution of the Soviet Union, the axiological crisis of Post-Soviet period was comprehended in literature and opinion journalism by the label as “Spiritual Chernobyl”.

Манаграфія доктара філалагічных навук, прафесара Людмілы Сіньковай прысвечана найважнейшым аспектам развіцця сучаснай беларускай літаратуры ў сістэме славянскіх літаратур у прыватнасці і сусветнай літаратуры ў цэлым. Асноўная мова тэксту – беларуская, аднак у манаграфію ўключаны таксама матэрыялы на рускай, польскай і нямецкай мовах. Кантэкст займае ў кнізе вызначальнае месца, “*у літаратуры – як у музычным кантрапункце: кожны адначасова спявае сваю песню. Важна, каб філолагам хацелася ўслухоўвацца ў гэтую рознакультурную, рознанацыянальную музыку і знаходзіць у ёй адмысловую гармонію – гэта і ёсць найцікавы занятак, які дазволім сабе назваць акадэмічным імем параўнальнага літаратурназнаўства*” (с. 21). Гэтая асноўная думка працінае кожнае разважанне. Тэкст кнігі ў цэлым складаны і шматаспектны, што вызначаецца спецыфікай матэрыялу і абранай тэмы.

Беларуская літаратура займае асаблівае месца як сярод славянскіх літаратур, так і ў агульным працэсе развіцця еўрапейскай літаратуры: бясспрэчна, яна стварыла выдатныя ўзоры мастацкага слова, што пацвярджаецца перакладамі на іншыя мовы і намінацыяй беларускіх пісьменнікаў на прэстыжныя міжнародныя прэміі. Разам з тым беларуская славеснасць рэдка разглядаецца як самадастатковы цэласны працэс, увагу даследчыкаў часта пры-

цягваюць асобныя з’явы. Збольшага гэта тлумачыцца развіццём беларускай літаратуры ў цеснай узаемасувязі з літаратурным жыццём суседніх краін і ўцягнутасцю ў больш буйныя сістэмныя працэсы. У выніку такога падыходу даследчыкі нярэдка разглядаюць не столькі беларускую літаратуру, колькі пэўнае ўяўленне пра яе. Менавіта таму асаблівую значнасць набывае прапанаваны Л. Сіньковай дыскурсіўны падыход да даследавання нацыянальнага прыгожага пісьменства, у межах якога твор неабходна разглядаць як тэкст, “*актуалізаваны ў пэўнай сацыякультурнай сітуацыі*” (с. 3). Такому прынцыпу падпарадкоўваецца структура манаграфіі, дзе аўтар робіць цікавую спробу паказаць развіццё беларускай літаратуры як шматгранны жывы працэс, што ўключае ў сябе ўласна літаратурныя тэксты, іх асэнсаванне ў літаратурнай крытыцы і літаратуразнаўстве, а таксама асаблівасці нацыянальнага літаратурнага жыцця.

Складанасць разважання пра сучасную беларускую літаратуру дэтэрмінуецца неадназначнасцю гістарычнага развіцця краіны. Нярэдка ўзнікае спакуса крыху “падправіць” гісторыю, сфарміраваўшы новыя нацыянальныя веды пра сябе. Падобныя працэсы прысутнічаюць ва ўсіх славянскіх літаратурах. Л. Сінькова, прызнаючы за мастацкім тэкстам безумоўнае права на міфалагізацыю гісторыі

і рэчаіснасці, катэгарычна асуджае падобныя з'явы ў навуковай сферы: «*патрыятычная міфалагізацыя*» ў навуцы мае той самы статус няпраўды, што і любая іншая падтасоўка фактаў» (с. 4). Сапраўды, гісторыя суседскіх стасункаў, як правіла, спараджае пэўныя міфалогіі, заснаваныя на тых ці іншых ідэалагічных пастулатах, менавіта ў сітуацыі неадназначнасці палітычных адносін розных дзяржаў узнікае своеасаблівае асэнсаванне літаратурнай рэцэпцыі: альбо адмаўленне запазычанняў, альбо наадварот – іх абсалютызацыя. Абодва варыянты прыводзяць да скажэння ісціны. Толькі з пазіцыі адмовы ад міфалагізацыі магчымае глыбокае даследаванне працэсаў узаемаўплыву паміж беларускай, польскай і рускай літаратурамі.

Гістарычныя асаблівасці станаўлення Беларусі і яе літаратуры вызначылі некаторыя адметнасці эвалюцыі нацыянальнай слоўнай творчасці. Так, Л. Сінькова падкрэслівае, што развіццё беларускай літаратуры не было няспынным на ўсіх гістарычных этапах яе існавання. Даследчыца адзначае, што «*прыцытовы алгарытм развіцця беларускай літаратуры мае на ўвазе адмову ад ідэй няхай сабе ўласных, але састарэлых па эстэтыцы; адмаўленне ад тых сваіх традыцый, што перарываліся-перайнаваліся ў часы, калі нашыя землі і насельніцтва знаходзіліся ў тытульна, ідэалагічна небеларускіх дзяржавах – на карысць больш новых, сучасных новым аўтарам іншакультурных ідэй, якія штораз айчыннымі аўтарамі прыўлашчваюцца – і развіваюцца ўжо як нацыянальныя*» (с. 11). Падобная асіміляцыя традыцыі не тоесная этнічнай асіміляцыі: іншакультурныя традыцыі асэнсоўваюцца аўтарамі ў катэгорыях нацыянальнай анталогіі, з пазіцый спецыфічнага беларускага кансерватызму. Як піша пра гэта Л. Сінькова, «*гісторыя беларускай культуры – славянскай, земляробчай, як вядома, складвалася гэтак драматычна, нестабільна, што пэўны кансерватызм у нашай традыцыі набыў асаблівую вагу... кансерватызм азначаў перш за ўсё супраціўленне (можа быць, не заўсёды ўсвядомленае) асіміляцыйным уплывам*» (с. 98).

Разважаючы пра рэцэпцыю творчасці А. Блока ў беларускай паэзіі пачатку ХХ ст., Л. Сінькова, удзячна спасылаючыся на працы У. Калесніка, адзначае, што вобразы Вечнай Жаноцкасці і Прыўкраснай Дамы ў беларускай традыцыі, як правіла, атаясамляліся з вобразам Радзімы. Тут праяўляецца цікавы момант дваістай семантыкі: «*у беларускай мове Радзіма як жаноцкасць аказваецца заблізкаю да тых*

паняццяў Радзімы, што пазначаюцца словамі, семантычна звязанымі з мужчынскім пачаткам: Край, Бацькаўшчына» (с. 49). Асабліва відавочна такая сувязь выяўляецца ў матывах гераічнага служэння Айчыне. У пачатку ХХ ст. у беларускай літаратуры склалася «*ўласная багатая традыцыя паэтычнага бачання Радзімы жаноцкай, але вобразнасць такога кшталту была хутчэй сімвалічнай, чым сімвалісцкай – калі мець на ўвазе яе філасофскую падаплёку. Найбольш значнымі ў беларускім кантэксце былі вядомыя вобразы “маладой Беларусі”, Радзімы-маці Янкі Купалы, Маці-краіны Максіма Багдановіча і асабліва жанчыны-Мадонны Багдановіча ж*» (с. 43). Такім чынам, тэма Вечнай Жаноцкасці развівалася ў беларускай літаратуры ў кантэксце ідэалаў нацыянальнага адраджэння і далей – як самабытная.

Рэцэпцыя еўрапейскай літаратуры разглядаецца аўтарам у розных сітуацыях. Адзін досвед атрымліваюць аўтары метраполіі, прыныпова іншы складваецца ў пісьменнікаў эмігрантаў. Найбольш прыкметны ўплыў на развіццё беларускай літаратуры метраполіі зрабілі, на думку Л. Сіньковай, Ш. Бадлер, М. Метэрлінк, Э. М. Рэмарк, Г. Ібсэна, Э. Хемінгуэй і інш. Аднак аўтарка перасцерагае ад паспешлівых паралеляў: «*беларуская літаратура ХІХ ст., або пачатку ХХ ст., зусім нярэдка параўноўваецца з расійскай (і замежнай) класікай гэтага часу без уліку рэалій яе існавання на паўночна-заходніх ускраінах Расійскай імперыі*» (с. 23). Даследчыца наглядна ілюструе той факт, што фармальна абумоўленае на першы погляд параўнанне можа быць некарэктным без уліку дыскурсу. Прытым некаторыя працэсы ў беларускай літаратуры ўзнікаюць незалежна ад сусветных, а пасля развіваюцца паралельна. У першую чаргу гэта тычыцца экзистэнцыялізму: «*экзистэнцыялізм і як светаадчуванне, і як філасофія, і як цалкам пэўны літаратурны напрамак – гэта надзвычай актуальная для беларускай культуры з'ява. Беларусы закінутыя ў абсурдны свет не толькі грамадскага аўтаматызму і выдаткаў глабалізацыі, як іншыя еўрапейцы-сучаснікі. Найперш, беларусы ўжо даўно закінутыя ў абсурд ментальнага ціску. Задужа доўга і агрэсіўна свет не прымае беларуса з яго мовай і традыцыяй, змушае з'іначыцца, асімілявацца. Проста гаварыць па-беларуску – ужо экзистэнцыйны выбар. Вось выток экзистэнцыйнага светаадчування ў беларускай ментальнасці, экзистэнцыялізму ў беларускай літаратуры*» (с. 23 – 24).

Падрабязна разглядаецца ў манаграфіі савецкі перыяд развіцця беларускай літаратуры. Л. Сінькова адзначае важную асаблівасць,

якая нярэдка выслізвае з-пад увагі расійскіх даследчыкаў: «...на тагачасных навуковых канферэнцыях, etc., самым папулярным слоганам было АДЗІНСТВА І ўЗАЕМАЎЗБАГАЧЭННЕ. Гэта значыць, этнаграфічную атрыбутыку мастакам падкрэсліваць было варта і трэба. Але на ўзроўні ідэйным – ні-ні: толькі больш ці менш ідылічная супольнасць, знітаваная мовай і культурнай традыцыяй “старэйшага брата”» (с. 13). Асаблівае стаўленне да этнічнага прыкметна паўплывала на развіццё ўсіх нацыянальных літаратур на савецкай і постсавецкай прасторы. Таму ў беларускай мастацкай літаратуры савецкага перыяду вялікая ўвага аддаецца этнаграфічным апісанням, Л. Сінькова разглядае гэта як адзін са спосабаў пераадолення ідэалагічнага інтэрнацыяналізму.

У рамках савецкага перыяду разглядаюцца таксама асаблівасці літаратурнага асэнсавання значнай для Беларусі тэмы Другой сусветнай вайны. Тут зноў на першы план выходзяць асаблівасці нацыянальнай гісторыі, з-за якіх зварот да ваеннай тэмы ў савецкі час быў ідэалагічна няпростым, паколькі на працягу 1941 – 1944 гг. Беларусь знаходзілася ў зоне нямецкай акупацыі. Беларуская літаратура пра Другую сусветную вайну ўключае ў сябе выбітныя ўзоры мастацкага слова: творы А. Адамовіча, І. Навуменкі, В. Быкава і інш. Аднак асэнсаванне досведу вайны адбывалася ў межах агульнай плыні савецкай літаратуры пра вайну, на нацыянальным узроўні заставаліся табуяваныя тэмы: паўнаважнасць мастацкага асэнсавання вопыту жыцця ў перыяд нямецка-фашысцкай акупацыі не адбывалася. Так, Л. Сінькова апісвае, як ужо пры перабудове, у аповесцях 1986 і 1991 гг., беларускі пісьменнік М. Аўрамчык, «расказваючы фактычна пра свае пакуты ў нямецкім палоне, бачыць усіх сваіх персанажаў нібы вачыма будучага чытача-нядобразычліўца, цэнзара-энкавэдзіста; ён мусіць “звяраць” паводзіны аўтабіяграфічнага героя з патрабаваннямі да паводзін савецкага чалавека на вайне ўзору 1940-х гг.» (с. 78). Паводле здагадкі аўтаркі, такія абставіны паўплывалі і на адмысловую “аскетычную манеру” В. Быкава. Іншая табуяваная тэма – супрацоўніцтва з нямецкай адміністрацыяй.

Часам у літаратуры беларускай эміграцыі і беларускага замежжа сустракаюцца прыкметныя разыходжанні ў ацэнцы нацыянальнай гісторыі, аднак, на думку Л. Сіньковай, нягледзячы на ўсе эстэтычныя і ідэалагічныя разыходжанні, “тыя вытокі светаразумеання, што фіксуецца ў вобразах-архетыпах, заўсёды аб’ядноўвалі беларускіх аўтараў. Уся беларуская літарату-

ра карэніцца ў міфапаэтычнай нацыянальнай спадчыне; гэта адна з важнейшых рыс беларускай эстэтыкі і мастацкай традыцыі, якая асабліва доўга заставалася сінкрэтычнай, мусіла вяртацца да сінкрэтычнасці. Другая такая рыса – адмысловае спалучэнне, кантамінацыя паганскага з рэлігійным (або, дакладней, фэнаменальная здольнасць кантамінаваць у нацыянальным космасе істотна розныя рэлігійныя пачаткі)” (с. 98).

Галоўная асаблівасць сучаснай беларускай літаратуры – пункт яе адліку. Калі для большасці літаратур на постсавецкай прасторы паваротным годам стаў 1989-ы (ці 1985-ы як дата пачатку перабудовы), то для беларускай літаратуры гэта 1986-ы, год Чарнобыльскай катастрофы: «...гэты час, адзначаны Чарнобылем, апынуўся настолькі драматычным, што нават такія падзеі, як распад СССР і з’яўленне 27 ліпеня 1991 г. новай формы беларускай дзяржаўнасці – Рэспублікі Беларусь – прынамсі, на дзесяцігоддзе (калі казаць пра літаратуру) апынуліся ў цені чарнобыльскай тэмы. Само паняцце “Чарнобыль” як у публіцыстыцы, так і ў мастацкім сэнсе хутка вырасла да ўзроўню пэўнай канцэпцыі. Катастрофа на Чарнобыльскай АЭС стала сімвалам спароджанага таталітарнай сістэмай зла, якое надпарадкавала сабе ўсю будучыню Беларусі і дасягнула апакаліптычных памераў... Постсавецкі аксіялагічны крызіс у Беларусі займеў сваё асобнае выяўленне ў папулярнай метафары “духоўны Чарнобыль”» (с. 61).

Людміла Сінькова прапануе чытачу погляд на беларускую літаратуру, які дазваляе разгледзець велізарную і вельмі спецыфічную з’яву ў кантэксте, па-першае, уплываў дамінантнай літаратуры, па-другое – еўрапейскай літаратуры ў цэлым. На багатым матэрыяле аўтар вылучае найбольш характэрныя асаблівасці развіцця нацыянальнай паэтыкі, паказвае красу і сілу беларускай літаратуры, яе адкрытасць да дыялогу пры захаванні глыбокай унутранай сутнасці. Пры несумненна высокім акадэмічным узроўні манаграфія арыентаваная на шырокае кола чытачоў. Акрамя ўласна літаратуразнаўчых матэрыялаў тэкст ілюструецца ўспамінамі і асабістымі ўражаннямі аўтара, вынесенымі ў асобны раздзел.

Пераклад з рускай мовы.

Марыя ЛАММ,

спашукальнік Аддзела сучасных літаратур
Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы
Інстытута славяназнаўства Расійскай акадэміі навук.

“Я СЛОВЫ СЫПЛЮ, ЯК З СЯВЕНЬКІ...”

ПРОСТЫЯ І ШЧЫРЫЯ ВЕРШЫ ПЯТРА КУПЫ

“Хто хоча спазнаць паэта, павінен пабываць у яго краіне”, – казаў вялікі Іаган Вольфганг Гётэ. У поўнай меры гэта адносіцца і да Пятра Купы (1 мая 1941 г. – 20 лістапада 2003 г.), самабытнага гродзенскага паэта, вершы якога сёння мала каму знаёмыя. Мала хто ведае і пра невялічкую вёску Казлы ў Бераставіцкім раёне на Гарадзеншчыне, дзе нарадзіўся вясковы лірык.

Пагоркі, лес, балота з салодкімі ажынамі, а таксама багаты мясцовы фальклор натхнялі юнака на стварэнне цудоўных мастацкіх вобразаў. Першыя жыццёвыя ўзрушэнні напаўнялі душу эмоцыямі. У паэтычных радках П. Купы прастасць і разам з тым глыбіня вопыту і спасціжэння жыцця. Можа, талент дастаўся хлопцу ад бацькі, які час ад часу занатоўваў рыфмаваныя радкі ў шэры сшытак: “*Мяне заўжды раўнялі з татам. / Любілі Купу землякі...*” Міхаіл Купа перадаў сыну агульны сшытак з надзеяй, што той калі-небудзь стане паэтам: “*Где б ни был я: в походе, дома, / Затмят ли душу облака, / В часы успеха и подвёма / К тетрадке тянется рука*”. Пятра Міхаілавіча цягнула ў родныя мясціны, кожны год ён прыязджаў у Казлы, на “*сустрэчу з юнацтвам*”.

Кропка на карце – лапик роднай зямлі, твая Бацькаўшчына – назаўсёды ўваходзіць у сэрца і застаецца, каб раптам усплысці ў памяці згадкай: характам світанку, вясковым дворыкам, гарлачыкамі на абмялелай сажалцы, пахам восеньскага лісця – і прамовіцца вершам. Малая радзіма – крыніца натхнення Пятра Купы. Яго паэзія для нас, землякоў, – гэта непаўторныя родныя вобразы, беларускі дух, нашы карані, мінулае і будучыня: “*Мясціна дзяцінства – малая радзіма. / Мы хочам заўсёды папазці туды. / Яшчэ раз убачыць сваімі вачыма, / Што з ёю зрабілі дажджы і гады...*”

У зборніку “Купава” (2001) П. Купа ўважлівы, праніклівы і іранічны. Але ніколі не абыякавы да людзей, да іх клопатаў. Ён шчыра дзеліцца з чытачом болей за лёс вёсачкі: “*Смачным быў вады глыточак / З рук былой суседкі. / Чахне родны мой куточак, / Як у вазе кветкі*”. У вершы “Расці, добрае зярнятка” ён прызнаецца: “*Імгненне слаўлю я тады, / Калі з яго прадзецца нітка. / Калі за твор свой праз гады / Не будзе перад кімсьці брыдка*”. Так бацьць сваё паэтычнае прызначэнне П. Купа: “*Теплом души согреть другого, / Частицу сердца подарить. / Не знаю я пути иного, / Иначе я не стану жить!*”; “*Просяць – буду ізноў / Людзям творы чытаць. / Пра дабро і любоў / Словы мусяць гучаць!*”.

Глыбокім зместам і філасофскім роздумам вылучаецца верш “Калі любіш жыць”: “*Паветра бадзёрыць – канец лістапада. / І спрытны марозік прыціснуў раллю. / Душа дню звычайнаму цешыцца рада, / Бо жыць на зямлі гэтай вельмі люблю*”. У паэтычным асэнсаванні сутнасці жыцця выяўляецца грамадзянская пазіцыя творцы: “*Мацінец будзем з кожным мы годам. / Мой край беларускі такі!*”

Цёплымі, прачулымі фарбамі малое аўтар вобраза сваёй маці ў вершы “Матчына навука”: “*Закрыю вочы – як жывая / Стаіць матуля прада мной. / І позірк быццам дакарае / Мяне ў правіннасці якой*”. Шчыры душэўны водгук абуджаюць у сэрцы радкі з верша “На могиле отца”: “*Приехал я. Встречай, отец, / Молчит холодная могила*”. Чытаеш вершы – і адразу хочацца набраць добра знаёмы нумар і пачуць голас матулі ці паехаць на выхадныя туды, дзе “*пануе зацішыа, / Як быццам яна адышла ад жыцця. / Прытомлены ветрык галінкі калыша / І шэпча: “Ты гэтай зямелькі дзіця”*”.

Паэт умее па-майстэрску, вельмі трапна маляваць словамі карціны-вобразы, якія моцна ўздзейнічаюць на чытача. Усё, што прайшло праз душу і сэрца творцы, што было вакол яго, радавала і турбавала, дыхае ў вершах трапяткім жыццём Сусвету.

Некаторыя вершы П. Купы можна супаставіць з жывапісам. І найболей прыдатны жанр – пейзаж, а фарбы – акварэль: “*Булькоча вада, напаўняючы бочкі. / На дроце, бы пацеркі, віснуць ішпакі. / Аб чымсьці ляпечуць на слівах лісточкі. / Надвор’е якое! А водар які*”. Маляўнічыя пейзажныя штрыхі, рыфмоўка радкоў – усё падпарадкавана яе вялікасці Паэзіі.

Тут, у прыгожым краі на Бераставіччыне, дзе “*туман у долах, быццам вата*”, “*пад ранак сонца моцна спіць*”, “*каниэрты ладзяць птушкі*”, – невычэрпная крыніца натхнення Пятра Міхаілавіча. Шчасце паэта – у адчуванні роднай зямлі і бацькоўскага парога, у вяртанні да каранёў, у палёце журавоў, у павеве свежага цёплага ветрыку. Паэта вылучае ўменне з дапамогай верша скалыхнуць у душы чытача хвалю ўспамінаў і асацыяцый.

Самая прыгожая і нечаканая рыфма і дакладны рытм не дапамогуць твору, калі словы не кранаюць душу. Кожны радок у асноўным аўтабіяграфічных вершаў Пятра Купы адгукаецца ў сэрцы чытача болей і надзеяй, любоўю і радасцю.

Марыя КОЎШЫК,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Канюхоўскага ясляў-сада – сярэдняй школы
Бераставіцкага раёна.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Мова мастацкіх твораў

МОЎНА-ВЫЯЎЛЕНЧЫЯ СРОДКІ РЭАЛІЗАЦЫІ АЎТАРСКАЙ ЗАДУМЫ Ў АПОВЕСЦІ “СОТНІКАЎ” ВАСІЛЯ БЫКАВА

УДК 81'38:811.161.3 В. Быкаў

У артыкуле даецца характарыстыка творчай індывідуальнасці Васіля Быкава, яго эпчнага і адначасова аналітычнага стылю, паказаны псіхалагізм твораў, прысвечаных адлюстраванню падзей перыяду Вялікай Айчыннай вайны, асабліва аповесці “Сотнікаў”. Разглядаецца спецыфіка мовы згаданага твора перш за ўсё на сінтаксічным узроўні: канструкцыі з адасобленымі членамі сказа; канструкцыі з параўнальнымі зваротамі і канструкцыі з лексічным паўторам членаў сказа і простых сказаў.

Ключавыя словы: *адасабленне, аналітычны стыль, індывідуальнасць, параўнанне, прыём паўтору, псіхалагізм, стылістычная манера.*

The article describes the creative individuality of Vasil Bykau, his epic and at the same time analytical style, shows the psychologism of works devoted to the reflection of the events of the great Patriotic war, and especially the story “Sotnikau”. It also shows the specificity of the language of the mentioned work, first of all, at the syntactic level: constructions with separate sentence members are analyzed; constructions with comparative references and constructions with lexical repetition of sentence members and simple sentences.

У айчыннай лінгвістыцы сёння надзвычай актуальная праблема структурнага і семантычнага аналізу моўна-выяўленчых сродкаў мастацкіх тэкстаў розных аўтараў. Гэта датычыцца і аднаго з найбольш вядомых беларускіх празаікаў Васіля Быкава. Яго творы – сведчанне таго, якімі шырокімі магчымасцямі валодаў пісьменнік для раскрыцця сувязей паміж індывідуальным лёсам, унутраным светам асобы і рэальным жыццём, якія разнастайныя моўна-выяўленчыя сродкі выкарыстоўваў ён пры гэтым.

Проза В. Быкава адлюстроўвае найбольш важныя для Беларусі падзеі, у тым ліку падзеі перыяду 1920 – 1930-х гг. і Вялікай Айчыннай вайны. Зварот да такой тэмы быў абумоўлены не толькі мастацкім крэда празаіка, але і дакладным веданнем матэрыялу. Сам франтавік, Васіль Быкаў назаўсёды занатаваў у памяці ваенную рэчаіснасць. На аснове гэтага і ўзнікла заканамернае жаданне разабрацца ва ўсіх складанасцях жыцця, у асаблівасцях народнага характару, у трагізме гістарычнага лёсу нашага народа, зразумець вытокі перамогі над фашызмам. Пастаўленая мэта была дасягнута ў першую чаргу ў аповесцях – невялікіх па аб’ёме творах, дзе паказаны некалькі герояў, што стаяць перад выбарам: або цаной здрады застацца жывымі, або загінуць непераможанымі.

Своеасаблівы мастацкі падыход да ваеннай тэмы стаў магчымым у многім дзякуючы творчай індывідуальнасці В. Быкава, адметнасці яго таленту. Стыль пісьменніка – эпчны і адначасова аналітычны – дазваляе раскрыць праблему выбару на вайне, паказаць чалавека і яго паводзіны перад знішчальнай сілай жадлівых жыццёвых абставін. І робіць гэта пісьменнік творча і па-мастацку ўдала падыходзячы да рэалізацыі задуманага. Так, драматызм у паказе пэўных падзей паглыбляецца за кошт аналітычнага іх апісання, адлюстравання ў самых разнастайных, часта жорсткіх абставінах. Адсюль увага празаіка да гэтых абставін, да гістарычна-канкрэтнай прадметнасці нацыянальнага асяроддзя.

Аналітызм В. Быкава ўзмацняецца дзякуючы глыбокаму псіхалагізму, які прадугледжвае не змяненне і развіццё характараў, а нібы паступовае іх напаўненне. Гэтая асаблівасць творчай манеры дазваляе пісьменніку “агаліць” кожную з’яву, чалавечае пачуццё, вылучыць іх з групы іншых, каб зрабіць апісанне псіхалагічна матываваным і поўным. Таму творы В. Быкава вызначаюцца своеасаблівым сюжэтам і кампазіцыяй: абставіны дапамагаюць раскрыцца героям як з боку ўчынкаў, так і праз багаты свет пачуццяў і думак.

Адзін з самых глыбокіх твораў пра Вялікую Айчынную вайну – аповесць “Сотнікаў” [1]. Ме-

навіта ў ёй на вобразах двух галоўных герояў аўтар паказвае, чаму фізічна слабейшы, хворы, паранены Сотнікаў выявіўся маральна і духоўна мацнейшым, чым Рыбак, які, хоць і быў добрым байцом, але, трапіўшы ў палон, перайшоў на бок ворага.

Для рэалізацыі задумы В. Быкаў выпрацаваў своеасаблівы падыход да кампазіцыйнага афармлення твора: аўтар падае падзеі праз успрымманне то Сотнікава, то Рыбака. Змяняючы апавядальнікаў, пісьменнік дакладна паказвае ўнутраны свет герояў, матывы іх паводзінаў і ўчынкаў. Адлюстраванне рэчаіснасці ў такім ракурсе дазваляе не толькі стварыць аб'ектыўнае апісанне, але і спалучыць яго з аўтарскім паказам герояў, аналізам іх думак, перажыванняў, пачуццяў. І дасягаецца гэта ў многім дзякуючы шматлікім моўна-выяўленчым сродкам.

Спецыфіка мовы аповесці “Сотнікаў” праяўляецца перш за ўсё на сінтаксічным узроўні. Разнастайныя сінтаксічныя канструкцыі перадаюць на пісьме ўзаемазалежнасць аўтарскага апісання падзей і іх успрымання героямі. Пашыраны тры мадыфікацыі: а) канструкцыі з адасобленымі членамі сказа; б) канструкцыі з параўнальнымі зваротамі; в) канструкцыі з лексічным паўторам членаў сказа ці простых сказаў.

Канструкцыі з адасобленымі паясняльнымі і далучальнымі членамі сказа звычайна ўводзяцца ў кантэкст з дапамогай слоў *нават*, *асабліва*: *Убачыўшы яго [Сотнікава], Рыбак ажно жажнуўся: так проста было дагнаць іх цяпер, нават уночы* [2, с. 181]; *Тым не менш Рыбак усё ж асцярожнічаў, асабліва пасля няўдалага заходу ў Гліняны, дзе яны, пэўна, трапілі б у рукі немцаў, калі б не адзін дзядзька...* [2, с. 134]. Але пераважаюць канструкцыі з адасобленымі членамі сказа, далучанымі без злучнікаў і злучальных слоў. Часцей за ўсё паясняецца акалічнасць месца і выражаецца прыслоўямі *тут*, *адтуль*, *злева*, *ззаду*, *далей* і інш. Напрыклад: *Тут, у склепе, найбольш былі чутны гэтыя дзверы...* [2, с. 261]; *...некалькі подыхаў ветру адтуль, з поля, прынеслі гаркава-едкі пах гару* [2, с. 137]. Варыянтам выступаюць сінтаксічныя адзінкі, у якіх акалічнасць месца выражаецца назоўнікам ва ўскосных склонах з прыназоўнікам: *Дзядзька, дзякуй яму, папярэдзіў, што пад вечар у вёску наехала немцаў, і яны [Сотнікаў і Рыбак] навярнулі ў лес, да гэтага хутара* [2, с. 134].

У некаторых канструкцыях паясняецца і адпаведна адасабляецца акалічнасць часу. Выражаецца яна часцей за ўсё акалічнасцямі пры-

слоўямі, якія ўказваюць на час, калі адбываецца дзеянне: *Тут, мусіць, і ўлетку не часта ездзілі, а цяпер, пасля доўгіх лотаўскіх мяцеліц, дык і ўсё зараўняла снегам...* [2, с. 133].

Спецыфічнымі можна назваць канструкцыі, у якіх паясняюцца акалічнасці спосабу дзеяння: *Рыбак пералез цераз жэрдку і прайшоў па двары да печы, якая сіратліва, адна на ўсім хутары, тырчала з груды...* [2, с.138]; *Скрозь у доле шарэў бильнэг, дзе гусцей, а дзе зрэдку, на каліве, і Рыбак стараўся ісці па ім...* [2, с. 181].

Семантычнай насычанасцю вызначаюцца і канструкцыі з адасобленымі азначэннямі: *Авечкі спуджана кідаліся з кутка ў куток, гэтую ж, з белай плямкай на лобе, стары падлаўчыўся схавіць за шэрсць...* [2, с. 166]; *Гаспадыня тым часам хуценька разаслала кароценькі, на паўстала, настольнік...* [2, с. 156].

Адасобленыя прамыя дапаўненні, рэдкія ў аповесці, атрымалі спецыфічнае пунктуацыйнае афармленне: *Вядома, мусіць, можна было б сёе-тое знайсці і ў гэтай бедалагі (курцыу там ці парася), але не да ніткі ж абіраць яе...* [2, с. 152]; *Аднак ён [Рыбак] тут жа адчуў, што не трэба было рабіць гэтага – выяўляць нейкую сваю недасведчанасць хай сабе і ў другараднай справе* [2, с. 157].

Канструкцыі з параўнальнымі зваротамі – словамі і словазлучэннямі, якія шляхам параўнання раскрываюць і ўдакладняюць змест пэўнага члена сказа ці ўсяго выказвання. Акрамя таго, шляхам супастаўлення больш выразна, экспрэсіўна выяўляюцца якасці, уласцівасці, дзеянні разнастайных прадметаў і з'яў. З дапамогай такіх канструкцый праявіўся ўдалося таксама па-мастацку глыбока перадаць думкі і перажыванні герояў, стварыць яркія індывідуальнасці. Таму невыпадкова распаўсюджана параўнанне рэалій ваеннага часу з мірнымі (асабліва прыроднымі з'явамі і аб'ектамі): *Стрэл яго [Сотнікава] грывнуў, як удар грому, гармата здорава аддала назад...* [2, с. 148]; *Якраз у той час лейтэнант, бы каршун, уссеў на яго [немца] ззаду...* [2, с. 194]; *...тое, што за секунду да таго было танкам, хруснула, нібы шкарлупіна ад яйка, і ад нутранага магутнага выбуху буйнымі часткамі разляцелася ў бакі* [2, с. 148]. Значна радзей аўтар выкарыстоўвае параўнанне з ваеннымі рэаліямі: *Рыбак, нібы замініраваную паласу, з зацятым страхам перабег тую праклятую дарогу...* [2, с. 168].

Прыём параўнання як выразная мастацкая дэталь дапамагае стварыць цэласны вобраз. Чытач неаднаразова сустракаецца з паўторам *бы* (*нібы*) *нежывы*, асабліва калі апісанне датычыцца Сотнікава: *Але Сотнікаў ляжаў, бы нежывы,*

толькі напяўся, падобна было – нават перастаў і дыхаць [2, с. 206]; Счарнелая яго [Сотнікава] босая ступня, нібы нежывая, нягнутка калупала пальцамі снег... [2, с. 268].

Аўтар выкарыстоўвае і параўнанні з народнай мовы: Але ён [Сотнікаў] і сапраўды быў згладнелы і стомлены, як вясновы воўк, і пайшоў за ёй [жанчынай] на мяжы да недалёкай сядзібы [2, с. 160]; Сотнікаў круціўся доле, бы ўюн, – і адкуль, і ад капытоў, на ічасце, яму пасаблялі бабкі, і ён скакаў вакол іх, нібы заяц [2, с. 195]. Дапускае пісьменнік і агульнавядомыя параўнанні: Тое ўспаміналася цяпер Сотнікаву, як страшны прывідны сон... [2, с. 146]; Ягоны намер, які гэтак натуральна вынік уначы і прынёс яму [Сотнікаву] заспакаенне, лопнуў, як мыльная бурбалка [2, с. 268]. Прычым у якасці параўнанняў тут ужываюцца не толькі словы ці словазлучэнні, але і няпоўныя сказы: Было зразумела, што на кожную такую спробу следчы будзе рэагаваць, як бык на чырвоны шкумат [2, с. 234]; Але сэнс гэтага слова быў надта выразны, каб доўга сумнявацца ў ім, і гэтая яго выразнасць ударыла, як аглаблёй на галаве [2, с. 245]. Ужываюцца канструкцыі з паўторамі і для апісальнай характарыстыкі, напрыклад знешнасці паліцая Будзілы: Мусіць, гэта быў тутэйшы паліцэйскі кат – здаравенны бугай на два метры росту, з касцістым, нібы конская морда, тварам і аднавокі. Палохаў увесь яго драпежны медзвездзаваты выгляд, асабліва вялізныя касматыя рукі, якія ён нёс, нібы цяжкія, авіслыя долу рычагі [2, с. 225].

Канструкцыі з лексічным паўторам членаў сказа ці простых сказаў – тут перыядычна паўтараюцца ў межах адной структуры словаформа (асабліва пашыраны варыянт), словазлучэнне ці прэдыкатыўная частка з аднолькавым лексічным напаўненнем.

У аўтарскай мове аповесці пераважае некантактны паўтор дзейніка і дапаўнення, выражаных асабовым займеннікам: І ён зразумеў, што гэта – усё. Ён не ведаў яшчэ, ці сам цэлы, ён толькі адчуваў, што аглух... З носа ішла кроў, ён размазаў яе па твары і кульнуўся з дарогі ў канаву: насупраць за вербамі ішоў, мусіць, той самы танк, што падбіў яго [2, с. 149]. Як варыянт – выражэнне згаданых сінтаксічных пазіцый уласным назоўнікам, што асабліва часта сустракаецца ў няўласна-простай мове герояў. Так, Рыбак, знаходзячыся ў склепе і чакаючы з допыту Сотнікава, перажывае за апошняга, і гэтак пачуццё перадаецца за кошт паўтору: ...а дзе ж Сотнікаў? Спярыша ж, мусіць, павінны прывесці Сотнікава, а пасля ўжо ўзяць на допыт яго. Ці можа Сотнікава ўжо забілі? [2, с. 229].

Мае месца ў аўтарскай мове і паўтор выказніка, асабліва для паказу працяглага дзеяння ў межах часцей за ўсё адной прэдыкатыўнай часткі складанага сказа: Але не было каманды спыніцца, полк усё ехаў і ехаў, і кожныя дзве гадзіны над ім разгружаліся нахабныя “юнkersы”... [2, с. 146]. Аднак найбольшай частотнасцю ўжывання канструкцый з паўторамі вызначаюцца рэплікі герояў, аформленыя як дыялог:

– А там Пётра Качан. Ён старастам цяпер тут, – прастадушна наведаміла цётка.

– Тутэйшы стараста? Ты чуеш? – звярнуўся Рыбак да таварыша, які цярыліва стаяў над сцяной.

– Анягож, паставілі старастам [2, с. 152].

Васіль Быкаў шырока выкарыстоўвае канструкцыі з паўторам, размяшчаючы іх як у межах дзвюх (радзей – больш) рэплік розных персанажаў, так і ў рэпліцы аднаго героя. Сінтаксічныя адзінкі першага тыпу ўласцівы дыялогам, звязаным нярэдка з запытаннем, і таму найбольш часта назіраюцца паўторы ў рэпліках, што аформленыя як:

а) пыталны сказ – апавядальны сказ як адказ на пытанне з паўторам дзейніка: “Мабыць, правільна. Там лес”. – “А дарога?” – “Тут недзе і дарога” [2, с. 167]. Сустракаецца і паўтор выказніка, прычым у рэпліцы-адказе герой не ўжывае традыцыйныя сцвярдзальныя ці адмоўныя часціцы так ці не: “Вельмі баліць?” – “Баліць”, – буркнуў, мабыць, каб адчаницца ад яго [Рыбака], напарнік [2, с. 180];

б) пыталныя сказы (нярэдка з пэўнай трансфармацыяй другой рэплікі, калі робіцца акцэнт на адной словаформе): “У арміі служыў?” – “У якой арміі?” [2, с. 209];

в) апавядальны сказ – пыталны сказ як перапытванне. Прычым гэта можа быць як абсалютны паўтор аднаго слова (“Камандзір атрада? Ну, гэты... Дубавы”. – “Дубавы?” – чамусьці здзівіўся следчы... [2, с. 231]), так і слова ў трансфармаваным выглядзе (“А дык жа каторыя людскія – не хацелі [быць старастам], а нялюдскіх людзі баяліся”. – “А яго [Пётру Качана] не баяцца?” [2, с. 161]).

Паўторы ў рэпліках аднаго героя больш рэдкія, прычым яны тут, як правіла, не капіравальныя паўтарэнні, а канструкцыі, аформленыя спецыфічна і па-мастацку ўдала ў межах розных сказаў. Напрыклад, у рэпліцы Дзёмчыхі, якая незадаволена з’яўленнем у яе хаце параненага Сотнікава з Рыбаком, за кошт паўтору словаформы не страшна ў іранічным значэнні перадаюцца распач і страх герані за дзяцей: – Ну канешне! – залавала жанчына. – Вам

усё **не страшна**. *І страляюць у вас – не страшна*. *І што маці гора – не страшна*. *Нічога не страшна*. *А нам...* [2, с. 200].

З пункту гледжання сінтаксічнай характарыстыкі ў межах адной рэплікі герояў пераважаюць паўторы галоўных членаў сказа. Сярод іх сустракаюцца паўторы дзейніка, выражанага агульным назоўнікам. Напрыклад, у рэпліцы **“Мамка, мамка ідзе!” – раптам радасна завішчала дзятва за перагародкай...** [2, с. 197] за кошт паўтору перадаецца радасць дзяцей Дзёмчыхі, якая вымушана была пакінуць іх і пайсці маюць збожжа, каб зарабіць на харчы.

Паўтор выказніка ў рэпліках персанажаў звычайна выступае ў функцыі вылучальна-акцэнтнай і служыць для падкрэслівання, вылучэння семантычна важнага для паведамлення моўнага элемента. Як правіла, у гэтай функцыі выступаюць структуры з удакладняльнымі кампанентамі пры паўторным выказніку, які стаіць у пачатку фразы: – **Ідуць! Трое сюды ідуць!** [2, с. 202]. За кошт паўтору таксама перадаюцца катэгарычны загад (– **Стой! Стой, страляць будзем! Стой!** [2, с. 169]), радасць (...ён [Сотнікаў] **цвердзіў сабе: “Жыў! Жыў!”** [2, с. 194]) і іншыя пачуцці. Сустракаецца паўтор выказніка і ў канструкцыі-адказе, што належыць адной і той жа асобе: – *Так, што ж... Што ж цяпер зробіш?* – *пытаяся ў кагось Пётра і сам сабе адказваў: – Нічога не зробіш* [2, с. 252].

Паўторы дадзеных членаў сказа больш рэдкія. Так, акалічнасць-паўтор у рэпліцы аднаго героя фігуруе ў двух сказах, з якіх першы – клічны, а другі – пабуджальны, ужыты як эмацыйная рэакцыя на сітуацыю. Так, убачыўшы паліцаю каля хаты, спалоханая Дзёмчыха загадвае Сотнікаву і Рыбаку хавацца, і пісьменнік перадае гэта рэплікамі з выкарыстаннем прыёму паўтору: – **На гарышча! Лезце на гарышча!** [2, с. 202].

Паўтор дапаўненняў, хоць і рэдкі ў аповесці, вызначаецца тым, што мае месца ў перадачы рэплік пэўнага героя, аформленых рознымі спосабамі перадачы чужой мовы. Напрыклад, следчы ў час допыту пытаецца ў Сотнікава: *“А да лясінаўскага старасты вы таксама зайшлі выпадкам?”* І далей адразу ідзе няўласна-простая мова героя: *“Ага, во як! Значыць, ужо дазналіся і пра старасту?”* [2, с. 221].

Відавочна, што лексічны паўтор у аповесці В. Быкава выступае адным з прыёмаў узмацнення эмацыйнай выразнасці маўлення і адносіцца да фігур павелічэння аб’ёму выказвання. Сярод такіх фігур найбольш пашырана сінтаксічная анафара – паўтор у пачатку сказаў (ці прэдыкатыўных частак): **Цяпер што ж – цяпер здароўе**

ўжо не мела... вялікага значэння. Цяпер было важна іншае [2, с. 218]. Пашыраная як у аўтарскай мове, так і ў мове персанажаў анафара выконвае часцей за ўсё функцыю вылучэння семантычна важнага кампанента.

Частым у аповесці выступае паўтор кампанентаў у канцы сказаў – эпіфара. Такая фігура мае месца пераважна ў няўласна-простай мове герояў для ўзмацнення сэнсавага вылучэння пэўнай словаформы. Так, больш яскраваму апісанню душэўнага стану Рыбака пасля яго маральнага падзення спрыяюць уключаныя празаікам у кантэкст канструкцыі менавіта з эпіфарай: *...Рыбак зразумеў: не, з гэтым не ўдасца. Але з кім тады ўдасца? І яго нібы абухом па галаве аглушыла нечаканае разуменне, што ўцякаць яму няма куды. Пасля гэтае ліквідацыі – няма куды. З гэтага строю дарогі да ўцёкаў няма* [2, с. 278].

Пашыраны ў аповесці і анадыплогіс – экспрэсіўная фігура, у якой канец аднаго сказа паўтараецца ў пачатку другога: *Зразумеўшы, што не памыляецца, Рыбак напаяголасу вылаяўся і амаль падбегаў адолеў некалькі крокаў, пакуль збоч ад дарогі не ўбачыў плот. Плот быў на месцы, хоць і паламаны, без верхніх жардзін...* [2, с. 137]. Падыходзячы творча да выкарыстання анадыплогісу, Васіль Быкаў дапускае паўтор не ідэнтычных лексічных адзінак, а сінонімаў: *...Сотнікаў самотна пастаяў крыху і адышоўся да студні. Калодзеж, здаецца, тут быў адзіным, што збераглося ад пажару* [2, с. 138].

Такім чынам, для мастацкага вырашэння задумы Васіль Быкаў своеасабліва і часта ўключае як у аўтарскую мову, так і ў мову герояў аповесці “Сотнікаў” канструкцыі з адасобленымі членамі сказа, канструкцыі з параўнальнымі зваротамі, канструкцыі з лексічным паўторам членаў сказа ці простых сказаў. Такія сінтаксічныя адзінкі, будучы выразнымі моўна-выяўленчымі сродкамі, служаць для перадачы шматлікіх семантычных і суб’ектыўна-мадальных значэнняў.

Спіс літаратуры

1. **Бугаёў, Д.** Васіль Быкаў : нарыс жыцця і творчасці / Д. Бугаёў. – Мінск : Нар. асвета, 1987. – 207 с.
2. **Быкаў, В.** Збор твораў : у 4 т. / В. Быкаў. – Мінск : Маст. літ., 1981. – Т. 2. – 447 с.
3. **Васіль Быкаў** : вядомы і невядомы : літаратуразнаўчае эсэ, успаміны / уклад. М. Мінзер. – Мінск : ЛіМ, 2011. – 176 с.

Алена МІХАЛЕВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ТРАДЫЦЫЙНЫ СТЭРЭАТЫП БАЦЬКІ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ

Вобраз бацькі ў традыцыйнай сям’і дакладна характарызуе прыказка *Бацькоўскае слова дарэмна не гаворыцца*. Л. Ракава адзначае, што не паслухацца бацькі не маглі нават дарослыя сыны. У традыцыйным грамадстве існавала мноства механізмаў, якія выключалі непаслушэнства і непаважлівае стаўленне, напрыклад пазбаўленне спадчыны або памяншэнне яе памераў [6, с. 28]. Вывучэнне фрагмента моўнай карціны свету, звязанага з уяўленнямі пра бацьку, дае магчымасць апісаць зместавы і ацэначны кампаненты ў стэрэатыпе. У аснове даследавання ляжыць тэорыя польскага лінгвіста Е. Бартмінскага. Згодна з ёй моўная карціна свету і моўны стэрэатып суадносяцца як цэлае і частка, прычым моўны стэрэатып разумеецца як уяўленне, якое сфарміравалася ў рамках пэўнага калектыўнага вопыту і вызначае тое, што гэты прадмет сабой уяўляе, як выглядае, дзейнічае, як успрымаецца чалавекам. Гэтае ўяўленне ўвасабляецца чалавекам у мове, даступна праз мову і належыць калектыўным ведам пра свет [2]. Працэс стэрэатыпізацыі прыводзіць да ўзнікнення культурна-моўнага вобраза прадмета, у склад якога ўваходзяць пэўныя прыкметы, з якімі дадзены прадмет суадносіцца ў сьвядомасці моўнай асобы.

Традыцыйныя ўяўленні беларусаў пра бацьку, перапрацаваныя і зафіксаваныя ў беларускай мове, могуць быць рэканструяваны шляхам аналізу такіх моўных звестак, як этымалагічная інфармацыя, слоўнікавыя дэфініцыі, словаўтваральныя і семантычныя дэрываты і метафары, фразеалагізмы, прыказкі, народныя параўнанні.

Лексема *бацька*, якая мае адпаведнікі і ў рускай (*батя, батько, батька*), і ва ўкраінскай (*батько, батя*), і ў чэшскай (*bat’a* ‘брат, родзіч, сябар’), і ў іншых славянскіх мовах, – няпростая з пункту гледжання этымалогіі. Паводле “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы”, большасць даследчыкаў лічыць, што праславянскія *bat’a, bateŕ* – гіпарыстычныя формы ад праславянскага *brat(r)ŕ* ‘брат’. Там жа прыводзіцца версія П. Лаўроўскага пра тое, што славянскае слова адлюстроўвае індаеўрапейскае **pater* ‘бацька’ [12, с. 335 – 336]. Лексема *tata* паходзіць ад праславянскага **tata* ‘бацька, тата’ і ўтворана ў выніку дзіцячага падаення складоў [13, с. 254].

Традыцыйны стэрэатып маці ў беларускай моўнай карціне свету *Вольга Жызнеўская* разгледзела ў № 4.

Слова *бацька* ў беларускай мове [9; 10] – полісемант, які мае наступныя лексіка-семантычныя варыянты:

- 1) мужчына ў адносінах да сваіх дзяцей;
- 2) самец у дачыненні да свайго патомства;
- 3) заснавальнік якой-небудзь навукі, вучэння;
- 4) ветлівы зварот да старога чалавека.

У нашай працы моўны знак стэрэатыпа бацькі – *бацька* – уяўляе цікавасць у лексіка-семантычным варыянце ‘мужчына ў дачыненні да сваіх дзяцей’. У лексічным значэнні слова *бацька* вылучаецца архісема ‘сваяк’; дыферэнцыяльныя семы: ‘мужчынскі пол’, ‘прамая роднасць’, ‘кроўная роднасць’, ‘першае пакаленне’. Гэта дае падставы для вызначэння семантычнага ядра стэрэатыпу: 1) “асоба мужчынскага полу”; 2) “нараджэнне дзіцяці (перадача генетычнага матэрыялу дзіцяці)”.

Аналіз іншых лексіка-семантычных варыянтаў лексемы *бацька* дазваляе вылучыць дадатковыя прыкметы ў стэрэатыпе: “дае пачатак чаму-н.” (‘заснавальнік якой-н. навукі, вучэння’), “яго паважаюць”, “да яго ставяцца шчыра, любяць” (‘ветлівы зварот да старога чалавека’).

Розныя намінацыі, прыведзеныя ў слоўніках беларускай мовы [9; 10; 11], сведчаць пра тое, што родавае паняцце *бацька* выступае гіперонімам у дачыненні да дзвюх груп відавых намінацый, якія дыферэнцыруюцца семантычнай апазіцыяй “родны – няродны”. Група намінацый, аб’яднаных семантычнай прыкметай “родны” (які знаходзіцца ў кроўнай роднасці з дзіцем): *родны бацька, кроўны бацька* ‘аднаго роду, адной крыві па бацькавай лініі’.

У групе, аб’яднанай семантычнай прыкметай “няродны” (які не знаходзіцца ў кроўнай роднасці з дзіцем), вылучаюцца наступныя намінацыі:

- 1) *айчым* – няродны бацька;
- 2) *прыёмны бацька* – чалавек, які прыняў дзіця ў сваю сям’ю на правах сына (дачкі);
- 3) *хросны бацька* – мужчына, які ўдзельнічае ў абрадзе хрышчэння дзіцяці;
- 4) *пасаджоны бацька* – пры адсутнасці бацькі той са сваякоў, хто выконвае на вяселлі ролю бацькі жаніха або нявесты.

Намінацыі, аб’яднаныя семантычнай прыкметай “няродны”, выяўляюць у значэнні слова *бацька* такія характарыстыкі, як “выхаванне дзіцяці”, “важная роля ў жыцці дзіцяці”.

Аналіз дэрыватаў слова *бацька* [1; 9; 10] дазваляе вылучыць дадатковыя характарыстыкі ў стэрэатыпе:

1) *бацькавіч* ‘ужываецца пры назве каго-н. па бацьку, калі імя бацькі невядома ці яно не называецца’ і *бацюхна* ‘ужываецца звычайна пры звароце з пашанай да каго-н.’ – “яго паважаюць”;

2) *бацькаўскі* ‘звязаны з радзімай, а таксама *бацькаўшчына* ў значэннях ‘для кожнага чалавека краіна, дзе ён нарадзіўся’ і ‘родны край, месца, дзе нарадзіўся і вырас хто-н.’ – “родны і блізкі”;

3) *бацькаўскі* ‘бацькаў набытак, спадчынная маёмасць’ – “здабытчык”;

4) *бацькоўскі* ў пераносным значэнні ‘клапатлівы, ласкавы ў адносінах да каго-н.’ – “клапатлівы, ласкавы”;

5) *бацькоўства* ‘ўласцівыя бацьку пачуцці і адносіны да сваіх дзяцей’ – “любіць дзіця, мае эмацыйную сувязь з дзіцем”, “выхоўвае дзіця”, “клапоціцца пра дзіця”;

6) *бацюшка* ‘святар, а таксама зварот да яго’ – “займае важную пазіцыю ў групе”.

У лексікаграфічных крыніцах [1; 9 – 11] зафіксавана вялікая колькасць словаўтваральных дэрыватаў лексем *бацька* і *тата* з суфіксамі суб’ектыўнай ацэнкі: *бацечка*, *бацюшка*, *бацюхна*, *бацюта*, *тата*, *татачка*, *татуля*, *татуль* і інш. Прыклады адлюстроўваюць замацаванае ў мове сардэчнае і паважлівае стаўленне да бацькі, што сведчыць пра пазітыўную ацэнку стэрэатыпа бацькі ў моўнай карціне свету беларусаў.

Вывучэнне матэрыялу “Слоўніка беларускіх народных параўнанняў” [8] дазволіла нам выявіць наяўнасць важных характарыстык у стэрэатыпе бацькі:

1) *даглядаць* каго як *родны бацька* ‘пра добры, шчыры догляд, клопат’ – “добры”, “клапатлівы”;

2) *старэйшы брат* як *другі бацька* ‘пра стаўленне старэйшых дзяцей у сям’і да малодшых’ – “карыстаецца аўтарытэтам”, “яму падпарадкоўваюцца”;

3) *шанаваць* каго як *роднага бацьку* ‘пра вялікую, шчырую павагу’ – “яго паважаюць”, “яго шануюць”, “пра яго клапоціцца”;

4) *нож* як *для (да) роднага бацькі* ‘пра тупы, незавостраны нож’ – “да яго ставяцца шчыра, яго любяць”;

5) *крычаць* на каго як *на роднага бацьку* ‘пра нерашучы крык, бо на бацьку добрым людзям крычаць нельга’ – “яго паважаюць” (існаванне культурнага прадпісання павагі да бацькі);

6) *жыць* як *за бацькавай галавой* ‘пра бесклапотнае, добрае жыццё каго-н.’ – “здабытчык і карміцель”.

Параўнанні тыпу *зморшчыца як свіны тата*, *сагнуцца як свіны тата*, *сагнуцца як цыганскі тата*, якія маюць іранічную афарбоўку, рэд-

кія, яны выяўляюць хутчэй адмоўнае стаўленне беларусаў да тых аб’ектаў (людзей, жывёл), якія ляжаць у аснове прыналежных прыметнікаў, чым да бацькі ў цэлым.

Аналіз фразеалагізмаў [4; 7] з кампанентам *бацька* выявіў такія характарыстыкі, як “абаронца” (*Бог бацька* ‘будзе відаць, як і што; неяк будзе, горш не будзе’), “яго паважаюць” (*Лезці раней за бацьку ў пекла* ‘паспешліва і недарэчна ўмешвацца ў чые-н. справы, апярэджваючы каго-н., што-н.’).

Вывучэнне парэмій [3; 5; 7], звязаных з традыцыйнымі ўяўленнямі пра бацьку, дазваляе выявіць прыкметы, якія канкрэтызуюць змест стэрэатыпа.

1. Бацька – здабытчык і карміцель: *Татава хата ўсім багата; Хлеба не стане – бацька дастане; Няма таткі, няма і папкі* (хлеба); *Не заўсёды на бацькавым карку сядзець; Бацька нажываў горбам, а дзеткі пражылі горлам.*

2. Бацька перадае свае рысы дзіцяці (часцей сыну): *Які бацька, такі і сын; Які дуб, такі клін, які бацька, такі сын; Які куст, такі і адростак; Якое карэнне, такое насенне.*

3. Бацька – мудры дарадчык і “найвышэйшы дысцыплінатар” у сям’і: *Ад добрага таты – добрыя парады; Бацькавым розумам хваліцца няма як; Дзеці балуюцца ад матчынага блінца, а разумнеюць ад бацькавага дубца; Скрабля цвёрдае, а конь яго любіць – бацькава цвёрдае слова дзетак быць людзьмі вучыць; Умеламу пчалару і рой верыць.*

4. Бацька стрыманы ў пачуццях, патрабавальны, часам нават суровы: *Бацька не матуля: не пацалуе і не прытуле; Бацькава данне – на адно сняданне; Наш тата сярдзіта сядзіць, а матка ціха маўчыць.*

5. Строгасць бацькі і яго стрыманасць у знешніх праявах не выключаюць любоў да дзяцей: *Свой бацька насварыцца і пашкадуе; Бацькава сэра адходліва.*

6. Асаблівае стаўленне да таго, што дастаецца ад бацькі або звязана з ім: *Найлепшыя бацькавы боты; Прыгожыя на світцы і латкі ад роднага таткі; У роднага таткі цяплейшая хатка; Дарагая не так татава хата, як сам тата.*

Такім чынам, профіль (партрэт, вобраз) традыцыйнага стэрэатыпа бацькі, складзены на базе лексікаграфічных звестак, складаецца з 7 фазет з канкрэтнымі характарыстыкамі.

Біялагічны аспект: 1) “пол”: асоба мужчынскага полу; 2) “нараджэнне дзіцяці”: перадае генетычны матэрыял дзіцяці; перадае дзіцяці (часцей сыну) свае рысы.

Сацыяльны і сацыяльна-псіхалагічны аспект: 1) “становішча ў групе”: займае галоўную пазіцыю ў групе; карыстаецца аўтарытэтам; зда-

бытчык і карміцель; абаронца; галоўны дарадца і “найвышэйшы дысцыплінатар”; 2) “дзеянні і пачуцці бацькі ў адносінах да дзіцяці”: выхоўвае дзіця; перавага функцыі выхавання над нараджэннем; клапаціцца пра матэрыяльнае забеспячэнне дзіцяці; б’е і карае дзіця на карысць дзіцяці; любіць дзіця; мае менш цесную эмацыйную сувязь з дзіцем, чым маці; 3) “дзеянні і пачуцці дзіцяці ў адносінах да бацькі”: іграе важную ролю ў жыцці дзіцяці; да бацькі ставяцца сардэчна, любяць; яго паважаюць; ім ганарацца; яго шануюць; яму падпарадкоўваюцца; пра яго клапаціцца; асаблівае стаўленне да таго, што дастаецца ад бацькі.

Псіхалагічны і маральны аспект: 1) “інтэлектуальная характарыстыка”: мудры; 2) “асабліваці характару і паводзін, маральныя якасці”: строгі; патрабавальны; суровы; стрыманы ў пачуццях; клапацілівы; ласкавы; добры.

Стэрэатып бацькі ў беларускай моўнай карціне свету характарызуецца пазітыўнай ацэнкай, што пацвярджаецца багаццем памяншальных і ласкавых формаў, наяўнасцю дэрыватаў (яны сведчаць пра станючае стаўленне), семантыкай народных параўнанняў і фразеалагізмаў; у парэміях адзначаецца сакралізацыя вобраза бацькоў у цэлым і бацькі ў прыватнасці (*Бацька і маці ад Бога ў хаце, хто іх зневажае, добра не знае; Хто бацькі і мацеры не слухае, той і Бога не баіцца*).

Спіс літаратуры

1. Бардовіч, А. М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, М. М. Круталевіч, А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 413 с.
2. Бартминьский, Е. Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике : пер. с пол. / Е. Бартминьский ; вступ. ст. С. М. Толстой. – М. : Индрик, 2005. – 527 с.
3. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы : зб. / склад. Ф. Янкоўскі. – Мінск : Беларус. навука, 2004. – 493 с.
4. Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2008. – Т. 2. – 704 с.
5. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 615 с.
6. Ракава, Л. В. Нацыянальная культура сямейнага выхавання / Л. В. Ракава // Аляся. – 2009. – № 1. – С. 28 – 29.
7. Санько, З. Ф. Малы руска-беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / З. Ф. Санько. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 216 с.
8. Слоўнік беларускіх народных параўнанняў. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – 482 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы. – Мінск : БелЭн, 2016. – 967 с.
10. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск : БелСЭ, 1977 – 1984.
11. Чалавек : тэмац. слоўнік. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – 572 с.
12. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – Т. 1. – 440 с.
13. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Навука і тэхніка, 2010. – Т. 13. – 351 с.

Вольга ЖЫЗНЕЎСКАЯ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Нашы прозвішчы

ОНИМЫ ДЗЕЯЧАЎ КУЛЬТУРЫ

Працяг. Пачатак у №№ 1, 2, 3, 4.

Вашчанка (Васіль, Гаўрыла, Максім) – вытвор з суфіксам *-анка* (*-енка*) ад антрапоніма *Вашка* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Вашк-енка* – *Вашч(к/х)-анка*. ФП: *Іван* < *Іаан* (< яўр. ‘ласка Божая, Бог мілуе’) – *Іваш* (1582), *Івашка* (1578) – *Вашко* (1598) (празванне, пазней прозвішча) – *Вашчанка* (з адпадзеннем пачатковага [i]).

Верамейчык (Канстанцін) – вытвор з суфіксам *-чык* ад антрапоніма *Верамей* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Верамей-чык* – *Верамейчык*. Адымёнавае прозвішча: ад *Ерамей* < яўр. ‘узвышаны Богам’, *Верамей* (1582) (празванне, пазней прозвішча) – *Верамейчык*.

Вінаградава (Інеса) – вытвор з прыналежным суфіксам *-ав-а* ад антрапоніма *Вінаград* і значэннем ‘нашчадак (дачка) названай асобы’: *Вінаград-ава* – *Вінаградава*. Утваральнае слова ад апелятыва *вінаград* ‘павойная паўднёвая

куставая расліна з салодкімі буйнымі ягадамі, а таксама ягады гэтай расліны, якія ідуць у ежу і на выраб віна’.

Віткоўскі (Рыгор) – вытвор з суфіксам *-оўскі* ад тапоніма *Віткі* і значэннем ‘нараджэнец, жыхар названага паселішча’: *Вітк-оўскі* – *Віткоўскі*.

Вішнеўскі (Уладзімір) – вытвор з суфіксам *-скі* ад тапоніма *Вішнеўка* і значэннем ‘нараджэнец, жыхар названага паселішча’: *Вішнеў(ка)-скі* – *Вішнеўскі*.

Воінаў (Аляксандр) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Воін* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Воін-аў* – *Воінаў*. Утваральнае слова ад апелятыва *воін* (высок.) ‘той, хто змагаецца з ворагам; ваеннаслужачы, баец’.

Працяг на с. 40, 52.

“ДУШУ ЎЗДЫМАЕ ДУХОЎНА ЖАНОЧЫ АБРАЗ”

КАНАТОНІМЫ З НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНЫМ КАМПАНЕНТАМ

Мова і культура цесна ўзаемазвязаны і залежаць адна ад адной. Культура знаходзіць адлюстраванне не толькі ў традыцыях і звычаях народа, але і ў мове. Канцэпцыя знакамітага нямецкага вучонага В. Гумбальта “Мова ёсць... выражэнне духу народа; яго мова ёсць яго дух” пранізвае сёння амаль усе культуралагічна арыентаваныя лінгвістычныя тэорыі. Апошнім часам і ў беларускай лінгвістыцы актывізавалася даследаванне нацыянальна-культурнай спецыфікі мовы, нацыянальна-культурнай семантыкі слова. І гэта не выпадкова. Лексіка з нацыянальна-культурным кампанентам, якая непасрэдна адлюстроўвае культуру народа, – адзін з самых яркіх моўных маркераў культуры, што адыгрывае найбольшую ролю ў рэпрэзентацыі моўнай карціны свету. Да такіх моўных маркераў варта аднесці і т. зв. **канатонімы (канатацыйныя онімы) з нацыянальна-культурным кампанентам** – агульнавядомыя ўласныя імёны тыпу *Усяслаў Чарадзеі, Барбара Радзівіл, Ефрасіння / Еўфрасіння Полацкая, Францыск Скарына*, якія ўваходзяць у сацыяльна-культурную прастору беларускага народа і маюць вялікае значэнне ў адлюстраванні моўнай карціны свету беларусаў.

У артыкуле зроблена спроба прасачыць і комплексна апісаць семантыка-стылістычныя асаблівасці жаночых канатонімаў з нацыянальна-культурным кампанентам (*Рагнеда, Ефрасіння / Еўфрасіння Полацкая, Барбара Радзівіл*) у мастацкіх тэкстах. Без гэтых імёнаў немагчыма ўявіць гісторыю беларускай культуры. Незвычайны лёс славытых жанчын Беларусі ўзвышае іх над эпохай, а душы нашчадкаў “*уздымае духоўна*” (Д. Бічэль). Крыніцамі матэрыялу паслужылі мастацкія творы розных жанраў вядомых беларускіх пісьменнікаў І. Чыгрынава, А. Дударова, К. Тарасава, С. Тарасава, Т. Бондар, В. Коўтун, Д. Бічэль, В. Жуковіча, Л. Рублеўскай, В. Зуёнка, С. Грахоўскага і інш.

Канатонім – онім, у якога дэнатацыйнае значэнне суіснуе з агульнамоўнымі або індывідуальнымі канатацыямі [1, с. 279]. Сэнсавая структура такіх уласных імёнаў уключае ў сябе ідэнтыфікацыйнае ядро імя (сувязь з суб’ектам і ключавую агульнавядомую інфармацыю пра гэты суб’ект), шырокую семантычную перыферыю (разнастайныя звесткі пра суб’ект) і асацыятыўны арэал імя (эмацыйна-ацэнны асацыятыў, звязаны з суб’ектам, што абазначае ўласнае імя). Пад **нацыянальна-культурным кампанентам** семанты-

кі агульнавядомых уласных імёнаў разумеецца мікракампанент значэння оніма, які адлюстроўвае сукупнасць і дынаміку нацыянальна-спецыфічных ведаў, уяўленняў, канатацый і асацыяцый, што звязаны з зыходнымі рэфэрэнтамі імёнаў, і ўвасабляе адметныя рысы матэрыяльнай і духоўнай культуры канкрэтнай лінгвакультурнай супольнасці [2, с. 178]. Унікальныя, значныя для нацыянальнай культуры анамастычныя адзінкі, якія могуць акумуляваць культурную інфармацыю і быць дыяхранічнымі нацыянальна-культурнымі тэкстамі, называюць таксама **ключавымі імёнамі культуры** [3, с. 28]. Кожная нацыянальная мова мае сваю адметную канатонімію, у склад якой уваходзяць не толькі канатонімы, утвораныя ў гэтай мове, але і тыя, што належаць міжнароднаму фонду ўласных імён. У мове мастацкай літаратуры, у незлічоных маўленчых кантэкстах пастаянна ўзнікае мноства індывідуальна-аўтарскіх варыяцый уласных імён, канатацыйны змест і афарбоўка якіх аказіянальныя [1, с. 279].

Паспрабуем вызначыць, як канатонімы *Рагнеда, Барбара Радзівіл, Ефрасіння Полацкая* набываюць і рэалізуюць у мастацкім кантэксте дадатковыя, індывідуальна-аўтарскія сэнсы, пры дапамозе якіх моўных сродкаў раскрываюцца канатацыйныя значэнні імя з нацыянальна-культурным кампанентам.

Імя **Рагнеда** займае асаблівае месца ў сьвядомасці беларусаў, асацыюецца з няскоранасцю, з нялёгкім лёсам Бацькаўшчыны, выступае сімвалам душэўнай моцы і стойкасці. Паводле слоўніка М. Фасмера, *Рогнедь* (ж.) – імя дачкі Рагвалода, ст.-рус. *Рогньдь*; са ст.-сканд. [4, с. 490]. Другое, славянскае імя князёўны – *Гарыслава* (ад ст.-слав. *горьти* ‘гарэць, палаць’), якое даў Рагнедзе князь Уладзімір, сімвалізуе не толькі горкае жыццё полацкай князёўны, але і знішчэнне роду Рагвалодавічаў. З трэцім, хрысціянскім імем *Анастасія* (грэч. ‘уваскрэшаная’), звязваюцца матывы адраджэння знішчанай князем Уладзімірам дынастыі Рагвалодавічаў [5, с. 14].

У творах мастацкай літаратуры полацкая князёўна паўстае сімвалам свабоды ў шырокім сэнсе слова. Да вобраза Рагнеды звярталіся Я. Купала (“Гарыслава”), А. Дудараў (“Палачанка”), Т. Бондар (“Рагнеда”), К. Тарасаў (“Тры жыцці княгіні Рагнеды”), Л. Шпакоўскі-Случанін (“Рагнеда”), С. Тарасаў (“Лыбядзянка”), А. Марціновіч (“Ой ты, княжна, ды свабодная...”), А. Вольскі (“Выгнанне Рагнеды”) і інш. Так, у паэме “Раг-

неда” Т. Бондар беларуская князеўна традыцыйна выступае выразніцай вольнага духу крывічоў. Аўтарка ўспрымае Рагнеду як прадстаўніцу народа, як увасабленне яго фізічнай і духоўнай прыгажосці. Зусім іншую трактоўку вобраза Рагнеды сустракаем у драме “Звон – не малітва” І. Чыгрынава, дзе Рагнеда не проста абаронца старой, язычніцкай веры, веры продкаў, але і сапраўдная патрыётка. У творы “Тры жыцці княгіні Рагнеды” К. Тарасава яна Пакутніца (з вялікай літары; пакуты ў творы не проста выпрабаванні, якія трэба пераадолець, а стан яе душы). Пісьменнікі называюць яе наступнымі найменнямі: *палачанка, светлая князеўна, дачка крывіцкага князя, гардыня недаступная, жонка-зладзейка, наступніца Рагвалода* і інш. Большасць такіх паэтонімаў канатацыйна насычаныя. Дасягаецца гэта з дапамогай назоўнікаў-прыдаткаў *гарэза, крывічанка* і перыфрастычных спалучэнняў-сінонімаў: *вольная птушка, паланянка, чорная лебедзь, апостал духу, княгінка на вёсачцы, гордая крывіцкая княгіня*.

Падчас даследавання быў праведзены вольны асацыятыўны эксперымент з удзелам студэнтаў філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка з мэтай выявіць, якія асацыяцыі выклікаюць канатацыйныя онімы. Прапаноўвалася адзначыць асацыяцыі з імем *Рагнеда*. Паводле вынікаў эксперыменту, *Рагнеда* – ‘мужная жанчына, добрая маці, дачка полацкага князя, палачанка, жонка Уладзіміра, асветніца’. Як сведчаць мастацкія крыніцы, кожнае імя полацкай князеўны развівае наступныя канатацыйныя значэнні: *Рагнеда* – ‘палачанка, спадчынніца полацкага княства, крывічанка, дачка крывіцкага князя, крывічанка-князеўна, княства вольнага кветка, светлая князеўна, князеўна-гарэза’; *Гарыслава* – ‘сумная княгіня, няўдалая царэўна, гордая крывіцкая княгіня, жонка-зладзейка, чорная лебедзь, прыбітая істота, вечная парадзіха’; *Анастасія* – ‘святая манашка, выгнанніца-чарніца, апостал духу, княжна свабодная, княгінка на вёсачцы, гаспадыня глухога двара, вольная птушка, першая на Русі манашка’ і інш. Як бачым, канатонім спалучае калектыўнае – нацыянальна абумоўленае ўяўленне пра рэальны суб’ект – з індывідуальным, абумоўленым сацыякультурным вопытам асобнага чалавека.

Імя *Ефрасінні Полацкай* стала сімвалам імкнення да ведаў, да веры. Будучую асветніцу, якая нарадзілася ў сям’і князя Святаслава, малодшага сына Усяслава Чарадзея, назвалі старажытным імем *Прадслава* ‘папярэдняя, даўняя слава’ – на ўспамін былой велічы Полацка. Другое, праваслаўнае, імя князеўны – *Ефрасіння*, дадзенае ў гонар Ефрасінні Александрыйскай, што жыла на

пачатку V ст. у Александрыі. Бацька таксама хацеў выдаць яе замуж, аднак перамагло імкненне дзяўчыны да манаскага жыцця. Безумоўна, *Прадслава* ведала пра гэты духоўны подзвіг і з годнасцю ўспрыняла рашэнне епіскапа полацкага Іллі даць ёй імя *Ефрасіння* [6, с. 81].

Незвычайны лёс Ефрасінні Полацкай натхніў на творчасць многіх гісторыкаў, літаратараў, мастакоў. Вобраз асветніцы паўстае са старонак аповесці “*Прадслава*” В. Іпатавай, рамана “*Спакуса*” Т. Бондар, эсэ “*Еўфрасіння Полацкая*” У. Арлова, рамана-эсэ “*Пакліканыя*” В. Коўтун, абразкоў і апавяданняў С. Тарасава, п’есы “*Крыж*” А. Дударова. Ёй прысвяцілі вершы Л. Геніюш, Н. Арсеннева, Р. Барадулін, А. Разанаў, Г. Бураўкін, С. Сокалаў-Воюш і інш. Усе творы яднае імкненне паказаць асобу незвычайнай духоўнай прыгажосці, асветніцу, падзвіжніцу, настойлівую і самаахвярную жанчыну. Так, цэнтральная тэма драмы “*Крыж*” А. Дударова – духоўная задача зямнога прадвызначэння полацкай князеўны: несці людзям веда, падараваныя Святым Пісаннем: *Нявестай Хрыста... У манастыр...; Ты зрабілася ідалам Полацкай зямлі; Радуйся, заступніца, апякунка й маленніца наша! <...> Радуйся, дзева чысціні і ззяння! Радуйся, Прамень Веры нашае! <...> Радуйся, памочніца пакрыўджаных, сумных пацяшэнне! Радуйся, удоў і сірот заступніца!* У творы сустракаем выраз “*Як скрозь зямлю правалілася... От Рагвалодава адроддзе!*”, у гэтым кантэксце ён набывае адмоўную канатацыю: *Прадслава*, як і “*яе прабабка Рагнеда пад меч і агонь Полацк падвяла*”. Такім чынам, *Прадслава* ў А. Дударова паўстае як рэальная гістарычная асоба і як сімвалічнае ўвасабленне духоўнасці, дабрачыннасці і адданасці Найвышэйшай ісціне.

У апавяданні “*Фрэскі*” С. Тарасаў выкарыстоўвае метафарычны вобраз-сімвал *блакітныя вочы*, які раскрывае асобу асветніцы з іншага боку – як маладую, але строгую і велічную постаць: *...Шырока пасаджаныя вялікія блакітныя вочы вабілі незвычайнай сілай; Па постаці, на гэтых таямніча-загадкавых вачах хлопчык зразумеў, што перад ім сама Ефрасіння*. Мастацкая дэталі *блакітныя вочы* адыгрывае значную ролю ў раскрыцці вобраза Ефрасінні Полацкай, дзякуючы гэтаму канатонім набывае новыя дадатковыя значэнні – ‘таямніча-загадкавая, чыстая, светлая, узнёслая, якая валодае незвычайнай духоўнай сілай’.

Адначасова канкрэтную гістарычную постаць і абагульнены вобраз свабоднай жанчыны паказвае ў баладзе “*Ефрасіння*” Л. Рублеўская, спасылаючыся на подзвігі святой: *Прадслава, унучка Чарадзея, / Упарта хоча стаць манашкай; А слава да таго ж – / і мудрасць; Прадслава хоча стаць упарта / Святой – / і вольнаю, як вецер*. Паэтка

прымушае задумацца над тым, што кожная жанчына можа стаць вольнаю, як Прадслава, але для гэтага нечым трэба ахвяраваць. У радках “*Але яна была Прадславай! / А слава вымагае воли*” Л. Рублеўская раскрывае семантыку імя асветніцы, тым самым абгрунтоўвае прадвызначанасць яе лёсу. Менавіта дзякуючы разнастайным лексічным сувязям літаратурны онім, акрамя традыцыйных (*унучка Чарадзея, манашка, святая*), нарошчвае дадатковы індывідуальна-аўтарскі сэнс: *Ефрасіння Полацкая* – ‘вольная жанчына’, дзе *вольная* неабходна разумець як ‘нікому не падпарадкаваная (акрамя Бога), ні ад кога не залежная, якая мае магчымасць адвольна распараджацца сваім часам, ажыццяўляць свае жаданні’.

У адрозненне ад балады Л. Рублеўскай верш В. Жуковіча “*Еўфрасіння Полацкая*” больш урачысты. Аўтар усхваляе святую, параўноўваючы яе з Маці Боскай (*У прачыстае князёўны / зорны лёс, такі цудоўны!*), з “*неўміручаю заранкай*” (*Еўфрасіння-палачанка, / неўміручая заранка, / храм святла – твой верны дом, / стала ты сама святлом*). Лексема *заранка* мае два значэнні, адно з якіх ‘ранішняя або вячэрняя зорка’. Такім чынам, канатонім з нацыянальна-культурным кампанентам набывае новыя сэнсы: ‘Маці Боская, неўміручая заранка, святло’.

Твор “*Ефрасіння Полацкая*” Д. Бічэль уяўляе сабой сем вершаў, аб’яднаных вобразам князёўны-манашкі. У кожным вершы перыфразы дазваляюць не толькі прасачыць развіццё асобы князёўны, але і заўважыць адносіны аўтара да асветніцы: *Кнігапісальніцы полацкай славы Прадславе / скінулі родныя гускі з надхмар’я пяро; Насцеж да кніг адчыняюцца дзверы – / Стала настаўніцай роднай зямлі; Шчырая маці да дзетак выходзіць. / Дух уздымае ў братоў і сяціёр; Зверым душу на натхняльніцы, на палачанцы; Стане ў тутэйшых стагоддзях духоўнай княгіняй. / Пераўвасобицца ў Полацк, у сад, у вясну. Як бачым, з аднаго боку, Ефрасіння выступае як ‘асветніца, падзвіжніца, неардынарная асоба з нялёгкім лёсам’, як ‘сімвал духоўнасці беларусаў’, а з другога – Д. Бічэль уносіць у вобраз патронкі натуралістычныя рысы звычайнай жанчыны: ‘кнігапісальніца полацкай славы, настаўніца роднай зямлі, шчырая маці, натхняльніца’.*

Акрамя індывідуальна-аўтарскіх канатацый у паэтычных творах сустракаюцца і агульнамоўныя. Напрыклад, *палачанка* ў вершах “Апошняя малітва Ефрасінні Полацкай” В. Зуёнкі (*Я былінка твая – палачанка...*), “Еўфрасіння Полацкая” В. Жуковіча (*Еўфрасіння-палачанка...*), “Палачанка” С. Грахоўскага (“*Дзень добры*”, – *адкажа яму / Палачанка*) і іншых; *крывічанка* – у згаданых вершах В. Жуковіча (*Крывічанка Еўфрасіння, / край жыве пад небам сінім...*)

і В. Зуёнкі (*Я крывічанка твая – крывічанка*). Даволі пашырана сема ‘святая’ і яе варыяцыі (‘святло’): *Еўфрасіння, ты – святая; Храм святла – твой верны дом, / стала ты сама святлом* (В. Жуковіч), *Прадслава хоча стаць упарта / Святой – / і вольнаю, як вецер* (Л. Рублеўская).

Такім чынам, канатонім *Ефрасіння / Еўфрасіння Полацкая* побач з традыцыйнымі значэннямі ‘асветніца, манашка, ігумення, князёўна’ ў паэтычным кантэксте развівае дадатковыя, канатацыйныя семы – ‘нявеста Хрыста, настаўніца роднай зямлі, заступніца, натхняльніца, ідал Полацкай зямлі, духоўная княгіня, полацкая кнігапісальніца, прачыстая князёўна, неўміручая заранка, вольная жанчына’, а таксама ‘таямніча-загадкавая, чыстая, светлая, узнёслая, якая валодае незвычайнай духоўнай сілай; сімвал імкнення душы да ведаў і духоўнасці беларусаў’.

У культурнай спадчыне амаль кожнага еўрапейскага народа існуе легенда пра несмяротнае каханне. Такім “каханнем стагоддзя” выступае прыгожая трагічная гісторыя кахання караля Жыгімонта Аўгуста і Барбары Радзівіл. У паэме “*Барбара Радзівіл*” Р. Баравіковай на першым плане – пачуцці закаханых, якія кідаюць выклік асяроддзю, часу, неспрыяльным для ўзвышанага кахання. Таму ў творы канатонім *Барбара Радзівіл* набывае як станоўчую (*Барбара Радзівіл – удава ваяводы троцкага Гаішольта*), так і адмоўную канатацыі (*Сужыцелька! Мо не?! Гаішольтава ўдава... На шыі ў брата. Барбара – толькі лялька ў іх гульні...*). У межах кантэксту сінанімічныя выразы *ўдава ваяводы троцкага Гаішольта* і *Гаішольтава ўдава* набываюць розныя эмацыйна-ацэначныя сэнсы: станоўча-нейтральную канатацыю ў мове аўтара пры апісанні Барбары Радзівіл і адмоўную канатацыю ў маўленні Мікалая Чорнага (з рэмаркай “злосна”). У творы таксама сустракаецца вобразная і зусім новая асацыяцыя: *Мая Барбара – рымская князёўна*. Рым – адзін з найстарэйшых гарадоў свету, старажытная сталіца Рымскай імперыі. Называючы Барбару *рымскай князёўнай*, Р. Баравікова тым самым падкрэслівае значнасць найбольш вядомай у гісторыі беларускага народа жаночай постаці.

Драма “*Чорная панна Нясвіжа*” А. Дударова заснавана на канфлікце паміж каралём Жыгімонтам Аўгустам і яго маці каралевай Бонай, якая імкнецца не дапусціць жаніцьбы сына з Барбарай Радзівіл. Барбара так моцна кахае Жыгімонта, што выбірае для сябе смерць, паверыўшы падману пра жаніцьбу Жыгімонта. Такім фіналам аўтар вырашае праблему кахання і ўлады і сцвярджае думку, што сапраўднае каханне не памірае, яно перамагае і пераходзіць у вечнасць. У якасці назвы твора выкарыстаны агульнавядомы выраз, які зафіксаваўся ў свядомасці беларусаў і нават

замяніў асноўнае імя. У кантэксце ўжываюцца шматлікія эмацыйна-вобразныя асацыяцыі да канатоніма *Барбара Радзівіл*. Менавіта дзякуючы такім лексічным сувязям літаратурны онім нарошчвае дадатковыя як станоўчыя, так і адмоўныя значэнні. Больш падрабязна пакажам гэта на прыкладзе ўжывання перыфразы *брыльянт найпершы ў Вялікім Княстве*. Брыльянт – агра-нёны і адшліфаваны асаблівым спосабам алмаз (ужываецца як упрыгожанне). У кантэксце канатоніма *Барбара Радзівіл* развівае станоўчае канатацыйнае значэнне: ‘асоба (жанчына) – галоўнае “ўпрыгожанне” Вялікага Княства Літоўскага’. Канатонім развівае і адмоўную канатацыю. Пра пагардлівыя адносіны каралеўскай сям’і да Барбары Радзівіл і пра адмоўнае стаўленне Радзівіла Чорнага, Радзівіла Рудога да яе статусу сведчаць словы *дзеўка, наложніца* і іншыя, якія валодаюць стылістычна зніжанай афарбоўкай. Параўноўваючы кантэксты двух твораў, заўважым: Барбара Радзівіл паўстае ‘ўдавой ваяводы троцкага Гаштольта, магнаткай, каралевай’ (*Не па Барбары, а па каралеве!*), ‘ліцвінкай’ (*І яго маці гожая ліцвінка, а не заморак з Аўстрыі; О страшны сон! Ліцвінка ўжо на троне*), ‘сястрой нясвіжскага князя’, што паказвае на яе шырокую вядомасць у розных колах грамадства.

Пасля прачытання мастацкіх твораў, прысвечаных Барбары Радзівіл, і іх аналізу можна гаварыць пра вялікі асацыятыўны арэал канатоніма *Барбара Радзівіл*, у які, акрамя ўжо добра вядомых сем ‘чорная панна Нясвіжа, знакамітая (славуная) літоўская прыгажуня, вялікая княгіня літоўская і каралева польская’, уваходзяць яшчэ і такія: ‘Гаштольтава ўдава (удава ваяводы троцкага Гаштольта), гожая ліцвінка, магнатка

Вялікага Княства Літоўскага, дачка вялікага гетмана літоўскага, сястра нясвіжскага князя, брыльянт найпершы ў Вялікім Княстве’.

Як бачым, канатонімы з нацыянальна-культурным кампанентам – гэта багатая крыніца інфармацыі і мастацка-эстэтычнай каштоўнасці, іх вывучэнне дае звесткі не толькі для мовазнаўцаў, але і для гісторыкаў, культуролагаў, бо ключавыя імёны культуры адлюстроўваюць каштоўнасці, нормы, традыцыі асобных эпох і пакаленняў, дапамагаюць асэнсаванню фрагментаў нацыянальнай культуры беларусаў.

Спіс літаратуры

1. **Отин, Е. С.** Развитие коннотонимии русского языка и её отражение в словаре коннотонимов / Е. С. Отин // Избранные труды по языкознанию. – Донецк, 1999. – С. 279 – 285.
2. **Сапожникова, Л. М.** Национально-культурный компонент в семантической структуре монореферентных собственных имён (на материале немецкого языка) / Л. М. Сапожникова // Вопросы ономастики. Уральский федер. ун-т. – 2015. – № 1 (18). – С. 175 – 185.
3. **Гурская, Ю. А.** Имя собственное: этимология, национально-культурный потенциал, концептуализация : автореф. ... докт. филол. наук : 10.02.19 / Ю. А. Гурская. – Минск, 2009. – 42 с.
4. **Фасмер, М.** Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1987. – Т. 3.
5. **Гурская, Ю. А.** Древние фамилии современного белорусского ареала на славянском и балтийском фоне : монография / Ю. А. Гурская. – Минск : БГПУ, 2007. – 360 с.
6. **Козел, А.** Святая Ефрасіння / А. Козел // Беларуская думка. – 2013. – № 8. – С. 80 – 82.

Наталля ЛОБАНЬ,

кандыдат філалагічных навук,

Алена РАГІЛЕВІЧ,

студэнтка IV курса філалагічнага факультэта
Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта
імя Максіма Танка.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Працяг. Пачатак на с. 36.

Войцік (Віктар) – вытвор з суфіксам *-ік* ад антрапоніма *Войт* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Войт-ік – Войцік*. Утваральнае слова ад апелятыва *войт* ‘у сярэднявековай Польшчы, Украіне, Беларусі – начальнік гарадскога пасялення’; ‘старшыня сельскай абшчыны ў Польшчы да 1950 г.’. З польск. *wojt*. Або ад імя *Войцех* < слав. ‘уцеха, пацеха, воін, змагар’.

Волкаў (Анатоль, Барыс) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Волк* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Волк-аў*. Утваральнае слова ад рус. *волк* ‘воўк’. ФП: рус. *волк* ‘воўк’ – *Волк* (мянушка, пазней прозвішча) – *Волкаў*.

Воранаў (Натан) – вытвор з прыналежным суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Воран* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Воран-аў*. Утваральнае слова падаецца “Вялікім слоўнікам беларус-

кай мовы” Ф. Піскунова, с. 176: *воран* (гл. *крумкач*). ФП: рус. *ворон* ‘крумкач, груган’ – *Воран* (мянушка, пазней прозвішча) – *Воранаў*.

Высоцкая (Надзея) – вытвор з суфіксам *-ская* ад тапоніма *Высокае* і значэннем ‘нараджэнка, жыхарка названага паселішча’: *Высок-ская – Высоцкая*.

Габрусь (Тамара) – імя (народнае, з фармантам *-усь*) набыло ролю прозвішча: ад *Габрыель*, *Гаўрыіл* < яўр. ‘муж Божы, моц Божая, Бог – мая дапамога’); фіксуецца *Габрыель* (1661), *Габрусь* (імя, потым прозвішча).

Гайда (Наталля) – семантычны вытвор ад апелятыва *гайда* < польск. *gajda* ‘кабза, дуда’, ‘дудар’, ‘кабзар’, літ. *gaidas* ‘спявак’.

Гайко (Вольга) – семантычны вытвор ад апелятыва *гайко* (рус.) ‘крык, гам, шум’ (Даль) ці ад *гойка* ‘высокі, рослы, храбрэц, герой’ (Нас.).

Працяг на с. 52.

СПОСАБЫ ЎВЯДЗЕННЯ РЭГІЯНАЛЬНЫХ КАМПАНЕНТАЎ У МАСТАЦКІ ТЭКСТ

НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ ПІСЬМЕННІКАЎ УСХОДНЯГА ПАЛЕССЯ

УДК 811.161.3'373.2:821.161.3 (043.3)

У артыкуле на матэрыяле твораў беларускіх пісьменнікаў разглядаюцца спосабы ўвядзення рэгіянальных кампанентаў у мастацкі тэкст. Такі аналіз дае магчымасць выяўлення творчай манеры пісьменнікаў, высвятлення іх светапогляду, агульнай і моўнай культуры. Прыводзяцца каментарыі і ўдакладненні, якімі пісьменнікі выражаюць асаблівасці свайго стылю.

Ключавыя словы: *анім, бібліёнім, тапонім, рэгіяналізм, мянушка, прозвішча, народная этымалогія.*

The article deals with the ways of introducing regional components into the literary text by the material of the works of Belarusian writers of East Palesse. This analysis makes it possible to identify the creative manner of the writer, to clarify his worldview, his General and linguistic culture. A variety of comments and clarifications are used, which writers showed the distinctive features of their creative manner.

Пісьменнікі нярэдка выкарыстоўваюць розныя каментарыі, удакладненні, заўвагі пры ўключэнні ў мастацкі тэкст анамастычных і іншых адзінак, падкрэсліваючы іх натуральнае, кантэкстуальнае прызначэнне, раскрываючы іх прыхаваную семантыку. Уводзячы рэгіянальныя кампаненты ў мастацкі тэкст, майстры слова даюць такім адзінкам уласнае тлумачэнне, паказваюць іх сінанімічнае багацце, у кантэксце выяўляюць разнастайнасць варыянтаў, іх лакальную абмежаванасць ці пашыранасць. Такая моватворчасць – сведчанне выразнай адзнакі індывідуальнага стылю, выдатнага валодання мастацкім словам.

У розных аўтараў можна выявіць уласцівыя ім спосабы ўвядзення рэгіянальных кампанентаў (анімаў, прыказак, зычэнняў, дыялектызмаў, параўнанняў) у мастацкі тэкст, пра што пісалі Мікола Абабурка, Віктар Красней, Васіль Шур, Фёдар Янкоўскі і іншыя даследчыкі.

Сярод спосабаў, якімі карысталіся пісьменнікі, вылучым уласцівыя творчай манеры Івана Мележа, Івана Навуменкі, Уладзіміра Ліпскага, Уладзіміра Верамейчыка, Андрэя Федарэнкі.

1. Спосаб лінгвістычнага тлумачэння, калі ў тэксце да пэўнай назвы прыводзіцца своеасаблівы моўны каментарый з выкарыстаннем інфармацыі з суседніх моў, мясцовых дыялектаў: *Старабеларускі слоўнік даводзіць, што стальмах, стэльмах – гэта рамеснік, які робіць калёсы, сані, экіпажы, карэты. Дык у нас і сёння жывуць Стэльмакі, Стэльмашкі* [1, с. 172].

2. Спосаб аўтарскага апісання рэаліі, пры якім пісьменнік карыстаецца гістарычнымі, этнаграфічнымі, геаграфічнымі даведкамі і каментарыямі, некаторыя назвы ўдакладняюцца кантэкстуальнымі сінанімамі-дублетами, перыфразамамі і інш. Так, адзін з персанажаў “Палес-

кай хронікі” І. Мележа мае метафарызаваную мянушку *Баран*, якую атрымаў, відаць, за пэўнае падабенства з гэтай жывёлай: *Руды, калматы Ігнат, упяўшы дурнаватыя вочы ў стол, амаль увесь час маўчаў – нездарма далі мянушку – Баран!* [2, т. 6, с. 104]. *Да нашай сям’і здаўна была прышчэплена клічка Лапташы. Відаць, таму, што жылі бедна. Бацька плёў лапіці ўсім дзецям. І сам не здымаў гэты танны і просты абутак* [3, с. 240].

У творчасці Івана Навуменкі (нарадзіўся ў мястэчку Васілевічы Рэчыцкага раёна) прасочваецца трывалая сувязь з роднымі мясцінамі і падзеямі, вобразамі, персанажамі, якія засведчаны ў яго тэкстах, што, відаць, тлумачыцца аўтабіяграфізмам у яго творчасці, а мастацкія апісанні дапаўняюцца разнастайнымі каментарыямі, насычанымі антрапанімічнымі і тапанімічнымі адзінкамі, уласцівымі Рэчыцкаму Палессю. Так, пісьменнік умела выкарыстоўваў прыём замены рэальных айконімаў на літаратурныя: *Калінкавічы → Гарбылі, Юравічы → Журавічы, Васілевічы → Бацькавічы*. У мастацкіх замалёўках Бацькавічаў дасведчаны чытач пазнае роднае паселішча І. Навуменкі – мястэчка Васілевічы: *“У мястэчку, акрамя школы, яшчэ два двухпавярховыя каменныя будынкі, стары таполевы парк, паблізу – гарадзішча – парослы лесам узгорак, акружаны земляным валам. Мясцічка відаць адсюль, як на далоні. Чыгунка як бы дзеліць яго папалам”* [4, т. 7, с. 16]. У змененай назве *Бацькавічы* аўтар захаваў тыповы для Палесся фармант множнага ліку *-ічы*, а ў аснову айконіма паклаў апелятыў *бацька*, свядома падкрэсліўшы, што гэта зямля яго продкаў, малая радзіма. Выразная прыкмета яго апісальнага метаду – шырокае ўжыванне перыфразама. Так, *прыдняпроўскі гарадок*, у якім ёсць педтэхнікум, – гэта Рэчыца, горад, размешчаны ў пой-

ме на правым беразе ракі Днепр: *У дзевяць веча-ра з прыдняпроўскага гарадка, з педтэхнікума прыезджала Гэля* [4, т. 4, с. 52].

3. Часты ў некаторых аўтараў (І. Навуменка, І. Мележ, У. Верамейчык, А. Федарэнка) прыём замены рэальных айконімаў на іншыя, але нечым падобныя да іх літаратурныя адпаведнікі-паэтонімы. Напрыклад, у творах “Вёска”, “Рэлігія”, “Сінія кветкі”, “Дзікі луг” А. Федарэнкі онімы створаны на падставе найменняў яго малой радзімы: рэальная назва замяняецца па аналогіі на іншы онім-паэтонім. Родная вёска пісьменніка Бярозаўка, што ў Мазырскім раёне, апісана як *Сасноўка*, суседні з Мазыром Бокаў перайначаны ў *Бокаўку*, Калінкавічы – у *Локцевічы* (відаць, мастацкая аналогія: словы *калена* і *локаць*). Назву *Алексічы*, якая, на думку В. Лемцюгова, паходзіць ад уласнага імя *Алекса*, І. Мележ у “Палескай хроніцы” свядома замяніў на *Алешнікі*. Апелятыў *алешнік* часты ў мове пісьменніка пры апісанні мясцовых ландшафтаў: *Зелянела асака, зелянела лаза, усё гусцей зелянелі алешнікі* [2, т. 5, с. 23]. Айконім *Каранёўка* заменены на назву *Курані*. Курэнь – лёгкае збудаванне для сезоннага жылга або адпачынку пастухоў, рыбаловаў, паляўнічых; такія пабудовы былі тыповымі для Палесся. Куранёўскія хаты ў “Палескай хроніцы” нечым падобныя на тыя курані: *Сум гэты гнёў, калі ўгледзеў куцыя, слепаватыя хаткі пад чорнымі саламянымі і чаратовымі стрэхамі* [2, т. 5, с. 7]. Такія заменены адзінкі, пазнавальныя ў кантэксце, становяцца ключавымі, выразна гаваркімі, семантычна празрыстымі, яны ўспрымаюцца як натуральныя ў соцыуме і ў адпаведнай анамастычнай прасторы.

4. У творах І. Мележа і У. Ліпскага можна вылучыць спосаб непасрэднага аўтарскага тлумачэння моўных адзінак, пераважна дыялектызмаў: *колер муры* – карычневы [5, с. 106]; *бында* – шырокае жаночае плацце [5, с. 106]; *рассыпацца* – нарадзіць [2, т. 5, с. 302]; *яно* – магазін [5, с. 106]; *грэйс* – нядобры чалавек [5, с. 106]; *затула* – абаронца [5, с. 106]; *мажа* – скрыня на возе [5, с. 106]; *нэпранка* – поспілка [5, с. 106]; *палойкі* – вараная бульба, палавінкі [5, с. 106]; *чубіцца* – біцца: *От і чубы хапаюцца, чубяцца* [5, с. 90]. Фразеалагізмы: *забіць за бузан* – заткнуць за пояс [5, с. 106]; *няма талану* – няма падтрымкі, не шанцуе [5, с. 106].

5. Уладзімір Ліпскі тлумачыць некаторыя тыповыя для Рэчыцкага Палесся ўласныя імёны, прозвішчы, мянушкі, даючы пры іх пэўныя каментарыі, а таксама прасочвае звалючыю лексічных адзінак, якія архаізаваліся, выйшлі з актыў-

нага слоўніка, але захаваліся ў складзе прозвішчаў: *Вярыга* (*вярыга* – ланцуг [1, с. 232]), *Лямех* (*лямех* – частка плуга, якая падразае пласт зямлі знізу [1, с. 233]). Распавядаючы пра асобныя прозвішчы, аўтар падае народныя прыкметы, звязаныя з днём ушанавання памяці пэўнага святога. У этнаграфічных каментарыях перадаюцца асаблівасці менталітэту і ладу жыцця землякоў: *Аляксея цёплы, вясновы адзначаецца 30 сакавіка. У гэты дзень чакаюць прылёту буслоў. Бусел кажа: “Хоць заб’юся, а на Ляксея з’яўлюся”. На Аляксея рыба ідзе на нераст, карова на верас, а бортнік лезе на хвою. Сеюць авёс: Аляксею, Аляксею, Аляксюк, Аляксеичык, Алесік. Усяго – 23 прозвішчы* [1, с. 30].

6. Для творчай манеры, уласцівай У. Ліпскаму, характэрна выкарыстанне “наіўнай этымалогіі” (яшчэ такую этымалогію называюць народнай, ілжывай). Вядома, што «асяроддзе, дзе ствараюцца такія “этымалогіі”, не карыстаецца распрацаванымі і апрабаванымі метадыкамі аналізу слова (параўнальна-гістарычным, супастаўляльным, марфемным, семантычным і інш.), а найчасцей абмяжоўваецца прыкладамі выпадковага супадзення ў гучанні вядомых у народзе слоў» [6, с. 190]. Адбываецца мэтанакіраванае аднаўленне страчаных лексіка-семантычных і канатацыйных значэнняў у онімах. Напрыклад: *Варэпа, па-руску Ворэпа. Чамусьці хочацца гэта прозвішча раскласці на два словы і ўсклікнуць: “Во!.. Рэпа!..” Можна, так і было: жыў чалавек на зямлі, умеў вырошчваць рэпу і не сорамна было пахваліцца* [1, с. 138].

7. Іван Мележ у “Палескай хроніцы” ўмела ўводзіць у тэкст рэгіянальныя кампаненты: варыянты ўласных імёнаў, пераважна гутарковых; мянушкі, якія ў пэўным фрагменце выразна сведчаць пра змены сацыяльнага статусу персанажа, пра адносіны да яго ў соцыуме, дапамагаюць вызначыць яго ўзрост: *Быў Волесь, быў Смачок; Волесь – для яе [жонкі], для тых, хто хацеў сказаць добрае; для ўсіх жа іншых, старых і малых, – Смачок; Смачком, праўду кажучы, найбольш і празывалі; тады і яе зазвычай Смачыхаю звалі. Звалі за вочы, звалі і ў вочы, яна як бы і не заўважала крыўднага; бачыла ж сама – Смачок і ёсць Смачок; значыць і яна Смачыха, Смачкова жонка. У вясёлым настроі Аўдоця нярэдка нават сама пацяшалася над сваёй і яго мянушкай. Толькі як забралі яго на вайну, згадваць стала адно Волесем, лютаваць на таго, хто зваў дурною мянушкаю. А як прынеслі паперку, што злажыў галаву недзе за веру, цара, упілося раптам у галаву нязвычайнае, вялікае, незваротнае – Аляксандр! З той пары і ў думках, і на людзях звала-ўспамінала не*

інакш – Аляксандзер... [2, т. 6, с. 96]. Письменнік тлумачыць, як паэтапна, у залежнасці ад сітуацыі, людзі карыстаюцца ўласнымі імёнамі і мянушкамі. Так, змяненне онімаў *Смарчок* → *Волець* → *Аляксандр* → *Аляксандзер* сведчыць і пра змены сацыяльнага статусу селяніна – літаратурнага персанажа, гэта і своеасаблівы аўтарскі прыём.

8. У мастацкіх творах Уладзіміра Верамейчыка, ураджэнца Палесся, часта сустракаюцца рэальныя ўласныя імёны, тапонімы, гідронімы, звязаныя з яго жыццёвым лёсам і творчасцю. Такія онімы ў выніку пэўнай метафарызацыі, стаўшы паэтонімамі, замацаваліся і як назвы-бібліённыя яго мастацкіх твораў (зборнікі паэзіі “Прыпяць”, “Клянуся Прыпяцю”, “Ліхаўня”). Загалоўкамі яго паэтычных твораў часта станавіліся айконімы, з ужываннем якіх былі звязаны ўспаміны пра родныя сэрцу мясціны (вершы “Прыпяць”, “Каралева Палесся”, “Святло Палесся”, “На беразе Прыпяці”, “Спроба беллага верша аб Прыпяці”, “Прыпяць і Мазыр”, “Клянуся Прыпяцю”, “Юравічы”, “Баюся Васілевіч”, “Навальніца на Прыпяці”, “Мазыр” і інш.).

Назвы твораў У. Верамейчыка выразна метафарызаваныя. Напрыклад, айконім *Ліхаўня*. Такое найменне як вынік трансанімізацыі носіць зборнік і аднайменная паэма. У гэтым творы аўтар з жалем успамінае, што дарагія яго сэрцу мясціны атручаны чарнобыльскай радыяцыяй. *Ліхаўня* – гэта нараўлянская вёска, у якой нарадзілася маці паэта. Ён стварае выразную перыфразу “*вёска-калыска*”, бо “*тут, знаю, малая радзіма мая*” [7, с. 66]. Гаваркі айконім (*Ліхаўня*) нагадвае пра трагедыю беларускіх вёсак, якія пацярпелі ў выніку Чарнобыльскай катастрофы: *І Ліхаўня атамнай стала Хатынню, / Пакінулі вёску яе жыхары. / І хаты здзічэлі над атамнай стынню, / А потым бульдозер прыйшоў на зары* [7, с. 73].

Гідронім *Прыпяць* выступае як сімвал Радзімы: *З казармы з аўтаматам за спіной / Ішоў я ў глухія каравулы, / Каб на Радзіме ў Прыпяці маёй / Вянкі дзяўчат-зямлячак не танулі* [8, с. 24]; *Клянуся Прыпяцю – маёй калыскай вечнай / І радасцю нязмеранай маёй... / Клянуся Прыпяцю...; А Прыпяць, як Радзіма, / Адна – у свеце. І ў мяне адна* [8, с. 149]. Сустракаем трапныя эпітэты да назвы *Прыпяць*: *дужая, светлая, залатабруйная, маладая, святочная, вольная, да скону любімая, незгасальная, няўрымслівая, уладарная і іншыя, эпітэты-прыдаткі Прыпяць-лекар, Прыпяць-краса*. Паэт паслядоўна выкарыстоўвае ласкальныя назвы любімай ракі (*Прыпяцень, Прыпятуха*), спецыфічныя аказія-

нальныя сінонімы-перыфразы (*вечна напятая струна, звышмагутны бяссонны насос*): *Прыпяцень. Прыпятуха, да скону любімая Прыпяць! / Мы зрабілі няўключна з цябе / Звышмагутны бяссонны насос* [8, с. 20]. *Каралевай Палесся* называе У. Верамейчык Прыпяць у аднайменным вершы. Паэт ужывае зарыфмаваныя антрапарфічныя метафары тыпу *шчабятуха, пяхуха, Прыпяць – маладая жанчына, велічная княгіня Палесся, спрацаваная стомленая жанчына, дзяўчына: Прывячала ты нас, шчабятуха, пяхуха* [8, с. 21]; *Плыве Палесся каралева / У сны мае, у дні мае* [8, с. 6]. Гэта адна з разнавіднасцей персаніфікацыі, наданне чалавечых уласцівасцей асобным прадметам жывой і нежывой прыроды: *Непрыкметна Прыпяць спаць лягла / Спрацаванай, стомленай жанчынай. / Каб яна спакойна спаць магла, / З туманоў хтось коўдру ёй накінуў* [8, с. 25]; *Перад бураю Прыпяць наморшчыла твар* [8, с. 5]. *Прыпяць* – гэта не толькі назва самай значнай воднай артэрыі Палесся, але і сімвал роднага краю, крыніца і аб’ект захаплення, натхнення і павагі.

Такім чынам, пісьменнікі нярэдка супраджаюць онімы самымі рознымі каментарыямі, заўвагамі, тлумачэннямі, звяртаючыся да архаізавааных рэалій, да этымалогіі (народнай і навуковай), каб перадаць этнаграфічны і рэгіянальны каларыт.

Спіс літаратуры

1. **Ліпскі, У.** Мы : Аповесць пра нашы прозвішчы / У. Ліпскі. – Мінск : Беларусь, 2006. – 262 с.
2. **Мележ, І.** Збор твораў : у 10 т. / І. Мележ. – Мінск : Маст. літ., 1981 – 1983. – Т. 5 : Людзі на балоце : раман. – 415 с.; Т. 6 : Подых навальніцы : раман. – 573 с.; Т. 7 : Завеі, снежань : раман. – 558 с.
3. **Ліпскі, У.** Я : Праўдзівы аповяд пра твой і мой радавуд / У. Ліпскі. – Мінск : Беларусь, 1998. – 318 с.
4. **Навуменка, І.** Збор твораў : у 6 т. / І. Навуменка. – Мінск : Маст. літ., 1981 – 1982. – Т. 1. – 559 с.; Т. 2. – 558 с.
5. **Ліпскі, У.** Аўцюкоўцы : Аповесць пра калінак ды каласкоў, якія гаруюць і жартуюць / У. Ліпскі. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 223 с.
6. **Шур, В.** Беларускія ўласныя імёны : Беларуская антрапанімія і тапанімія : дапаможнік / В. Шур. – Мазыр : Выснова, 2018. – 355 с.
7. **Верамейчык, У.** Ліхаўня : вершы / У. Верамейчык. – Мінск : Маст. літ., 1997. – 78 с.
8. **Верамейчык, У.** Клянуся Прыпяцю : паэзія / У. Верамейчык. – Мінск : Маст. літ., 1988. – 191 с.

Марыя КАНЦАВАЯ,
аспірант кафедры беларускай і рускай філалогіі
Мазырскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя І. П. Шамякіна.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11 красавіка 2019 г.

Алесь КАЎРУС

ЗАЎВАЖАННІ: ЗАПРЫКМЕЧАННЯ СЛОВЫ, ФОРМЫ

Пачатак сакавіка. Праглядаю карткі з запісам слоў, якія трапілі ў поле зроку і зачэпілі слых у друкаваных тэкстах і радыёперадачах апошнім часам.

Можа, некаторыя з іх будуць цікавыя чытачам “Роднага слова”. Толькі як іх згрупаваць, на аснове чаго аб’яднаць, каб даць ім агульны заглавак? *Новыя словы? Патрэбныя словы? Неставальныя словы? Шуканыя словы?*

Але падобныя азначэнні паказваюць адно пэўныя, некаторыя асаблівасці слоў, галоўным чынам паводле іх функцыі. А што калі сказаць проста, адпаведна спосабу з’яўлення слоў перад успрымальнікам (яны ўбачыліся, пачуліся, успомніліся) – *заўважаныя*?

Пачаўшыся, думка прыпынілася каля назоўніка *заўважанне*. Так, менавіта з націскам на каранёвым галосным. Прамовіў вытвор яшчэ раз, другі – і само сабою сказалася *заўважанне* (слоў).

Будовай і значэннем назоўнік празрысты: абазначае дзеянне паводле дзеясловаў *заўважаць – заўважыць*. Напэўна, і раней яго адсутнасць і патрэба адчуваліся ў маёй навукова-папулярнай мове, але натрапіць, “наступіць” на гэтае слова не выпадала, хоць яно было амаль пад рукой, “на пашэўку” (М. Лобан).

Варта падкрэсліць. Новае слова паўстала не праз пасярэдніцтва перакладу (што часта бывае ў варунках неаднамоўя), а найпрост, як назва рэальнага, існага паняцця.

Дарэчы, у рускай мове ці ёсць эквівалент гэтага беларускага слова? Адрозне прыпомнілася. Гляджу “Словарь русского языка” (М., т. 1, 1981). У слове-артыкуле ЗАМЕЧАНИЕ трэцім значэннем даецца ‘наблюдение’. Яно сінанімічнае аказіяналізму *заўважанне*, але было характэрнае для мінулага стану рускай мовы, у слоўніку мае стылістычную памету “устарелое”: *По охотничьим замечаньям, хорошего словья от дурного с виду отличить трудно*. Тургенев.

Заўважанне, такім чынам, – з індывідуальнага маўлення сучаснага карыстальніка беларускай мовы. Як і аднакаранёвае патэнцыйнае слова *заўважальнік*.

Наватвор *заўважанне* ўяўляецца зручным, прыдатным, каб пазначаць этап працы пры апісанні новых (ці абноўленых) слоў, словаформаў, сінтаксічных канструкцый. Спярша моўная адзінка *заўважаецца*, трапляе на ўвагу чытача, навукоўца. Потым могуць ісці розныя ўзроўні

яе даследавання: назіранне, разгляд-аналіз, намінажэнне аналагічных фактаў, высновы.

Прапаную некалькі прыкладаў.

Ёсціна. Так названы верш Юсцінаса Марцінкявічуса, які пераклаў з літоўскай Алесь Разанаў (ЛіМ. 23.11.18). Падаём некалькі радкоў: *...малое нясмелае дзеўчана / усадзіў у крэсла / нагамі / не дакранаецца да зямлі / якая ўжо ёсціна тут / калі вось жа нагамі / не дакранаецца да зямлі...*

Высветліць значэнне слова дапаможа яго ўжыванне ў іншым творы: *Пачуем Іосіфа, знаўцу / ёсцінаў іюдзейскіх: / дбайна / апавядаючы што з кім калі было, / ён тым часам / сведчыць пра гібель войска / Ірадавага ад Арэты...; сведчыць Іосіф, знаўца / падзей іюдзейскіх*. Грыгоры Цамблак. Пытаюся – і знемагаю розумам (Слова на адсячэнне галавы Іаана Хрысціцеля). Перастварэнне Алесь Разанава (Польмя, 2017, № 10).

Паводле аналагічных кантэкстаў (яны вылучаныя), *ёсціна* – ‘падзея, факт’.

Неаднаразовае (не ў адзін час) ужыванне слова *ёсціна* А. Разанавым можа сведчыць пра імкненне паэта ўвесці яго ў беларускую літаратурную мову (згадваецца ягоны словаўтвор *заўзятар*).

Ці не “падказаны” гэты наватвор даўнім, спрадвечным субстантывам *ісціна*? Да такога меркавання схіляе блізкасць супастаўных слоў формай і значэннем.

Індывідуальна-аўтарскі назоўнік *ёсціна* (А. Разанаў) і прыметнік спарадычнага ўжывання *ёсцьны* ўтвораны ад слова *ёсць*, відазмененай формы 3-й асобы адзіночнага ліку дзеяслова *быць*, а назоўнік *быцтва* – непасрэдна ад інфінітыва (*быць*).

...Гарачыня гаркаты [кавы] дасягнула цела, улагодзіла нервы і паскорыла плынь быцтва (Ларыса Сімаковіч, кампазітар. ЛіМ. 27.07.18). Параўн. *быццё*.

Сустрэкаюцца адметныя словы і ў іншых публікацыях гэтай аўтаркі: *Дзівосныя рэчы, створаныя майстэрскай рукой, не заўсёды змераеш штодзённіцай; Пераблыталіся паравіны года, ссунуліся геаграфічныя вектары...* (ЛіМ. 22.02.19). Параўн. *штодзённасць, поры (года)*.

Меркаваная матывацыя, інтэнцыя такіх ужыванняў – у пэўнай меры абнавіць, уразнастаініць выказванне. Пад уплыў гэтай тэндэнцыі падпадаюць найперш тэксты публіцыстычныя. Прачытаем газетную інфармацыю.

...Цэнтральная навуковая бібліятэка імя Якуба Коласа Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі праводзіць з 21 па 31 студзеня Дні адкрытых дзвярэй.

Супрацоўнікі **кніжніцы** запрашаюць усіх ахвотных азнаёміцца з гісторыяй бібліятэкі, яе інфармацыйнымі рэсурсамі і паслугамі падчас экскурсіі... (Міра Іўковіч. ЛіМ. 18.01.19).

Слова **кніжніца** тут стылістычна абгрунтавана, дарэчнае, апошнім часам яно трапляецца ў названым выданні.

На старонках тыднёвіка “Літаратура і мастацтва” (за 12.10.18, 22.02.19) кінуліся ў вочы як новыя дзеясловы **запаралельвацца** і **паралеліцца**: *Кожны з твораў [вершаў Алёны Беланожкі] мае свой сюжэт, што прымушае (чытача? – А. К.) звярнуцца да ўласных успамінаў, звязаных з летам і восенню. Яны ў нечым запаралельваюцца з каханнем і адзінотай (Я. Шыцька). Але на фоне яблыневага саду замест “неба больш няма” гучыць джазавы матыўчык, які паралеліцца з не менш вясёлым пачаткам, дзе героі сьпявалі дзіцячую песеньку пра “Ураджай” (А. Мальчэўская).*

Спрабую акрэсліць значэнне разгляданых слоў: ‘паўставаць, выяўляцца паралельна з чым-небудзь’. Гэтыя лексічныя адзінкі – спараджэнне кніжнай мовы.

Аднак і жывая народная мова не перастае падсілкоўваць літаратурную. Напрыклад, у беларускім друку нашых дзён сустракаецца старажытная форма будучага часу: *3 моманту стварэння першых літаратурных шэдэўраў пра каханне, здаецца, сказана ўсё, што можна было сказаць. Але яно – вечнае і будзе існаваць, пакуль існавацьме чалавецтва* (Я. Будовіч, Я. Шыцька, Д. Смірнова. ЛіМ. 28.12.18).

Прыемна, нават радасна было ўбачыць напісанне формы роднага склону прыналежага прыметніка ў складзе назвы ўстановы ў адпаведнасці з патрабаваннямі беларускай граматыкі.

Дысертацыі беларусаў, выпускнікоў Карлавага ўніверсітэта ў Празе. 1925 – 1931 гады (Мікола Трус. Польшча, 2018, № 12). *Прафесар Карлавага ўніверсітэта апублікаваў шэраг сваіх прац, прысвечаных “Слову пра паход Ігаравы”...* (Мікола Трус. ЛіМ. 11.01.19). *А. Я. Ляцкі – прафесар і загадчык кафедры рускай мовы і славеснасці Карлавага ўніверсітэта – наводле прызнання італьянскага славіста істотна паўплываў на яго ўспрыманне творчасці шэрагу рускіх літаратараў...* (У. Чарота. Польшча, 2019, № 2).

Меркаванне пра нарматыўнасць гэтай формы (а не *Карлава ўніверсітэта*) выказвалася аўтарам і падтрымлівалася рэдакцыяй часопіса “Роднае слова” (2018, № 10, с. 44 – 45).

На жаль, не ў згодзе з такой пазіцыяй ужыванне прыметніка ў тэксце вядомага літаратара, крытыка: *Сваё першае знаёмства з творчасцю Міколы Лупсякова помню добра. А як інакш, калі ягоная кніжка “Міхалаў дуб” па-ранейшаму ў маёй хатняй бібліятэцы. <...> Па сёння здзіўляюся, чаму нічога*

з напісанага ім не прачытаў да “Міхалава дуба” (А. Марціновіч. ЛіМ. 15.03.19). Мусім выпраўляць: да “Міхалавага дуба”. Думаецца, у гэтым выпадку вялікая доля адказнасці карэктараў.

...Складаная натура слова, нават і майстрам бывае яно непаслухмянае. Чытаю артыкул В. Гігевіча “Словы і выразы – ад маці” пра творчасць У. Саламахі: *Увогуле літаратура пра “простага чалавека” заўсёды была і ёсць самай складанай, на ёй найбольш часта “спатыкаюцца” многія літаратары. Нездарма “Шынель” Гогаля стала класікай рускай літаратуры. Уся руская літаратура выйшла з “Шыняля” – гэтыя словы часта паўтараюць* (ЛіМ. 22.03.19).

Несупадзенне роду ключавога слова *шынель* у рускай і беларускай мовах з належнай паслядоўнасцю не ўлічана пры пабудове сказаў (другога і трэцяга).

Прыхаваць ці ліквідаваць узніклую граматычную супярэчнасць можна было б устаўкай слова *апавесць* (перад “Шынель”).

Сфармуляваны ў зацемцы падыход да моўных фактаў (зафіксаваных на паперы і ў памяці) дазваляе абмежавацца сказаным, паставіць кропку.

Падумаў так і націснуў на кнопку радыё (“Сталіца”, 19.05.19). Знаёмы голас: пра сваю працу распавядае майстрыха вышывання Галіна Рудніцкая. Пашчасціла слухаць яе ўжо трэці раз. Жанчына захоплена і грунтоўна даследуе народную культуру вышывання, прапагандуе ў сваіх друкаваных працах, практычна навучае гэтаму ўмельству ахвотных, перадае яго наступнікам.

Гаворыць нефілолаг. Чыстая, правільная мова што да граматыкі – марфалогіі і сінтаксісу, з праўдзівым беларускім вымаўленнем, з жывой, натуральнай інтанацыяй. А заходы ў тонкасці-адметнасці роднага слова кшталту “прышчпляць любоў да працы” (вышывання)!

Калі мець на ўвазе новыя, сённяшнія тэксты, дык гэтае незапазычанае слова (*прышчпляць*) можна сустрэць хіба што ў знаўцаў і рупліўцаў беларускай мовы: “Якія якасці людзей ты хацела б прышчэпіць сабе?” – пытаецца Віталь Краўчанка ў калегі-артысткі (“Сталіца”, 4.02.19, праграма “Бліжэй да зорак”).

Спалучэнне *прывіць* любоў добра “прышчэпілася” да беларускай мовы (кадыфікавана на слоўнікамі). Што, аднак, не гарантуе бясхібнасць яго ўжывання, у прыватнасці правільную пастаноўку націску ў дзеяслове: *Менавіта яна вучыла будучую зорку [спявачку] і прывіла любоў да народнай песні* (“Культура”, 17.04.19).

...Паслухаеш такіх, як Галіна Рудніцкая (а з мужчын – як Віктар Скарабагатаў), шчыравальнікаў роднага – і адразу павесялее, захочацца пабыць яшчэ на зямлі, з перспектывай часцей чуць наша слова.

КАШТОЎНЫ НАБЫТАК АМАТАРСКАЙ ЛЕКСІКАГРАФІІ

ПРА СЛОВАЗБОР РАІ КРЫВАЛЬЦЭВІЧ

Крывальцэвіч, Р. Блізкі свет : хатні слоўнік-успамін / Р. Крывальцэвіч. – Мінск : Тэхналогія, 2016. – 201 с.

Амаль тры дзесяцігоддзі нацыянальнай незалежнасці істотна паўплывалі на стан і функцыянаванне ўсіх сфер жыццядзейнасці нашага грамадства, у тым ліку і на айчынную навуку. Пасля першых гадоў пэўнай разгубленасці і, адпаведна, запавольвання даследчыцкай дзейнасці паступова ў даследчыкаў з'явіліся ўпэўненасць, жаданне развіваць і ўзбагачаць нацыянальную навуку, складаць планы на будучыню, а іх рэалізацыя прынесла плённыя вынікі. Тое ж мы назіраем у азначаны перыяд і ў айчыннай дыялектнай лексікаграфіі. Выйшлі з друку шматлікія дыялектныя слоўнікі, спецыяльныя дыялекталагічныя зборнікі, пяцітомны "Лексічны атлас беларускіх народных гаворак", шэраг рэгіянальных лінгвагеаграфічных прац (падрабязней гл. [6]).

У жыхароў Беларусі прыкметна ўзрасла цікавасць да традыцыйнай народнай культуры, у тым ліку і да маўлення вясковых жыхароў. Гэтая цікавасць стымулявала падрыхтоўку і публікацыю значнай колькасці дыялектаграфічных выданняў, якія папоўнілі нацыянальную лексічную скарбонку тысячамі дыялектных слоў і іх формаў, што мае велізарнае значэнне для айчыннай лінгвістыкі. Аўтарамі такіх прац усё часцей станавіліся не толькі прафесійныя навукоўцы, падрыхтаваныя да такой дзейнасці, як пераважна было раней, а менавіта **аматары роднай мовы**, пры гэтым часам нават без спецыяльнай філалагічнай адукацыі. Да збірання і публікацыі лексічнага багацця беларускага народа далучыліся пісьменнікі (Р. Барадулін, А. Бутэвіч, Г. Юрчанка), літаратуразнаўцы (У. Сенькавец, І. Чыгрын, І. Шпакоўскі), настаўнікі (А. Бубала, І. Волкаў, А. Галаўкоў, А. Зайка, Р. Крывальцэвіч, У. Ляшкевіч, В. Туркевіч), журналісты (В. Арцём'еў, І. Панасюк, В. Мілкоўскі), бібліятэкары (Г. Валавень, Я. Шэмет), краязнавец А. Цыхун, доктар З. Кульбяда, фізік М. Саскевіч і іншыя. Адначасова зменшылася колькасць новых лексікаграфічных выданняў, падрыхтаваных прафесійнымі лінгвістамі. Усё гэта дазваляе назваць тры апошнія дзесяцігоддзі ў гісторыі беларускай дыялектнай лексікаграфіі **перыядам этнаграфічна-дыялекталагічнага амаатарства**, якое прынесла неацэнную карысць беларускай навуцы і культуры.

Разам з тым, паколькі гэта ўсё ж амаатарскія, а не строга навуковыя працы, многія з іх не заўсёды адпавядаюць асноўным агульнапрынятым у айчыннай лексікаграфіі патрабаванням да навуковага афармлення лексічнага матэрыялу ў слоўніках, пра што ўжо неаднаразова згадвалася ў спецыяльных публікацыях (гл. [4; 5; 7] і інш.). Пераважна заўвагі адносяцца да парушэнняў прынятых правілаў афармлення слоўнікавага артыкула: падачы разнастайных варыянтаў аднаго і таго ж слова, адсутнасці граматычных і стылістычных памет, недакладнасці стылістычнай і сэнсавай характарыстыкі слова, наяўнасці асобных тэхнічных памылак друку і інш. Аднак галоўная каштоўнасць усіх амаатарскіх выданняў – увядзенне ў навуковы і агульны ўжытак новага лексічнага матэрыялу, што, безумоўна, узбагачае нашу нацыянальную мову і папаўняе скарбонку залацінкамі для новых актуальных навуковых даследаванняў. Таму важна не пакідаць без увагі ніводнай такой публікацыі і добрымі словам падтрымліваць аўтараў, каб заахвоціць новых аматараў роднага слова да цяжкай і складанай, але такой пачэснай і неабходнай збіральніцкай працы.

Пазнаёмім чытачоў "Роднага слова" з кнігай Раі Крывальцэвіч "Блізкі свет: хатні слоўнік-успамін", што па-мастацку выдатна аформлена і тэхнічна бездакорна надрукавана ў выдавецтве "Тэхналогія" [3]. Аўтар публікацыі па прафесіі – выкладчыца гісторыі і нямецкай мовы, ураджэнка в. Слухавічы (паблізу Наваградка). У навуковым плане гэта даволі цікавая для беларускай лінгвістыкі тэрыторыя, якая мела важнае значэнне ў гісторыі і культуры Беларусі. І хоць гаворка вясковых жыхароў Наваградчыны ўжо была аб'ектам спецыяльных лексікалагічных даследаванняў (дастаткова згадаць аб'ёмістыя публікацыі Т. Сцяшковіч, пяцітомны "Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча", падборкі ў дыялекталагічных зборніках Г. Аляксейчык, А. Булыкі, М. Даніловіча, Г. Усціновіч, аўтарскія слоўнікі Н. Гілевіч, Л. Шаталавай і іншыя выданні), каштоўнасць працы Р. Крывальцэвіч ад гэтага ніяк не зніжаецца. Яе слоўнік – грунтоўнае лексікаграфічнае даследаванне гаворкі жыхароў пераважна адной вёскі Слухавічы (зрэдку трапляюцца словы з вёсак Ладзінікі і Лешчанка).

Выданне сапраўды цікавае і каштоўнае, яно без сумневу будзе запатрабавана не толькі шырокім колам даследчыкаў роднай мовы, але і многімі людзьмі, неаб'якавымі да матчынага слова, традыцыйнай беларускай культуры, укладу вясковага жыцця. Слоўнік нагадвае пра тое, што мы не маем права забывацца пра свае карані, свой род, тыя мясціны, дзе нарадзіліся, прамовілі першыя словы, раслі, бегалі басаною, праз родную гаворку спасцігалі навакольны свет... На гэтым акцэнтэе нашу ўвагу і аўтарка ў прадмове да слоўніка: “Гэта слоўнік-настальгія, слоўнік-памяць пра тое, што некалі мы з сястрою былі малыя, і што перш чым вырасці і стварыць свае сем’і, чулі і працягваем чуць сваіх бацькоў” [3, с. 5].

Лексіка ў слоўніку падаецца ў алфавітным парадку, прычым кожная літара алфавіта вынесена ў заглавак, а ўсе слоўнікавыя артыкулы маюць парадкавы нумар у межах літары. У выніку змешчана 1748 слоўнікавых артыкулаў на літары А – Я. Знаёмства са зместам гэтай часткі выдання пераконвае ў багацці і разнастайнасці пададзенай лексікі з розных сфер чалавечай дзейнасці. Аўтар дакладна перадае ўсе фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці мясцовай гаворкі, што ўзвышае працу ў навуковым плане. Адметна і тое, што пры складанні слоўніка Р. Крывальцэвіч не абмежавалася ўключэннем у рэестр толькі ўласнадыялектнай лексікі, а падала і шэраг запазычанняў у гаворцы з літаратурных моў (беларускай, рускай, польскай). У выніку на матэрыяле такіх запазычанняў навукоўцы маюць магчымасць даследаваць характар фанетычна-граматычнай адаптацыі запазычанай лексікі ў беларускай дыялектнай мове, чаго яшчэ адчувальна не хапае нашай дыялекталагічнай навуцы; гл., напрыклад, артыкулы *адзіёт* (с. 15), *актёр* (с. 18), *анаргічны* (с. 19), *віцінар* (с. 32), *дзікалон* (с. 45), *інцаціва* (с. 60), *кало́ткі* (с. 62), *лыгун* (с. 77), *пілімэні* (с. 102) і многія іншыя.

Слоўнікавы артыкул мае агульнапрынятую будову, але ў ім адсутнічае граматычна-стылістычная характарыстыка заглавачнага слова, што, безумоўна, у некаторых выпадках у чытача-навукоўца выклікае пэўныя цяжкасці па іх вызначэнні (падрабязней пра гэта гл. у артыкуле Л. Кунцэвіч [4]). У якасці заглавачнага слова выступаюць пераважна асобныя лексічныя адзінкі амаль усіх лексіка-граматычных класаў слоў, а часам таксама і састаўныя найменні: *аднаскі́бавы плуг* (с. 16), *ба́бка з лóем* (с. 23), *нарві́ца сёрца* (с. 85), *ці́хо памяша́не* (с. 138) і інш. Часта ў складзе вакабулы падаюцца 2-3 фанетычныя, акцэнталагічныя, граматычныя або словаўтваральныя варыянты пэў-

най назвы: *амфі́ба, амфі́бра, амфі́брыя* (с. 19); *амярака́нец, амярака́нка* (с. 19); *в́іцяць, в́іцяцяца* (с. 34); *заішмалы́цаваны, заішмалы́цованы* (с. 55); *збунтава́ць, набунтава́ць* (с. 56); *звярэдзі́ць, увярэдзі́ць* (с. 58); *ку́бел, кубе́ляц* (с. 72); *разлу́чнік, разлу́чніца* (с. 110) і многія іншыя, што не заўсёды апраўдана [4].

Своеасабліва пададзена ілюстрацыйная частка слоўнікавага артыкула. Нярэдка прыклады ўжывання пэўнага дыялектнага слова ўяўляюць сабой маналогі-ўспаміны бацькі пра вясковае жыццё, а таксама разгорнутыя мініяцюрныя апавяданні этнаграфічнага і выхаваўчага зместу, і гэта, несумненна, станоўчая прыкмета выдання: *бóнда* ‘праснак’ (с. 26), *буч* ‘рыбалоўная прылада’ (с. 27), *лазо́ўка* ‘гатунак канюшыны’ (с. 74 – 75), *мазаві́дло* ‘каламазь’ (с. 79), *малодзі́во* ‘малодзіва’ (с. 80), *рыгавáнне* ‘падшэўка ў паліце’ (с. 112), *сурамязь* ‘вырабленая скура’ (с. 122), *суслó* ‘самаробная соска’ (с. 122) і інш. Такія замалёўкі традыцыйнай культуры і розных гісторый сямейнага і вясковага жыцця, пададзеныя на мясцовай гаворцы, у аматарскай лексікаграфіі можна, відаць, кваліфікаваць як прыклад **дыялектнай публіцыстыкі** – новы жанр творчасці людзей, неаб'якавых да роднай культуры. Да гэтага жанру, бяспрэчна, адносяцца многія аналагічныя мініяцюры ў слоўніках пісьменніка Рыгора Барадуліна [1] і настаўніка з Косаўшчыны Алеся Зайкі [2], які пазней нават выдаў два зборнікі кароткіх апавяданняў ужо на літаратурнай мове, за што быў уганараваны мясцовай літаратурнай прэміяй. Гэтыя лексікаграфічныя выданні, як адзначалася вышэй, разлічаны найперш на шырокую чытацкую аўдыторыю, і таму прысутнасць кантэкстаў-апавяданняў у дыялектным слоўніку, на мой погляд, цалкам апраўдана. Яны пашыраюць інфармацыю пра народную культуру, побыт вясковых людзей, іх традыцыі і менталітэт, даюць яркі прыклад звязнага вуснага маўлення. Вось толькі да адбору такога ілюстрацыйнага матэрыялу заўсёды трэба падыходзіць асцярожна, уважліва, з пачуццём высокай уласнай культуры, каб незнарок не пакрыўдзіць чые-небудзь этнакультурныя пачуцці ў нашай памяркоўнай шматнацыянальнай краіне. На жаль, не заўсёды і не ўсім складальнікам аўтарскіх слоўнікаў удаецца пазбегнуць асобных недаглядаў у цытаванні некаторых ілюстрацый.

Пасля тэксту слоўніка асобнымі раздзеламі падаюцца 46 праклёнаў (с. 147 – 149), 348 фразеалагізмаў і іншых устойлівых выразаў (с. 150 – 170), 168 прыказак і прымавак (с. 171 – 182) і шэраг звязных тэкстаў пад заглаўкам “Развітанне з Слухавічамі” (с. 183 – 198), у якіх чытач знойдзе нямала адметных мясцовых выразаў.

Завяршае выданне спіс выкарыстанай літаратуры (с. 199 – 200).

Варта адзначыць, што слоўнік “Блізкі свет” атрымаўся даволі змястоўны, цікавы для шырокага кола чытачоў і карысны для навукоўцаў. Галоўнае ў ім – не асобныя тэарэтычныя недахопы, якія сустракаюцца не толькі ў аматарскіх, але і нярэдка ў строга навуковых выданнях, а багатая і цікавая мясцовая лексіка, дакладна перададзеныя фанетычныя і граматычныя асаблівасці гаворкі, што, на жаль, паступова сыходзіць у нябыт, новыя звесткі пра традыцыйную народную культуру і менталітэт мясцовых жыхароў. У кастрычніку гэтага года Наваградск – былая сталіца Вялікага Княства Літоўскага – адсвяткуе свой 975-гадовы юбілей. Выданне Раі Крывальцэвіч – цудоўны падарунак у святочны куфэрак малой радзімы. Хочацца выказаць надзею, што аўтарка працягне збіранне дыялектных матэрыялаў, дапоўніць слоўнік новымі цікавымі словамі і апублікуе дапоўненае выданне, чым прынясе айчыннай навуцы і культуры неацэнную карысць.

Спіс літаратуры

1. **Барадулін, Р. І.** Вушацкі словазбор Рыгора Барадуліна / Р. І. Барадулін / укл. Н. Давыдзенка. – 2-е выд. – Мінск: Кнігазбор, 2014. – 388 с.
2. **Зайка, А. Ф.** Дыялектны слоўнік Косаўшчыны / А. Ф. Зайка. – Слонім: Слонімскае друкарня, 2011. – 272 с.
3. **Крывальцэвіч, Р.** Блізкі свет: хатні слоўнік-успамін / Р. Крывальцэвіч. – Мінск: Тэхналогія, 2016. – 201 с.
4. **Кунцэвіч, Л. П.** Аб асобных крыніцах Зводнага слоўніка беларускіх народных гаворак / Л. П. Кунцэвіч // Беларуская лінгвістыка. – 2017. – Вып. 79. – С. 30 – 35.
5. **Міхайлаў, П. А.** Некаторыя тэарэтычныя праблемы беларускай дыялектнай лексікаграфіі: 3 нагоды публікацыі “Дыялектнага слоўніка Косаўшчыны” Алеся Зайкі / П. А. Міхайлаў, С. І. Фацеева // Роднае слова. – 2012. – № 7. – С. 29 – 33; № 8. – С. 69 – 71.
6. **Міхайлов, П. А.** Беларуская дыялектная лексікаграфія на рубяжы стагоддзяў: становленне і перспектывы / П. А. Міхайлов // Лексікаграфічныя штудыі 2014: міжнародная калектыўная монографія / пад ред. Н. В. Пятаевой. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 2015. – С. 260 – 278.
6. **Міхайлаў, П. А.** Крывіцкая мова з вушацкім прысмакам: Пра словазбор Рыгора Барадуліна / П. А. Міхайлаў // Роднае слова. – 2015. – № 3. – С. 44 – 47.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук.

3 гісторыі слоў

ПАПЕРНЯ

Цэлюлозна-папяровая галіна Беларусі штогод вырабляе прыблізна 250 мільёнаў тон паперы і каля 60 мільёнаў тон кардону, частка прадукцыі экспартуецца. Сярод прадпрыемстваў гэтай сферы адначым ААТ “Светлагорскі цэлюлозна-кардонны камбінат”, ААТ “Беларускія шпалеры”, ААТ «Добрушская папяровая фабрыка “Герой працы”», ААТ «Слоніцкі кардонна-папяровы завод “Альберцін”» і інш. Сёння паперу вырабляюць папяровыя фабрыкі, заводы, камбінаты, канцэрны. Аднак доўгі час гэтым займаліся паперні.

Нашы далёкія продкі для пісьма выкарыстоўвалі васковыя таблічкі, бяроству, найбольш пергамін (апрацаваную скуру жывёл). Пергамін быў даволі дарагі матэрыял. Рост попыту на пісьмовую прадукцыю, павелічэнне яе аб’ёму паспрыялі з’яўленню больш таннага і даступнага матэрыялу для пісьма – паперы. Папера была вынайдзена ў Кітаі ў I ст. Паступова яна стала трапляць на Захад. У X ст. арабы завезлі паперу ў Іспанію. У XI – XII стст. яна з’явілася ў Італіі, Францыі, Германіі і іншых краінах. Адначым, што ў Еўропе спачатку адносіліся да паперы з недаверам, лічылі нетрывалым матэрыялам. З часам людзі зразумелі, што пры належным выкарыстанні яна можа захоўвацца стагоддзямі. У згаданых краінах была наладжана ўласная вы-

творчасць. У Польшчы папера пачала выкарыстоўвацца на пачатку XIV ст., з другой паловы XV ст. сталі ствараць майстэрні па яе вырабе.

У Вялікім Княстве Літоўскім спачатку ўласнай вытворчасці не існавала. Сродкам для пісьма была замежная папера. У канцылярыі князя Вітаўта пісалі на бамбіцыне. Так у Заходняй Еўропе спачатку называлі паперу – ад слова *бамбік*, якое абазначала шоўк, пазней бавоўну. Першы папяровы млын (ці паперня) на тэрыторыі ВКЛ увялі ў эксплуатацыю ў 1524 г. Ініцыятыва яго заснавання першапачаткова зыходзіла ад вялікакняжацкай улады і была, відавочна, звязана з будучым выданнем Статута ВКЛ. Некаторыя навукоўцы лічаць, што пабудова млына мела непасрэдную сувязь з выдавецкай дзейнасцю Францыска Скарыны [1, с. 84].

На тэрыторыі сучаснай Беларусі першую паперню пабудавалі ў 1560-я гг. у Нясвіжы. Яе прадукцыя прызначалася для патрэб Нясвіжскай друкарні, заснаванай у 1562 г. У прадмове да Бібліі 1572 г., выдадзенай у Нясвіжы, Сымон Будны пісаў, што “заложи́л друкарню́ и збу́довал паперню́” стараста нясвіжскі Мацей Кавячынскі. Пасля закрыцця Нясвіжскай друкарні Мікалаем Радзівілам Сіроткам М. Кавячынскі заснаваў другую ў Беларусі паперню ў сваім маёнтку Узда.

Некалькі паперань у канцы XVI – пачатку XVII ст. у Вільні і яе наваколлі належалі беларускім кнігавыдаўцам – дому купцоў Мамонічаў. Частку паперы Мамонічы прадавалі ў ВКЛ і Расіі. Першая паперня, якая вырабляла паперу для брацкіх выданняў, была заснавана каля 1633 г. у Еўі. У другой палове XVI – XVIII ст. на землях Беларусі існавалі каля 30 паперань і папяровых фабрык (амаль усе прыватныя): у Бакштах (Шчучынскі раён), Быцені (Івацэвіцкі раён), Лыскаве (Пружанскі раён), Слуцку, Смаргоні і інш. Звычайна паперні будавалі на паўнаводных чыстых рэках. Сыравінай служыла апрацаванае льняное і баваўнянае рызьё. Папера кожнай паперні мела свае вадзяныя знакі, якія разам з некаторымі іншымі асаблівасцямі дазваляюць адносна дакладна датаваць час вырабу і карыстання [2, т. 5, с. 404].

Прааналізуем больш падрабязна назву *паперня*. Паводле лексікаграфічных крыніц беларускай мовы, слова паходзіць ад польскага *papiernia*. Укладальнікі “Падручнага гістарычнага слоўніка субстантыўнай лексікі” (2013) зафіксавалі і *паперню*, і *паперу*, прычым слова *папера* мае два значэнні: “**Паперня** – папяровая фабрыка: *в фольварокъ Правильно, млыны, гамерь и в паперню... увязанья не поступуетъ* (АВК, XX, 149, 1598). **Паперъ** (**папиръ**) – 1) папера: *купили папиру до протоколу литру* (ИЮМ, I, 18, 1679); 2) запіс на паперы: *через папиръ таковых рѣчей великихъ небезпечно отпавоватъ* (АЗР, IV, 90, 1595)” (с. 10).

Беларускі мовазнавец І. Насовіч у “Слоўніку беларускай мовы” (1870) найменне *паперня* не рэгіструе. Аднак у Беларусі гэтай назвай актыўна карысталіся і ў пачатку XX ст. Аўтар першага падручніка па географіі Беларусі А. Смоліч пісаў: “Шмат дрэва прадаецца заганіцу на паперныя хвабрыкі і там з яго вырабляецца папера, тым часам у нас паперняў пакуль што – толькі каля дзесятку. Важнейшыя паперні знаходзяцца: у Дабрушу (Гомельскага павету), ля Чашнікаў (Лепельскага павету), пад Вільняю і ў Барысаве. Дабрушская хвабрыка вырабляе найбольш паперы, і прытым лепшых сартоў. Па свайму ўстройству і па вялічыні займае яна пачэснае мейсца паміж паперняў усяе Эўропы. Паперу на ёй робяць: лепшыя сарты – з ануцаў, горшыя – з дрэва й саломы, якія перарабляюцца ўперад на асобых заводах. Хвабрыка апрыч пары працуе яшчэ й вадой. Для гэтага выкарыстана аграмадная сіла р. Іпуці. На Дабрушскай хвабрыцы працяе каля 1500 работнікаў” [3, с. 180].

Знаходзім лексемы *паперня*, *папернік* у слоўніках беларускай мовы 20-х гг. XX ст. Адзначым, што найменне *папернік* ужываецца ў двух значэннях. Напрыклад, В. Ластоўскі ў “Расійска-крыўскім (беларускім) слоўніку” (1924) фіксуе: “**Паперня**, фабрыка, дзе робяць паперу. **Папер-**

нік, што робіць або прадае паперу” (с. 46). Укладальнік “Беларуска-расійскага (Вялікалітоўска-расійскага) слоўніка” Я. Станкевіч падае слова *паперня* без усялякіх памет, а *паперны млын* лічыць устарэлай назвай: «**Паперня; паперны млын**, устар. – бумажная фабрыка. *Лукаш Мамоніч маў “паперны млын” пад Вільняю*» (с. 833).

У 30-я гг. XX ст. пачалася барацьба з запазчанымі ў беларускай мове, найперш выцяснені з актыўнага ўжытку паланізмы. Таму слова *паперня* паступова замянялася словазлучэннем *папяровая фабрыка*. Слоўнікі беларускай мовы другой паловы XX ст. пазначаюць назву *паперня* паметай “устарэлае”. Найменне *папернік* змяніла стылістычную афарбоўку, стала ўжывацца як размоўнае. Укладальнікі “Глумачальнага слоўніка беларускай мовы” (1977 – 1984) рэгіструюць: “**Паперня**. Уст. Папяровая фабрыка. **Папернік**. Разм. Рабочы папяровай прамысловасці. [Бацька:] – *Твой тата папернік, а ты нават не пацікавіўся, як і з чаго мы робім паперу*. Мяжэвіч” (т. 4, с. 20).

Архаізмам стала назва *паперня* і ў сучаснай украінскай мове. Да прыкладу, “Великий глумачний словник сучасної української мови” (2001) фіксуе: “**Папірня**, заст. Паперова фабрыка” (с. 703).

Захавалася слова *паперня* ў тапанімічных назвах. Напрыклад, у Беларусі ёсць вёскі над назвай *Паперня* (Лідскі і Мінскі раёны). Мовазнавец І. Яшкін лічыць гэтае слова старабеларускім: “**Паперня**. Ст.-бел. Папяровы млын (XVI – XVII), выраб паперы” [4, с. 490].

Прааналізаваны фактычны матэрыял сведчыць, што доўгі час паперу ў Беларусі выраблялі паперні (папяровыя млыны), якія ўзніклі ў XVI ст. Амаль усе яны (каля 30) былі прыватныя. Пачынаючы з 30-х гг. XX ст. назва *папяровая фабрыка* паступова выцесніла слова *паперня* з актыўнага ўжывання ў склад устарэлай лексікі. На нашу думку, сёння паперу, кардон і іншае можна вырабляць і на папяровых фабрыках, і на папернях.

Спіс літаратуры

1. **Груша, А. І.** Беларуская кірылічная палеаграфія : вучэб. дапам. для студэнтаў гіст. фак. / А. І. Груша. – Мінск : БДУ, 2006. – 142 с.
2. **Энцыклапедыя гісторыі Беларусі** : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 5. – 592 с.
3. **Смоліч, А.** Географія Беларусі / А. Смоліч. – 4-е выд. – Мінск : Беларусь, 1993. – 374 с.
4. **Яшкін, І. Я.** Слоўнік беларускіх мясцовых географічных тэрмінаў : Тапаграфія. Гідралогія / І. Я. Яшкін. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – 808 с.

Аляксандр МАКАРЭВІЧ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. С. Пушкіна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЗМЕШАНАЕ БЕЛАРУСКА-РУСКАЕ МАЎЛЕННЕ Ў СВЯТЛЕ САЦЫЯЛІНГВІСТЫЧНАГА ВЫМЯРЭННЯ

МАНАГРАФІЯ ПРА “ТРАСЯНКУ”

Напрыканцы 2018 г. у славутым міжнародным выдавецтве “Peter Lang” (Берлін) выйшла калектыўная манаграфія «**Моўны кантакт – змяшэнне моў – выбар мовы – замена мовы: Сацыялінгвістычнае даследаванне беларуска-рускага змешанага маўлення “трасянка” ў Беларусі**» («Sprachkontakt – Sprachmischung – Sprachwahl – Sprachwechsel: Eine sprachsoziologische Untersuchung der weißrussisch-russisch gemischten Rede “Trasjanka” in Weißrussland»), яе аўтары – прафесар эканамічнай сацыялогіі Венскага ўніверсітэта **Бернхард Кітэль**, навуковы супрацоўнік Інстытута сацыялогіі Іенскага ўніверсітэта **Дзіяна Лінднер**, прафесар Гамбургскага ўніверсітэта **Ян Патрык Цэлер**, прафесар Альдэнбургскага ўніверсітэта **Герд Генцэль** і выкладчык Альдэнбургскага ўніверсітэта **Марк Бругеман**.

Тэрмінаспалучэнне “беларуска-рускае змешанае маўленне” (ням. WRGR, бел. БРЗМ, рус. БРСР) для прадукту нязмушанага (!) кантактавання і функцыянавання вуснай разнавіднасці дзвюх роднасных моў упершыню ўведзена Г. Генцэлем замест лінгвоніма *трасянка* (беларуская *трасянка*) і ў навуковай літаратуры

апошняга дзесяцігоддзя шырока ўжываецца як у замежным, так і ў айчынным мовазнаўстве. Асаблівы розгалас сярод навукоўцаў гэтая праблематыка набыла ў 2006 г., калі пад кіраўніцтвам прафесара Г. Генцэля з Альдэнбургскага ўніверсітэта імя Карла фон Асецкі (Германія) стаў распрацоўвацца буйнамаштабны міжнародны навукова-даследчы праект «Трасянка ў Беларусі: змешаны код як вынік беларуска-рускага моўнага кантакту. Моўнае структураванне, сацыялінгвістычныя механізмы ідэнтыфікацыі і “эканоміка” мовы». Праект быў падтрыманы і беларускімі лінгвістамі падчас стажыроўкі нямецкага вучонага на кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта восенню 2006 г. У той час Г. Генцэль не толькі вывучаў тэарэтычныя і практычныя праблемы беларуска-рускага моўнага кантактавання, але і выступіў з дакладам і цыклам лекцый перад супрацоўнікамі і студэнтамі філалагічнага факультэта. Першапачатковым этапам даследавання сталі запісы маўленчай практыкі адной сям’і з Баранавічаў, назіранні над якімі паслужылі асновай даклада Герда Генцэля і ўраджэнкі Беларусі Святланы Тэш, навуковага супрацоўніка кафедры славянскага мовазнаўства Альдэнбургскага ўніверсітэта. Доклад быў агучаны на Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Мова – літаратура – культура”, прысвечанай 80-годдзю з дня нараджэння прафесара Льва Шакуна, і ў дапрацаваным выглядзе апублікаваны ў чацвёртай серыі “Весніка БДУ” (2007, № 1). У свой чарговы прыезд у Мінск летам і восенню 2008 г. нямецкі беларусіст заключыў спецыяльную дамову паміж Беларускім дзяржаўным і Альдэнбургскім універсітэтамі, падключыў да выканання свайго праекта навукоўцаў з Цэнтра сацыялагічных і палітычных даследаванняў БДУ пад кіраўніцтвам прафесара Давіда Ротмана.

У верасні 2008 г. па ініцыятыве Г. Генцэля на XIV Міжнародным з’ездзе славістаў у македонскім Охрыдзе быў праведзены спецыяльны тэматычны блок “Беларуская трасянка і ўкраінскі суржык”, прысвечаны феномену трасянкавасці ў еўрапейскіх мовах. Першапачаткова лакальная (на матэрыяле толькі беларускай моўнай сітуацыі) праблема стала набываць агульнаеўрапейскае значэнне, паколькі сёння ў многіх краінах

адбываецца англаамерыканская моўная экспансія, пачынаюць выяўляцца тэндэнцыі трасянкавасці на ўзроўні літаратурнай і дыялектнай інтэрферэнцыі, сваёй і іншай мовы, што навязваецца часам і абставінамі сусветнай глабалізацыі. Вынікі даследавання беларуска-рускага змешанага маўлення, як і ўкраінскага суржыка, сталі прадметам дыскусіі на XV Міжнародным з'ездзе славістаў (Мінск, жнівень 2013 г.), калі да абмеркавання праблем міжмоўнага кантактавання далучыліся шматлікія даследчыкі з розных краін свету.

Адзначым, што вынікам амаль дзесяцігадовага вывучэння беларускай трасянки супрацоўнікамі Беларускага дзяржаўнага і Альдэнбургскага ўніверсітэтаў сталі больш як сто артыкулаў, навуковых дакладаў, прэзентацый у найбольш вядомых і аўтарытэтных часопісах Еўропы, што спрыяла ажыўленню навуковай цікавасці як да беларускай мовы, так і ў цэлым да краіны. Па матэрыялах даследавання асобных структурных узроўняў трасянки абаронены 5 дысертацый: «Сінтагматычныя аспекты беларуска-рускага змешанага маўлення: пераключэнне кодаў, змяшэнне кодаў і падобныя феномены» (Святлана Тэш), «Фанетычная варыянтнасць у беларуска-рускім змешаным маўленні» (Ян Патрык Цэлер), «Тэндэнцыі развіцця словазмянення беларуска-рускай змешанай разнавіднасці “трасянка” і рускага субстандарту “прастамоўе” ў параўнанні з літаратурнымі мовамі і дыялектамі» (Аксана Брандэс), «Мова і нацыя ў Беларусі: моўныя ідэалогіі адносна ролі беларускай і рускай моў у час кіравання прэзідэнта А. Лукашэнкі» (Марк Бругеман), «Беларуская мова і змешаныя коды ў сацыялінгвістычным і псіхалінгвістычным аспектах: катэгорыя адносін да мовы ў грамадстве» (Алена Лянкевіч). Сёлета рыхтуецца да абароны шостая дысертацыя, аўтар – былая аспірантка кафедры гісторыі беларускай мовы БДУ Наталля Краўчанка, якая выконвала працу ў Альдэнбургскім універсітэце – «Беларуска-руская змешаная разнавіднасць “трасянка” як сродак камунікацыі беларускіх дзяцей і падлеткаў».

Дысертацыйныя працы нямецкіх даследчыкаў змешанага беларуска-рускага маўлення сталі асновай спецыяльнага зборніка артыкулаў па матэрыялах навуковай канферэнцыі (“Беларуская трасянка і ўкраінскі суржык”; навук. рэд. Г. Генчэль, С. Запрудскі, 2008, 133 с.), некалькіх аўтарскіх манаграфій (Тэш С. “Сінтагматычныя аспекты беларуска-рускага змешанага маўлення: змяшэнне кодаў і морфасінтаксіс”, 2014, 270 с.; Цэлер Я. П. «Фанетычная варыяцыя ў беларускай “трасянцы”. Моўныя змены і змены мовы

пры беларуска-рускім моўным кантакце», 2015, 494 с. і інш.), апублікаваных у выдавецкай серыі “Studia Slavica Oldenburgensia”.

Сярод грунтоўных даследаванняў беларускай трасянки можна таксама вылучыць працы такіх вучоных з Беларусі, як Генадзь Цыхун, Ніна Мячкоўская, Сяргей Запрудскі, Таццяна Рамза і інш. Фактычна першым у беларускай лінгвістыцы, хто звярнуў увагу на феномен трасянкі ў беларускай мове, быў прафесар Г. Цыхун, які ў 1998 г. у зборніку матэрыялаў Міжнароднай навуковай канферэнцыі “Беларуская мова ў другой палове XX стагоддзя” (Мінск, БДУ) апублікаваў артыкул «“Трасянка” як аб’ект лінгвістычнага даследавання» (с. 83 – 89). Пазней артыкулы і даклады навукоўца па гэтай праблематыцы былі выдадзены асобным зборнікам у Альдэнбургу ў згаданай серыі выданняў (“Штудыі па трасянцы”, 2013, 53 с.). З адметнай пазіцыяй у разуменні феномена беларускай “трасянкі” выступае прафесар Н. Мячкоўская, якая ў адрозненне ад Г. Генчэля лічыць, што “трасянка – гэта і ёсць сучасная беларуская мова ў яе субстандартных ідыялектах, большасць людзей, што гавораць на ёй, гавораць менавіта на трасянцы” (гл.: Белорусская “трасянка” как яблоко раздора и как оселок метода // Русский язык в научном освещении. 2018, № 1/35, с. 247).

Апублікаваная манаграфія складаецца з дзевяці самастойных раздзелаў, у кожным з якіх аналізуецца тэма ці іншыя структурныя кампаненты змешанага беларуска-рускага маўлення паводле сацыялінгвістычных крытэрыяў. Фактычны матэрыял даследавання атрыманы ў выніку інтэрв’ю, бланк якога ўтрымліваў 37 пытанняў, што датычыліся ўзросту, сямейнага стану, адукацыі, нацыянальнасці, месца жыхарства, веравызнання, роднасці мовы, моўных сітуацый і прыярытэтаў і інш.

У манаграфіі аналізуецца агульныя палажэнні тэорыі камунікацыі, звязаныя з выбарам мовы і моўных змен, погляды лінгвістаў і сацыёлагаў на моўныя дзеянні, выбар мовы ў сацыяльным кантэксце. Асобна разглядаюцца гісторыка-палітычныя і сацыяльна-эканамічныя фактары развіцця беларускай ідэнтычнасці, станаўленне моўнай палітыкі і яе канкрэтнае напаўненне, адносіны моўцаў да дзяржаўнага двухмоўя і ўласнага маўлення. Асабліва ўвага пры гэтым звяртаецца на моўныя паводзіны інфармантаў і іх моўную самаідэнтыфікацыю, вылучаюцца крытэрыі моўных паводзін і культурных перакананняў, звязаныя з сацыяльнай сітуацыяй маўлення ў залежнасці ад моўных прыярытэтаў таго ці іншага калектыву ці мікрагрупы, уласнай самаацэнкі і лінгвістычнага разумення міжмоўных кантактаў.

Робіцца вывад пра дамінаванне рускай мовы ў большасці сфер моўнага камунікавання, ня змушана-змушаны характар змешанага беларуска-рускага маўлення, што ўяўляе сур'ёзную пагрозу для далейшага выкарыстання беларускай мовы як дзяржаўнай.

Звяртае на сябе ўвагу грунтоўная бібліяграфічная частка кнігі са шматлікімі працамі па міжмоўным кантактаванні не толькі выканаўцаў праекта па трасянцы з Беларусі і Германіі, але і даследчыкаў з іншых краін (с. 315 – 337). Прыведзеныя ў дадатку руска- і нямецкамоўныя бланкі інтэрв'ю дазваляюць рэальна ацаніць глыбіню навуковай аргументацыі зробленых вывадаў і назіранняў і могуць быць выкарыстаны ў далейшых даследаваннях па міжмоўнай інтэрферэнцыі.

Працяг. Пачатак на с. 36, 40.

Галубовіч (Васіль, Генадзь) – вытвор з акцэнтаваным суфіксам бацькаймення *-овіч* ад антрапоніма *Голуб* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Голуб-овіч*. Утваральнае слова ад апелятыва *голуб* 'птушка сямейства галубіных пераважна з шаравата-блакітным ці белым апярэннем і вялікім зобам'.

Галубок (Уладзіслаў) – семантычны вытвор ад апелятыва *галубок*, памянш.-ласк. ад *голуб* 'птушка'.

Галушкіна (Лідзія) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-іна* ад антрапоніма *Галушка* і значэннем 'нашчадак (дача) названай асобы': *Галушкіна*. Утваральнае слова ад апелятыва *галушка* 'круглы камяк, шарык, скачаны з чаго-н. мяккага', 'страва ў выглядзе клёцак з дранай бульбы або мукі, завараная на булёне ці на малацэ'.

Ганкін (Евель) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-ін* ад антрапоніма *Ганка* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Ганк-ін*. Адымёнавае прозвішча: ад *Ганна*, *Анна* < яўр. 'Божы дар, мілавіднасць, грацыя'. Зафіксавана *Ганна* (1528). ФП: *Ганна* – *Ганка* (памянш.-ласк.) – *Ганкін*.

Ганчарова (Людміла) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-ов-а* ад антрапоніма *Ганчар* і значэннем 'нашчадак (дача) названай асобы': *Ганчар-ова*. Утваральнае слова ад апелятыва *ганчар* 'майстар па вырабе глінянага посуду'. ФП: *ганчар* ('майстар глінянага посуду') – *Ганчар* (мянушка, пазней прозвішча) – *Ганчарова*.

Ганчарэнка (Васіль) – вытвор з суфіксам *-энка* ад антрапоніма *Ганчар* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Ганчар-энка*. Утваральнае слова ад апелятыва *ганчар* 'майстар па вырабе глінянага посуду'.

Не можам не адзначыць таксама і арыгінальнае афармленне вокладкі манаграфіі, у ніжняй частцы якой сімвалічна віхрацца ўмоўныя выявы герба "Пагоня", сцягоў бел-чырвона-белага, сённяшніх дзяржаўных Беларусі і Расіі, а таксама савецкага чырвонага з зоркай і сярпом ды молатам як мастацка-зрокавыя вобразы ўзаемадзейння беларускай і рускай моў.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,

доктар філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры беларускага мовазнаўства Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,

Алена ПРЫГОДЗІЧ,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры нямецкай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Гаравая (Галіна) – семантычны вытвор ад апелятыва-прыметніка *гаравая* 'тая, што жыве на гары, на высокім месцы'.

Гарбук (Генадзь) – семантычны вытвор ад апелятыва *гарбук* – утварэння з суфіксам *-ук* ад *горб*: *гарб-ук* – *гарбук* 'з невялікім горбам, гарбаченькі'; у іншых мясцінах – *горбік*.

Гардзеенка (Уладзімір) – вытвор з суфіксам *-енка* ад антрапоніма *Гардзей* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Гардзей-енка* – *Гардзеенка*. Адымёнавае прозвішча: ад *Гардзей* < грэч. 'грозны, хуткі'.

Гаркуноў (Генадзь) – вытвор з прыналежным суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Гаркун* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Гаркун-оў* – *Гаркуноў*. Утваральнае слова ад апелятыва рус. *гаркун* 'крыкун, гарлапан' (Даль), укр. 'бурчун, буркун' (Грынч.).

Гарэлава (Галіна) – вытвор з прыналежным суфіксам *-ава* ад антрапоніма *Гарэлы* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Гарэл-ава* – *Гарэлава*. Утваральнае слова ад апелятыва *гарэлы* 'абпалены, папсаваны агнём, але не да канца спалены'.

Гаўрылаў (Віктар) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-аў* ад антрапоніма *Гаўрыла* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Гаўрыл-аў*. Адымёнавае прозвішча: ад *Гаўрыла* < *Гаўрыіл* < яўр. 'муж Божы, моц Божая, Бог – мая дапамога'.

Гаўрыленка (Павел) – вытвор з суфіксам *-енка* ад антрапоніма *Гаўрыла* і значэннем 'нашчадак названай асобы': *Гаўрыл-енка* – *Гаўрыленка*. Адымёнавае прозвішча: ад *Гаўрыла*.

Працяг будзе.

Павел СЦЯЦКО,

доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ПРАФЕСІЙНАЯ ЛЕКСІКА ІНТЭРАКТЫЎНЫЯ МЕТАДЫ ВЫКЛАДАННЯ

Запатрабаванасць абранай тэмы дыктуецца шырокім укараненнем асобна арыентаваных тэхналогій у вучэбны працэс, якія дазваляюць падрыхтаваць кампетэнтных, мабільных, канкурэнтаздольных на рынку працы спецыялістаў.

У апошнія гады найлепшымі выкладчыкамі ствараюцца камфортныя ўмовы: курсант / слухач адчувае сваю інтэлектуальную паспяховасць, што робіць працэс атрымання ведаў, уменняў, навыкаў прадуктыўным, а таксама стварае базу для працы па вырашэнні праблем пасля заканчэння навучання. Інтэрактыўнае навучанне – гэта, перш за ўсё, дыялогавае навучанне, падчас якога ажыццяўляецца ўзаемадзеянне паміж курсантамі і выкладчыкам, паміж самімі курсантамі. Такое ўзаемадзеянне дазваляе навучэнцам не толькі атрымліваць новыя веды, але і развіваць уяўленне, назіральнасць, а таксама ўдасканальваць творчыя, камунікатыўныя ўменні: выслухаць меркаванне, узважыць і ацаніць розныя пункты гледжання, узяць удзел у дыскусіі, выпрацаваць сумеснае рашэнне, быць талерантнымі і інш.

Любая асоба ў сваім развіцці знаходзіцца ў пастаянным працэсе ўзаемадзеяння, уключаецца ў мноства разнастайных сацыяльных груп (сям'я, вучэбная група, сяброўская кампанія і пад.). У кожнай з сацыяльных груп асоба займае пэўнае становішча, мае пэўны статус, выконвае ролі, да якіх прад'яўляецца шэраг патрабаванняў. Адзін і той жа чалавек у залежнасці ад сітуацыі выступае ў розных сацыяльных ролях: сын / дачка, сябар, курсант.

Дапамагчы развівацца асобе павінен выкладчык, які не толькі вучыць, але і фарміруе кампетэнцыі курсанта. Арыентацыя на кампетэнцыі патрабуе не толькі змянення зместу прадметаў, што вивучаюцца, але і метадаў і форм арганізацыі адукацыйнага працэсу, актывізацыі дзейнасці навучэнцаў у ходзе заняткаў, набліжэння тэм для вивучэння да рэальнага жыцця і пошукаў шляхоў вырашэння праблем, якія ўзнікаюць. Становіцца зразумелым, што аб'ектыўныя

патрэбы грамадства робяць актуальным шырокае ўкараненне асобна арыентаваных тэхналогій. Пры такім навучанні фарміруюцца і развіваюцца самастойнасць, адказнасць за прыняцце рашэнняў; пазнавальная, творчая, камунікатыўная, асобная актыўнасць навучэнцаў. Гэтыя якасці вызначаюць статус кампетэнтнага работніка на рынку працы і спрыяюць сацыялізацыі асобы.

Сучаснае навучанне прадугледжвае максімальную актыўнасць самога навучэнца ў працэсе фарміравання ключавых кампетэнцый, таму што апошнія фарміруюцца толькі з вопытам уласнай дзейнасці. У адпаведнасці з гэтым многія даследчыкі звязваюць інавацыі ў адукацыі з інтэрактыўнымі метадамі навучання, пад якімі разумеюць усе віды дзейнасці, што патрабуюць творчага падыходу да матэрыялу і забяспечваюць умовы для раскрыцця кожнага навучэнца.

Інтэрактыўны (*inter* 'узаемны', *act* 'дзейнічаць') – які ўзаемадзейнічае, знаходзіцца ў рэжыме размовы, дыялогу з кім-небудзь. Інтэрактыўныя і актыўныя метады маюць шмат агульнага. У адрозненне ад актыўных метадаў, інтэрактыўныя арыентаваны на больш шырокае ўзаемадзеянне навучэнцаў не толькі з выкладчыкам, але і аднаго з адным, і на дамінаванне актыўнасці студэнтаў у працэсе навучання [1, с. 1]. Такім чынам, інтэрактыўныя метады можна разглядаць як самую сучасную форму актыўных метадаў навучання.

Найбольш цікавым метадам навучання, які дазваляе выявіць вопыт навучэнцаў па вучэбным пытанні, пашырыць прадстаўленне кожнага ўдзельніка да агульнага бачання тэмы групай, нам падаўся метадаў "Алфавіт" Л. Кажухоўскай [2, с. 16 – 17]. Разгледзім выкарыстанне гэтага метадаў пры выкладанні курса "Беларуская мова. Прафесійная лексіка" курсантам Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь – тэхніка перакладу тэксту (або асобных слоў і спалучэнняў слоў) з рускай мовы на беларускую і наадварот.

Звычайна колькасць слухачоў у групе складае 20 – 25 чалавек. Час на авалоданне тэмай – 70 –

80 хвілін. Абсталяванне – тэхналагічная карта – ліст фармату А1, на якім зверху ўніз з левага боку запісаны маркерам беларускі алфавіт (за выключэннем літар, з якіх не могуць пачынацца словы); 4 – 5 маркераў розных колераў.

Першы этап. Выкладчык дзеліць слухачоў на 4 – 5 груп, раздае тэхналагічныя карты (па адной на кожную групу). Курсантам неабходна напісаць як мага больш тэрмінаў і слоў ваеннай лексікі, запоўніўшы тэхналагічную карту з нанесенымі літарамі алфавіта з левага боку карты. Правы бок карты застаецца пакуль вольным.

Курсанту (курсантам) неабходна ўпісаць маркерам у кожны радок з адпаведнай літарай алфавіта словы-асацыяцыі, якія пачынаюцца з гэтай літары і раскрываюць сэнс паняцця. Можна запісаць у тэхналагічную карту ад аднаго да некалькіх паняццяў.

Запаўненне тэхналагічнай карты заканчваецца тады, калі на кожную літару алфавіта запісана хаця б адно слова-асацыяцыя або спалучэнне слоў (напрыклад: **А** – *акруга, абарона, ахова, абавязак, асабліваць, ахалоджванне, абарончы, авіяцыйны, агульнапрыняты, авалодваць, ажыццяўляць, асабовы склад, асабісты нумар, асобны батальён, асаблівы дзень, агульнавайсковы факультэт, авіяцыйны факультэт, аўтамабільныя войскі, абарончы бой*; **Б** – *бяспека, барацьба, бітва, баталія, браніраваць, бранятанкавыя войскі*; **В** – *воін, ваеннаслужачы, варта, вінтоўка, веды, выконваць, выкарыстоўваць, Ваенная акадэмія Рэспублікі Беларусь, ваеннае майстэрства, ваенная разведка, вайсковая часць* і г. д.). Пасля запаўнення тэхналагічнай карты вывешваюць на дошку і камандзіры кожнай каманды па чарзе агучваюць запісаныя паняцці.

Другі этап. Пасля запаўнення карты заданне ўскладняецца: трэба перакласці напісаныя словы і спалучэнні слоў з беларускай мовы на рускую і напісаць пераклад насупраць кожнага паняцця (на правым баку карты).

Трэці этап. Выкладчык з ініцыятыўнай групай (па адным прадстаўніку ад кожнай каманды) падлічвае колькасць перакладзеных слоў і словазлучэнняў. Перамагае каманда, якая зробіць заданне хутчэй і напіша як мага больш адпаведнікаў.

Чацвёрты этап. Выкладчык прапануе курсантам прааналізаваць сваю дзейнасць па алгарытме: 1) зафіксаваць узровень свайго ведання тэмы, наколькі ён змяніўся; 2) вызначыць прычыны такога стану; 3) ацаніць сваю дзейнасць і важнасць гэтага метаду для сябе.

Заўвагі. 1. Метад “Алфавіт” – працаёмкі. Для выяўлення наяўных ведаў па пытанні дастаткова правядзення трох першых этапаў. 2. Сярод прапанаваных паняццяў могуць быць любыя

тэрміны, прадметы, з’явы, прозвішчы вядомых людзей, маральныя паняцці, духоўныя і матэрыяльныя каштоўнасці, якія складаюць змест любога навучальнага курса, любой галіны ведаў, любой сферы дзейнасці.

Перад правядзеннем такіх інтэрактыўных заняткаў курсантам неабходна даць для вывучэння лексічны мінімум (*гл. Дадатак*), які выкладчык можа павялічыць / зменшыць у залежнасці ад узроўню валодання групай вучэбным прадметам.

Інтэрактыўныя метады спрыяюць больш глыбокаму разуменню і запамінанню навучальнага матэрыялу, прыводзяць навучэнца да сітуацыі поспеху, павышаюць яго прэстыж сярод іншых курсантаў, развіваюць эмацыйную сферу асобы, фарміруюць працоўныя і сацыяльныя навыкі, а таксама – адказнасць за ўласныя дзеянні. Усё гэта, у канчатковым выніку, спрыяе развіццю паспяховай і гарманічна развітой асобы.

Найбольш запатрабаваны інтэрактыўныя метады пры вывучэнні цяжкіх для студэнта тэм (напрыклад, “Асабліваць перакладу тэкстаў з рускай мовы на беларускую”, “Канцэпцыі паходжання беларускай літаратурнай мовы”), дзе патрабуецца запамінанне вялікай колькасці новых тэрмінаў, імёнаў, прозвішчаў, дат, падзей.

Як паказвае практыка, інтэрактыўныя метады навучання выклікаюць пазітыўнае стаўленне з боку курсантаў. У ходзе заняткаў навучэнец аказваецца ўцягнутым у актыўны пазнавальны творчы працэс, пры гэтым адбываецца як актуалізацыя і замацаванне наяўных ведаў па прадмеце, так і атрыманне новых ведаў. Акрамя таго, фарміруюцца надпрадметныя кампетэнцыі: камунікатыўныя, арганізацыйна-кіраўніцкія, рэфлексійныя, уменні і навыкі працы ў камандзе (выказваць і адстойваць свой ці групавы пункт гледжання), уменне нестандартна думаць, самастойна прымаць рашэнні і інш.

Інтэрактыўныя метады навучання спрыяюць засваенню новага вопыту, новых роляў; фарміруюць камунікатыўныя ўменні; дазваляюць прымяняць набытыя веды ў розных галінах дзейнасці; выпрацоўваюць уменне вырашаць праблемы, працаваць у групе; павышаюць адказнасць за сябе і за калектыў.

Роля выкладчыка на інтэрактыўных занятках зводзіцца да кіравання дзейнасцю навучэнцаў пры дасягненні мэтаў. Інтэрактыўныя метады прадугледжваюць дэмакратычны стыль выкладання (выкладчык з’яўляецца раўнапраўным удзельнікам зносін і ўлічвае меркаванне і ўзровень індывідуальнага развіцця навучэнца). Адукацыйны працэс адбываецца такім чынам, што практычна ўсе курсанты аказваюцца ўцягнутымі ў працэс пазнання. Сумесная дзейнасць

групы ў працэсе засваення і замацавання вучэбнага матэрыялу азначае, што кожны робіць свой уклад, на занятках ідзе абмен ведамі, ідэямі, спосабамі дзейнасці. Калектыўны пошук ісціны стымулюе інтэлектуальную актыўнасць курсантаў.

Неабходна адзначыць, што інтэрактыўныя метады могуць быць выкарыстаны пры вывучэнні розных дысцыплін у любых адукацыйных установах як сярэдняй, так і вышэйшай прафесійнай адукацыі для фарміравання асобасных кампетэнцый навучэнцаў.

ДАДАТАК. ЛЕКСІЧНЫ МІНІМУМ

Авиационный факультет – авіяцыйны факультэт.

Автомобильные войска – аўтамабільныя войска.

Безопасность – бяспека.

Бронетанковые войска – бранятанкавыя войска.

Взвод – узвод.

Винтовка – вінтоўка.

Военное искусство – ваеннае майстэрства.

Военнослужащий – ваеннаслужачы.

Военный округ – ваенная акруга.

Возможность – магчымасць.

Встречный бой – сустрэчны бой.

Достоинство – годнасць.

Ефрейтор – яфрэйтар.

Закрепленный коленчатый вал – замацаваны каленчаты вал.

Зенитные ракетные части – зенітныя ракетныя часці.

Исполнять – выконваць.

Использовать – выкарыстоўваць.

Истребитель – знішчальнік.

Караул – варта, караул.

Командир – камандзір.

Личная и имущественная безопасность – асабістая і маёмасная бяспека.

Личный номер – асабісты нумар.

Личный состав – асабовы склад.

Министерство обороны – Міністэрства абароны.

Министерство по чрезвычайным ситуациям – Міністэрства па надзвычайных сітуацыях.

Мировая война – сусветная вайна.

Наблюдательный – назіральны.

Начальный период – пачатковы перыяд.

Обеспечивать – забяспечваць.

Оборонительный бой – абарончы бой.

Общевойсковой факультет – агульнавайсковы факультэт.

Общественный порядок – грамадскі парадак.

Обязанность – абавязак.

Овладевать – авалодаваць.

Отдельный батальон – асобны батальён.

Охлаждение – ахалоджванне.

Охрана – ахова.

Пехота – пяхота.

Подготовка – падрыхтоўка.

Поддержание – падтрыманне.

Подразделение – падраздзяленне.

Подчиненный – падначалены.

Попасть в цель – трапіць у цэль.

Потери – страты.

Предельный – гранічны.

Предотвращение – прадухіленне.

Пресечение – спыненне.

Преступник – злачынца.

Приказ – загад.

Противовоздушный – супрацьпаветраны.

Радиоактивный – радыяактыўны.

Радиолокационный – радыёлакацыйны.

Расположенный – размешчаны.

Рота почётного караула – рота ганаровай варты.

Санитарная часть – санітарная часць.

Сержант – сяржант.

Совершенствовать – удасканалваць.

Соединение – злучэнне.

Сократить число – скараціць колькасць.

Способность – здольнасць.

Стремительное наступление – імклівае наступленне.

Съемные погоны – здымныя пагоны.

Удельный вес – удзельная вага.

Факультет внутренних войск – факультэт унутраных войскаў.

Факультет военной разведки – факультэт ваеннай разведкі.

Факультет иностранных граждан – факультэт замежных грамадзян.

Факультет противовоздушной обороны – факультэт супрацьпаветранай абароны.

Факультет РВ и А и РАВ – факультэт ракетных войскаў і артылерыі і ракетна-артылерыйскага ўзбраення.

Факультет связи и АСУ – факультэт сувязі і аўтаматызаваных сістэм кіравання.

Спіс літаратуры

1. Дзуличанская, Н. Н. Интерактивные методы обучения как средство формирования ключевых компетенций [Электронный ресурс] / Н. Н. Дзуличанская. – Режим доступа : <http://technomag.edu.ru/doc/172651.html>. – Дата доступа : 10.04.2019.

2. Педагогические игротехники : Копилка методов и упражнений / Л. С. Кожуховская [и др.] ; под общ. ред. Л. С. Кожуховской. – Минск : Изд. центр БГУ, 2010. – 233 с.

Ірына КАПЦЮГ,

кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры рускай мовы і культуры маўлення
Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“СВАЕ” І “ЧУЖЫЯ” Ў АПОВЕСЦІ “ЗНАК БЯДЫ” ВАСІЛЯ БЫКАВА

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (XI КЛАС)

Мэта: мяркуецца, што да заканчэння ўрока вучні будуць ведаць значэнне вобразаў-сімвалаў аповесці “Знак бяды” В. Быкава, будуць умець аналізаваць мастацкі твор; змогуць весці дыскусію па тэксце, вызначаць аўтарскую пазіцыю ў творы, аргументаваць сваю пазіцыю.

Задачы асобнага развіцця і выхавання: удасканальваць уменне параўноўваць герояў, аргументаваць ацэнкі; спрыяць выхаванню пацукцы патрыятызму.

Міжпрадметныя і ўнутрыпрадметныя сувязі: гісторыя Беларусі, філасофія, этыка, гісторыя літаратуры.

Тэхналогія: педагогічная майстэрня з элементамі тэхнікі актыўнай ацэнкі (АА).

Абсталяванне: святлафоры, аркушы паперы фармату А4, каляровыя алоўкі; партрэт Васіля Быкава, выстава кніг пісьменніка; музычныя фанаграмы; ноўтбук; кветка (васілёк / любая іншая блакітнага колеру); зорачкі з прозвішчамі і імёнамі вучняў класа; малюнкi па творы “Знак бяды”.

Эпіграф: Дзяцей з 12-гадовага ўзросту судзіць з прымяненнем усіх мер пакарання.

(Указ ЦВК і СНК ад 07.04.1935 г.)

Голас Васіля Быкава – голас сумлення нацыі, голас часу, які не ўкладваецца ў загадзя накрэсленыя зверху схемы.

Рыгор Барадулін.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• **Матывацыя.** Прыём “Святлафор”.
Гучыць запіс класічнай музыкі.

II. Індукцыя.

Зварот да малюнкаў. Вызначэнне мэты ўрока.

Мэта ўрока на мове вучняў: змагу вызначыць галоўны “знак бяды” ў аповесці В. Быкава; адкажу на пытанні педагогічнай майстэрні.

Ключавое пытанне ўрока: Які са “знакаў бяды” В. Быкаў лічыў самым страшным і максімальным?

III. Самаканструкцыя.

Заданне. Падбярэце асацыяцыі да паняццяў “свае”, “чужыя”.

• **Першы выбар (1).**

Гучыць фанаграма песні “Прыстанкі” ў выкананні С. Сокалава-Воюша.

IV. Сацыяканструкцыя.

• **Праца ў групах з рознаўзроўневымі пытаннямі і заданнямі.**

I блок пытанняў і заданняў

(3-і ўзровень, 5 – 6 балаў)

1. Якія гістарычныя падзеі пакладзены ў аснову сюжэта аповесці “Знак бяды” Васіля Быкава?

Прыкладны адказ.* Акупацыя фашысцкімі войскамі тэрыторыі Беларусі ў перыяд Вялікай Айчыннай вайны (1941 – 1945). Праз успаміны галоўных герояў паказаны падзеі сталінскіх рэпрэсій 1920 – 1939 гг. у Беларусі і СССР.

2. Які след пакінула ў вашай памяці кніга “Знак бяды” Васіля Быкава? Чым асабліва запомнілася? (*Назваць эпизоды, некаторыя зачытаць.*)

3. Выразна прачытайце ўрывак з аповесці “Знак бяды”, які зробіў на вас вялікае ўражанне. Абгрунтуйце ваш выбар і мэту чытання. (*Успаміны Сцепаніды і Петрака, сталінскія рэпрэсіі.*)

4. Карыстаючыся “Тлумачальным слоўнікам беларускай мовы” вызначце лексічныя значэнні слоў *акупацыя* і *духоўны*.

Адказ. **Акупацыя** – часовае заняцце войскамі чужой дзяржаўнай тэрыторыі.

Духоўны – 1) які належыць да разумовай дзейнасці, звязаны з унутраным светам чалавека; 2) які належыць да царквы, духавенства; сімвал – умоўны знак.

II блок пытанняў і заданняў

(4-ы ўзровень, 7 – 8 балаў)

1. У чым адметнасць рэтраспекцый аповесці “Знак бяды” ў параўнанні з папярэднімі творами В. Быкава? Якая іх роля ў паказе нацыянальнай трагедыі беларускага народа?

Прыкладны адказ. Васіль Быкаў заўсёды звяртаўся да эпизодаў даваеннага жыцця. Аднак у ранейшых яго творах рэтраспекцыі былі мастацкім сродкам больш глыбокага раскрыцця характараў герояў, даследавання вытокаў і матываў іх учынкаў. Так было ў творах “Жураўліны крык”, “Сотнікаў” і іншых.

Упершыню ў аповесці “Знак бяды” вайна не проста падсвечваецца рэаліямі даваеннага часу, а імі растлумачваецца многае не толькі ў характарах, але і ў лёсах герояў. Праз мастацкі твор В. Быкаў паказаў і сталінізм, і вайну з фашызмам. Міжволі разважаеш, якія гістарычныя па-

* Для падрыхтоўкі некаторых адказаў на пытанні педагогічнай майстэрні выкарыстана крыніца: **Бугаёў, Д. Я.** Вывучэнне творчасці Васіля Быкава ў школе: дапаможнік для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агульнай сярэдняй адукацыі / Д. Я. Бугаёў, М. І. Верціхоўская, В. У. Верціхоўская. – Мінск: Аверсэв, 2005. – 284 с.

дзеі больш страшныя. Напакутаваліся Пятрок і Сцепаніда з прыходам чужынцаў, якія ўсталёўвалі “нямецкі парадак”, аднак пакутніцкую смерць Багацькі прынялі ад рук сваіх суайчыннікаў, самыя ганебныя якасці якіх былі яшчэ да вайны запатрабаваны сталінскім рэжымам.

Аповесць “Знак бяды” можна назваць твораў не толькі пра вайну, але і пра даваеннае жыццё беларускага народа, якое было не менш трагічным, чым вайна.

З дапамогай рэтраспекцыі В. Быкаў пераканальна паказаў нацыянальную трагедыю беларускага народа, звязаную з рэпрэсіямі і войнамі. У такой сітуацыі гінулі найперш *багацькі* – носьбіты духоўнасці векавой народнай маралі, сувязныя вякоў і пакаленняў.

Васіль Быкаў, беручы за аснову сюжэта твораў выпадак, шукае заканамернасць, будзе сваю, паводле слоў даследчыка Л. Лазарава, “сацыяльна-маральную тэарэму”. Письменнік паказаў сталінскі генацыд і фашысцкую навалу як нацыянальную трагедыю беларускага народа.

Адметнасць аповесці “Знак бяды”

Васіля Быкава

1) Асноўная тэма – ваенная, але паралельна, праз успаміны герояў, паказана жыццё народа ў перыяд сталінскага генацыду (20 – 30-я гг. XX ст.).

2) Прызначэнне рэтраспекцыі (зварот у мінулае).

3) Галоўныя героі – не салдаты, не падпольшчыкі ці партызаны, а старыя нямоглыя людзі.

4) Большая, чым у іншых быкаўскіх творах, канцэнтрацыя сітуацыі выбару.

5) Народная знакавая сімволіка.

2. Падрыхтуйце паведамленне / прэзентацыю пра А. Чарвякова.

3. У аповесці “Знак бяды” В. Быкаў упершыню ў сваёй творчасці звяртаецца да канкрэтнай гістарычнай асобы. Якое месца і роля такога вобраза ў выяўленні пісьменніцкай канцэпцыі?

Прыкладны адказ. В. Быкаў паказаў сталінізм і таталітарны рэжым як “сцяну абсурду”. Сінтэз выдуманнага і рэальнага дазволіў пісьменніку зрабіць магчымай сустрэчу літаратурных герояў Пятрака і Сцепаніды з гістарычнай асобай – старшынёй ЦВК А. Чарвяковым, выдатным дзеячам беларускай гісторыі. Кранальна паказаны дэмакратызм А. Чарвякова праз яго стаўленне да сям’і Багацькаў: падзякаваў за прытулак, пажадаў дачцэ здароўя і даў 10 рублёў на лекі і малако. Вельмі кароткай была сустрэча, але яе было дастаткова, каб прадэманстраваць у творы чалавечнасць.

Кароткі эпизод істотна пашырае падзейны разварот твора, павялічвае яго маштабнасць,

узмацняе рэалізм. “Сцяна абсурду” была агульнай для ўсіх: вялікіх і малых, моцных і слабых, уладарных і бяспраўных. Дайшоўшы да “сцяны абсурду”, скончыў жыццё самагубствам А. Чарвякоў, з ім былі звязаны ў герояў усе надзеі на справядлівасць і ўратаванне Лявона Багацькі. Чума на тое і чума, што ад яе няма паратунку нікому. Пятраку і Сцепанідзе наканавана было дажыць да новай чумы, але зачумленыя “першай хвалі” даканалі і іх.

4. У творы вельмі многа “знакаў бяды”, пра што сведчыць яго назва. Прыгадайце вобразы-архетыпы. Вызначце ролю гэтых сімвалаў.

Прыкладны адказ. Паводле сцвярджэння Гі дэ Мапасана, “геніяльным з’яўляецца толькі такі твор, які адначасова ўяўляе сабой сімвал і дакладнае ўвасабленне рэчаіснасці”. Іншымі словамі, геніяльны твор – гэта заўсёды загадка, а яго прачытанне – разгадка. Такім твораў і з’яўляецца “Знак бяды”, які патрабуе ад нас разгадкі, сутворчасці з пісьменнікам. У аповесці мноства ўмоўнасцей і сімвалаў.

Хата і хутар Пятрака і Сцепаніды – сімвал Беларусі, дзе “схадзіліся плямёны спрэчкі сілаю канчаць, каб багата адароны мілы край наш зва-яваць”. Калодзеж – сімвал невычэрпнай сілы народа. Крыж на Пятраковай Галгофе – увасабленне веры, якая здольная дапамагчы чалавеку застацца чалавекам нават у абставінах, якія мацнейшыя за яго. А сама Галгофа – сімвал зямлі-карміцелькі, якая для герояў ёсць Радзіма, маці. Ёй не здраджваюць, нават калі яна няўдаліца і пакутніца. Аднак дарога ў чалавека – несці свой крыж да канца, раздзяліць з маці-карміцелькай яе лёс. Маці-прырода і сын-чалавек – неадлучныя.

Бомба – сімвал стоенага народнага гневу, усенароднай барацьбы: “бомба на ўзгорку чакала свае пары”. Палаючы дом Багацькаў – таксама сімвал: не пастка, а непрыступная крэпасць, помнік чалавеку, які змагаецца з абставінамі да апошняга і перамагае ў гэтай барацьбе, бо перамога вызначаецца перамогай духу над плошчу.

Скрыпка Пятрака – таксама сімвалічны вобраз. Калізіі, звязаныя са скрыпкай, – гэта не проста моманты сюжэта, каб давесці чытачу пра пэўныя “дзівацтвы” героя. Сапраўды, у такі цяжкі, галодны час Пятрок аддаў усе назапашаныя на пакупку ботаў грошы ды яшчэ далажыў пазычаныя два чырвонцы! А ўжо калі ціхмяны, палахлівы Пятрок пайшоў ратаваць сваю скрыпку, Сцепаніда ў думках развіталася з ім назаўсёды. Скрыпка ў аповесці – сімвал таленавітасці, духоўнага багацця народа, сімвал спрадвечнай народнай прагі духоўнасці і прыгажосці. Пятракова скрыпка быццам васілёк Багдановіча, без якога “навшта жыта”. І праз гэты сімвалічны вобраз увасоблена пісьменніцкае разуменне ролі духоў-

нага ў жыцці народа; яно тоеснае евангельскаму: “не хлебам адзіным жыве чалавек”.

Сімвал – троп мнагазначны. “Слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў” М. Лазарука і А. Ленсу падае: “Сімвалічны вобраз не толькі часткова прыпадабняецца той з’яве, якую выяўляе, толькі намякае на яе і таму можа мець розныя тлумачэнні”. Разгадка сімвала залежыць ад чытацкага ўспрымання твора, ад здольнасці чытача глядзець у глыбіню тэксту і бачыць падтэкст, успрымаць усю сістэму мастацкіх вобразаў. На мнагазначнасць сімвала ўплывае і кантэкст, які надае нейкай, здавалася б, дробязі, нязначнай на першы погляд дэталі ці, наадварот, сюжэтанаму моманту, апісанай жыццёвай калізіі сімвалічны сэнс.

Важную ролю ў выяўленні пісьменніцкай канцэпцыі адыгрывае такая мастацкая дэталі, як гаваркое прозвішча герояў – *Багацька*. У кантэксте твора ды яшчэ пры неаднаразовым пісьменніцкім акцэце дэталі сапраўды набывае значэнне сімвала. Заўсёды былі на нашай зямлі *багацькі* – рупныя, працавітыя, сумленныя людзі.

Мноства ў творы і непасрэдных знакаў – вешчуноў бяды, у пераважнай большасці – народных. Здаўна нашы продкі лічылі выпадкі самазабойства злым знакам для ўсіх жывых. У аповесці заведчаны тры такія выпадкі: пан Адоля, Васіль Ганчарык і Чарвякоў наклалі на сябе рукі.

Паводле векавой народнай логікі, не аддаць узятая, пазычанае – таксама нядобры знак. “Жорсткія законы жорсткага веку” і нелюдзі, што ўводзілі свае законы, перарвалі ланцуг логікі: Пятрок не паспеў аддаць А. Чарвякову выратавальную некалі для сям’і дзясятку.

Мёртвая птушка на полі Багацькаў – “знак яўнай бяды”, трагічных падзей, што пранясуцца над Петраковай Галгофай.

Спілаваны камсамольцамі крыж – знак парушанай веры, адрынутай новай уладай. Вера дапамагала Багацькам перажыць усе нягоды і непрыемнасці.

III блок пытанняў

(5-ы ўзровень, 9 – 10 балаў)

1. Падрыхтуйце кароткі агляд публіцыстычных артыкулаў В. Быкава пра злачынствы сталінізму на Беларусі. Якое, паводле разумення пісьменніка, з’яўляецца “адным з самых недаравальных злачынстваў сталінішчыны”?

Прыкладны адказ. У артыкуле “Курапаты – дарога смерці” В. Быкаў у 1988 г. пісаў: “Як сведчаць некаторыя нашы даследчыкі (напрыклад, гісторык У. Якутаў), толькі ў Беларусі за час яжоўска-берыеўскіх рэпрэсій 1920 – 1930-х гг. знішчана каля двух мільёнаў беларусаў. Значная

частка іх была выслана на ўсход і поўнач краіны (Салавецкія астравы, Варкута, Калыма), а астатнія ліквідаваны на месцы – непадалёк ад іх месца жыхарства. Апошняя было танней, не загрузала і без таго заўсёды перагружаны чыгуначны транспарт...”

Пад рэпрэсіі падпалі ўсе слаі насельніцтва, пра што на прыкладзе сваёй вёскі сведчыў і сам В. Быкаў. У артыкуле “Учора і сёння” (1988) пісьменнік робіць акцэнт на масавым знішчэнні той часткі нацыі, якая з’яўляецца яе галоўным багаццем, – на знішчэнні талентаў. «Што датычыць Беларусі, дык масавыя рэпрэсіі тут разгарнуліся ўжо ў 1920-я гады і не спыняліся да пачатку Вялікай Айчыннай вайны. Ужо ў канцы 1920-х гадоў былі разгромлены Акадэмія навук БССР (першы прэзідэнт якой У. Ігнатоўскі скончыў жыццё самагубствам), на рубяжы 1930-х гадоў пачаўся пагром сярод пісьменнікаў Беларусі, цалкам спынена палітыка беларусізацыі. Сотні тысяч дзеячаў нацыянальнай культуры, а таксама служачых, рабочых і сялян апынуліся ў турмах НКВС, на Калыме, Салаўках, Варкуце, каб ніколі адтуль не вярнуцца. Застрэліўся кіраўнік рэспублікі А. Чарвякоў, загінуў М. Галадзед. Мноства людзей тады было пазбаўлена жыцця і волі, але былі прафесійныя групы, якія пацярпелі болей за іншых, і сярод іх – настаўнікі беларускай мовы і літаратуры. Для карных органаў гэта былі “гатовыя нацыяналісты”, віна якіх ляжала на паверхні, яе не трэба было нават інспіраваць. Мабыць, з той пары і надоўга ў нацыянальнай самасведомасці беларусаў паняцце “нацыяналізм” трывала злучылася з пачуццём нацыянальнай небяспекі, якая можа пагражаць чалавеку. На ўласным драматычным вопыце людзі пераканаліся, што абвінаваціць у гэтым жахлівым злачынстве могуць кожнага, хто нарадзіўся ў тутэйшых мясцінах і мае няшчасце размаўляць па-беларуску. Права карыстацца ёю (беларускай мовай) засталася за некалькімі газетамі, двума тэатрамі ды Саюзам пісьменнікаў, які перад вайной скараціўся да двух дзясяткаў членаў...»

І ў 1989 г. ужо пасля выхаду ў свет аповесці “Знак бяды”, В. Быкаў зноў настойліва даводзіць у артыкуле “Назад ці наперад”: “Адно з самых недаравальных злачынстваў сталінішчыны – ліквідацыя традыцыйнай хрысціянскай маралі, спрадвечнай сістэмы элементарных жыццёвых правілаў, звычайна не надта паважанага, але незаменнага ў жыцці здаровага сэнсу. Некалі ім у поўным аб’ёме валодаў народ, цяпер жа не валодае ніхто. Страціўшы духоўную аснову, грамадства згубіла і нармальны здаровы сэнс, нічога не набыўшы ўзамен... Грамадства ж без маралі наўрад ці здольна дасягнуць дасканалы заканадаўства...”

Вынішчэнне духоўнасці, традыцыйнай хрысціянскай маралі, вечных законаў жыцця і

спрадвечнай сістэмы элементарных жыццёвых правілаў – вось, паводле сцверджання апостала нацыі, “адно з самых недаравальных злачынстваў сталіншчыны”.

2. Пры дапамозе якіх мастацкіх прыёмаў Васіль Быкаў у аповесці “Знак бяды” паказаў “злачынствы сталіншчыны” і такое з іх, як “ліквідацыя традыцыйнай хрысціянскай маралі”?

Прыкладны адказ. Фактаў злачыннасці сталінізму ў аповесці мноства: разбураюцца сем’і, калечацца лёсы. Хлопец, вымушаны “раскулачваць” сям’ю каханай, даведзены да адчаю, ідзе на самагубства.

Час, у які выпала жыць быкаўскім героям, увайшоў у гісторыю пад назвай “карэннага пералому”. Так ахрысцілі яго самі ўлады, укладваючы ў гэтыя словы станоўчы сэнс, сцвярджаючы, што зрабілі рашучы паварот вёскі да лепшага жыцця.

Найчасцей сваё светаўспрыманне, сваё разуменне таго, што здарылася з народам у выніку “вялікага пералому”, пісьменнік выяўляе праз успрыманне герояў, асабліва праз успрыманне Сцепаніды. Усім сэрцам прыняла яна савецкую ўладу, безаглядна, шчыра паверыла ёй і аддана служыла.

Але машына таталітарызму, набіраючы шалёныя абароты, прагнула ўсё новых і новых ахвяр. Забралі найлепшага: Лявона Багацьку.

Сумленны юнак Васіль Ганчарык паддаўся націску дэмагогаў і прагаласаваў за раскулачванне там, дзе яго нельга было дапусціць. Васілеў голас вырашыў усё ў трагедыі Ладзіміра Багацькі. Тым непрыныповым галасаваннем абумоўлена і самагубства Васіля, і тое, што цалкам звёўся яго род. І ў гэтым творы на пераканальным прыкладзе пісьменнік даводзіць, што многае залежыць і ад аднаго чалавека, яго ўчынкаў.

Яшчэ больш выразна быкаўскі погляд на калектывізацыю выяўляецца праз вобраз Петрака. Надзелены ад прыроды большай жыццёвай мудрасцю, мацнейшым, чым у Сцепаніды, інстынктам самазахавання, Пятрок адразу распознаў усю несправядлівасць новай улады, якой яны вымушаны былі падпарадкавацца. Здаровы розум Петрака адразу не прыняў таго, што спачатку ўсёй душой і сэрцам прыняла Сцепаніда, прагнучы шчасця, верачы ў справядлівасць.

У аповесці паказана, як новая ўлада парушала ўсе законы людскасці і вынішчала традыцыйныя каштоўнасці арыенціры. Адвеку ў народзе карысталіся пашанай самавітыя, гаспадарлівыя, працавітыя. Новы час абвясціў “прыход героя”, меркай якога стала не справа, як раней, а гатоўнасць дзеля партыі і ідэі пераступіць праз усё і ўсіх.

Даносы Патапа Каландзёнкі каштавалі адным жыццям, а другім – страты веры ў справяд-

лівасць. Ад савецкай улады за паклёпніцкі данос Каландзёнкі атрымлівае боты, “неблагія яшчэ, хоць і паношаныя”, бо рэквізаваныя.

У “Знаку бяды” больш, чым у іншых творах, даследуецца бесчалавечнасць паліцай. Асабліва лютуе старшы паліцай Гуж. Ён апантаны нянавісцю да людзей пасля несправядлівага раскулачвання яго бацькі. Ён дачакаўся свайго часу, каб помсціць за ўсё. Гуж п’яны ад гарэлкі і ад неабмежаванай улады. Зло, надзеленае ўладай, вельмі небяспечнае і бязлітаснае. Гуж цынічна прызнаецца Сцепанідзе, што дадзеная фашыстамі ўлада патрэбна яму не для таго, каб зямлёй авалодаць, а каб “у парашок сцерці” тых, каго ненавідзіць. Праз вобраз Змітра Гужа, сына працавітых людзей, некалі сапраўдных гаспадароў, пісьменнік паказаў, як сталінская ўлада вынішчала нацыянальную якасць беларуса – усведамленне зямлі як найвялікшай каштоўнасці, як “промня волі і свабоды”. Заадно вынішчалася і імкненне працаваць на зямлі і быць на ёй гаспадаром.

3. Якія пытанні хвалююць Васіля Быкава ў сучасным беларускім жыцці? Сфармулюйце іх на аснове твора “Знак бяды”.

Прыкладны адказ. В. Быкава хвалююць пытанні духоўнасці, адраджэння беларускай нацыі. Яму вельмі сумна, што беларусаў засталася зусім мала.

4. Ад чаго залежыць далейшае жыццё на Зямлі? Як пазбегнуць духоўных стратаў?

Прыкладны адказ. Неабходна ў сваім жыцці больш рабіць дабро, паважаць родную беларускую мову, размаўляць на ёй штодня.

5. Прачытайце на памяць вершаваныя творы пра родную мову, радзіму, духоўнасць беларускага народа.

6. Вызначальным пры стварэнні галоўных вобразаў з’яўляецца прыём, характэрны для творчай манеры Васіля Быкава, – выпрабаванне героя экстрэмальнай сітуацыяй. У чым адметнасць выкарыстання гэтага прыёму пры стварэнні вобразаў Петрака і Сцепаніды? Праілюструйце прыкладамі з аповесці.

Прыкладны адказ. У аповесці “Знак бяды” не адна ці дзве, як у іншых творах В. Быкава, а некалькі экстрэмальных, памежных сітуацый.

Пісьменнік выключыў сваіх герояў з шэрага “як усе” і надзяліў іх здольнасцю дзейнічаць у сітуацыях, якія аглушаюць, паралізуюць усіх.

Так, у сітуацыі “раскулачвання” Ладзіміра Багацькі Сцепаніда чакала справядлівасці, спадзявалася, што яе падтрымаюць, але ўсе прамаўчалі, баяліся сказаць слова ў падтрымку аднавяскоўца.

Аднаго такога пратэсту ў сітуацыі, калі “ўсе маўчалі”, калі ўзняць свой голас у абарону асуджанага на пагібель азначала выклікаць агонь на сябе, было дастаткова, каб не пакутаваць ад

згрызот сумлення. Аднак Сцепаніда не мірыцца з абставінамі, а змагаецца. У яе разуменні нават адна толькі прысутнасць пры злчынстве азначае ўдзел у ім і пасобніцтва злу. Заявіўшы ўсім, што яна не жадае прысутнічаць пры крыжаванні бліжняга, усё ж робіць новыя і новыя спробы ўратаваць яго. Чарговая спроба ледзьве не каштавала ёй жыцця.

Само жыццё ў такіх умовах – ужо подзвіг. Героі ж В. Быкава, асобы моцныя, выключныя, не проста выжывалі, не запляміўшы сваё сумленне здрадай, подласцю, але дзейнічалі, змагаліся з абсурднымі, злчыннымі абставінамі. Іх учынкi – шэраг подзвігаў.

Аднак учынкi Сцепаніды ва ўмовах фашысцкай акупацыі не такія адназначныя, а некаторымі чытачамі ўспрымаюцца як недарэчнасць, неабачлівасць, якія мелі трагічныя наступствы. Доказам таму з’яўляюцца яе наіўныя хітрыкі з Бабоўкай. Калі б не енкi і слёзы Петрака, то Сцепаніду абавязкова застрэлілі б. А кінутая ёю ў калодзеж вінтоўка наогул каштавала загубленай чалавечай душы. Вынікам дыверсіі і стала выпадковае забойства падлетка Янкi Ганчарыка.

7. Падрыхтуйце ілюстрацыю да аднаго з эпізодаў твора. Пракаментуйце ваш малюнак.

8. Ці хочаце вы ў будучыні стварыць сваю сям’ю на ўзор сям’і Багацькаў? Ці хацелі б вы, каб у вашай сям’і былі такія ўзаемаадносіны, якія былі паміж Петраком і Сцепанідай? Суаднясіце ваша бачанне

вашай будучай сям’і з пісьменніцкім разуменнем ідэалу, ролі сям’і і яе каштоўнасных арыенціраў (запісаць у сшытак 3 – 4 сказы).

V. Сацыялізацыя.

- Агучванне адказаў, абарона праектаў.
- Другі выбар (2)*.
- Фізікультхвілінка.

Падрыхтоўка да творчасці.

• Прыём “Знайдзі пытанне” (адказаць на пытанне, якое падабаецца вучню).

VI. Творчасць.

• Міні-сачыненне на тэме ўрока (адказ на ключавое пытанне ўрока).

VII. Разрыў.

- Трэці выбар (3).
- Зварот да эпіграфа ўрока.

VIII. Дамашняе заданне. Не задаецца.

IX. Падагульненне. Каментаванае выстаўленне адзнак.

- Прыём “Святлафор”.
- Рэфлексія “Падары кветку”.

Юры МЯНЬКОЎ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Ільічоўскай сярэдняй школы.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

* Выкарыстоўваецца прыём АА “лёсаванне” – адзін з вучняў выцягвае зорачку з прозвішчам і іменем таго, каму неабходна адказаць на пэўнае пытанне. Такім чынам, усё залежыць ад лёсу, а не ад настаўніка.

Настаўнік прапануе

ПРАБЛЕМА МАРАЛЬНАГА ВЫБАРУ НА ВАЙНЕ Ў АПОВЕСЦІ “ЖУРАЎЛІНЫ КРЫК” ВАСІЛЯ БЫКАВА

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (VIII КЛАС)

Мэты: дапамагчы асэнсаваць трагічнасць лёсу Івана Пшанічнага, вытокі яго здрадніцтва; фарміраваць уменне аналізаваць факты і даваць ім ацэнку; развіваць лагічнае мысленне, удасканальваць навыкі самастойнай пошукавай дзейнасці; выхоўваць патрыятызм, павагу да ўдзельнікаў Вялікай Айчыннай вайны.

Абсталяванне: Крымінальны кодэкс Рэспублікі Беларусь, жэтоны для галасавання (белыя, чорныя), шалі.

Эпіграф:

Вайна была выпрабаваннем
Сумлення нашага і мэт.

Анатоль Астрэйка.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Актualізацыя апорных ведаў.

- Мэтавызначэнне.
- Зварот да эпіграфа.

Настаўнік. Звернемся да эпіграфа ўрока. Чаму Анатоль Астрэйка называе вайну выпрабаваннем сумлення і мэт? (Адказы вучняў.) Паспрабуем разабрацца ў гэтых словах на прыкладзе вобраза Івана Пшанічнага з аповесці “Жураўліны крык” В. Быкава. Мы пераносімся ў залу імправізаванага суда.

III. Сістэматызацыя і абагульненне.

- Суд.

Сакратар. Устаць! Суд ідзе!

Суддзя. Прашу сядаць. Судовае пасяджэнне лічыцца адкрытым. Слухаецца справа вобраза Івана Пшанічнага з аповесці “Жураўліны крык”.

Сакратар. Слова дзяржаўнаму абвінаваўцу. Спадар пракурор.

Пракурор. Падсудны абвінавачваецца ў здрадзе Радзіме, згодна з артыкулам 356 п. 1 Крымінальнага кодэкса Рэспублікі Беларусь “пераход на бок ворага ў час вайны ці ўзброенага канфлікту”, што караецца пазбаўленнем свабоды на тэрмін ад сямі да пятнаццаці гадоў у калоніі ўзмоцненага рэжыму.

Суддзя. Падсудны, прызнаеце сябе вінаватым?

Падсудны. Не, не прызнаю!

Суддзя. Слова перадаецца дзяржаўнаму абвінаваўцу – пракурору.

Пракурор. Падчас папярэдняга следства падсудны прызнаўся, што не грэбаваў нічым. Калі тое трэба было – хлусіў, краў, ашукваў, да слабейшых у яго заўжды накіпала нянавісьць, а дужэйшых ён пабойваўся і ненавідзеў.

Калі пачалася вайна і нямецкія войскі хлынулі на савецкія землі, сярод вялізнага мора бяды і слёз быў адзін чалавек, які таемна радаваўся. Гэтым чалавекам быў баец запаснога батальёна Іван Пшанічны. Ужо тады ён займаў намер здацца ў палон, што значыць – здрадзіць.

Ці думалі вы калі-небудзь над значэннем слова *здрада*? Здрадзіць – гэта адцурацца інтарэсаў Радзімы, перайсці на бок ворага. Гэта адзін з самых страшных грахоў для чалавека. Яшчэ Дантэ ў “Боскай камедыі” пісаў, што здраднікі Радзімы ў першую чаргу трапляюць у пекла. Які чалавек можа здрадзіць? Вось вы (*звяртаецца да прысутных*) здрадзілі б Радзіме? А Пшанічны здрадзіў. Ён сам разумеў, што станавіўся нягодным, нялюдскім, злым і нядобрым, як бацька, але перайначыць сябе ўжо не мог і каціўся туды, куды гналі яго крыўда і злосць. Паслухайце, як трапна напісаў пра здраду паэт Віктар Шніп:

Здрада

Яна пільнуе,
Калі не на кожным кроку,
То амаль на кожным скрыжаванні
Цемры і святла, святла і цемры.
Здрада радуецца,
Як воўк, які апусціў у палонку хвост
І ловіць рыбу.
Здрада высыпвае ў здрадніку,
Як атрута ў змяі.
Здрадай ратуюцца хіжыя,
Як смерцю ратуюцца вольныя.
Здрада, як зумкая муха,

Прысутнічае на тайнай вячэры.

Здрада – гэта трэшчына ў сасудзе,
У якім збіраюцца захоўваць жывую ваду.

Здрада – гэта ўсмешка д’ябла.

І задаволены здраднік,

Атрымаўшы сваё,

Ходзіць сярод нас,

І вітаецца з намі,

І сядзіць за адным сталом,

Гаворачы нам,

Што мы таксама не святыя.

Здрада – гэта дым над Айчынай,

У якім сонца,

Як пацалунак Іуды.

Пшанічны, як Іуда, здрадзіў. За гэта ён і паплаціўся. Я лічу, што яго вобраз не падлягае спачуванню і міласэрнасці. У мяне ўсё.

Суддзя. Слова адвакату падсуднага.

Адвакат. Скажыце, калі ласка, чым самым каштоўным валодае чалавек? Зразумела, правам на жыццё. Гэта самае першае і галоўнае права чалавека. Таму і натуральнымі здаюцца разважанні Пшанічнага, што жыццё для яго даражэйшае за ўсё, а захаваць яго можна толькі кінуўшы зброю і здаўшыся немцам.

Спадар пракурор шмат казаў пра здраду. Так, гэта нядобры ўчынак падсуднага, але ці ведаеце вы вытокі той здрады? Разгледзім даваеннае жыццё Івана Пшанічнага.

Спадар суддзя, прашу выклікаць сведак.

Суддзя. Суд не супраць.

Сакратар. Выклікаюцца сведкі абароны.

1-ы сведка. Мы выраслі побач. Бацьку Пшанічнага раскулачылі – забралі ў сельсавет увесь іхні набытак, апісалі будынкі, а самога з маткай саслалі. Іван апынуўся ў сям’і дзядзькі. Вучыўся ён няблага і хацеў стаць настаўнікам. “... Чакаў і марыў, бачыў у сваім студэнцтве адзін шчаслівы выхад з таго ліха, у якое загнала яго жыццё. Але ў тэхнікум яго не прынялі, бо ён – сын кулака. Гэта было вялікім горам для Пшанічнага, сапраўды незагойнай ранай”.

2-і сведка. Працавалі разам у Бранску ў мулярскай арцелі. Сябе ён не шкадаваў, працаваў з запалам, з бацькавай цягавітасцю. Гэта заўважылі і прапанавалі ўступіць у камсамол. Калі пачулі, што ён сын кулака-хутараніна, у прыёме Пшанічнаму адмовілі. Ён цяжка перажываў, дзён колькі пластом ляжаў у інтэрнаце. Іван Пшанічны канчаткова ўверыўся ў сваю адрынутасць, і яго ўпартае сэрца прагнула нейкай помсты.

3-і сведка. Прызываліся разам на службу. Пра паходжанне Пшанічнаму нагадалі яшчэ ў ваенкамаце. “Ты – сын кулака і будзеш служыць у рабочым батальёне”. Адночы Пшанічны збіраўся ўдзельнічаць у лыжным прабегу на 200 км. Ужо са старту яго вярнуў камісар, сказаў,

што ў яго, чырвонаармейца Пшанічнага, не ўсё ў парадку з біяграфіяй.

Адвакат. Пасля было яшчэ многа дробных і вялікіх крыўд, якія спараджаліся бацкавым мінулым, і Пшанічны скарыўся, не лез больш туды, дзе былі не такія, як ён, людзі.

Як вы думаеце, спадар суддзя, і вы, спадары прысяжныя, калі дзяржава ўвесь час даказвае чалавеку, што ён не такі, як усе, як гэты чалавек будзе ставіцца да такой дзяржавы?

Калі Пшанічны перабягаў да немцаў, то думаў, што “ён урэшце памкнецца асядлаць свой лёс, заслужыць, даказаць сваё права на людскае жыццё, жыццё, якога ён варты, нягледзячы ні на якія няўдачы...”

Таму я выступаю за рэабілітацыю вобраза Івана Пшанічнага з аповесці “Жураўліны крык”.

Суддзя. Слова перадаецца дзяржаўнаму абвінаваўцу.

Пракурор. Звярніце ўвагу, шаноўныя прысутныя, як дзейнічаў Пшанічны. У той час як яго аднапалчане засталіся на тым клятвым перездзе з невялікай колькасцю зброі, ён выкінуў у прыдарожную канаву сваю вінтоўку. “Цяпер яго ўжо нічога не звязвала з арміяй, з абавязкамі грамадзяніна Савецкай дзяржавы, цяпер ён застаўся адзін між небам і зямлёю”. Спадар суддзя, прашу выклікаць сведак.

Суддзя. Суд не супраць.

Сакратар. Выклікаюцца сведкі абвінавачвання.

1-ы сведка. Пшанічны рыхтаваўся да здрады. Пры сабе ён насіў “нямецкі пропуск-лістоўку, некалі знойдзеную ў полі і рупліва прыхаваную на ўсякі выпадак”.

Пракурор. Ён намерваўся расказаць у нямецкім штабе пра сябе і чаму здаўся ў палон. Калі б патрабавалі звесткі пра свой полк, ён не таіўся б. Навошта? Усё роўна раней ці пазней яго разаб’юць канчаткова. А гэта, спадар суддзя, яшчэ адзін артыкул Крымінальнага кодэкса – “шпіянаж”. Паглядзіце, як нізка паводзіў сябе Пшанічны, калі здаваўся ў палон.

2-і сведка. “Ён усё спрабаваў пераканаць то аднаго, то другога немца, што ён не мае дрэннага намеру і па сваёй волі здаецца ў палон, пры гэтым крыва ўсміхаўся з незатухлым страхам у вузкіх вачах і бубніў:

– Я плен, камрад немец... сам плен, сам...”

Пракурор. Спадарства, Пшанічны называў ворага “камрад”, што значыць таварыш. Ён братаўся з фашыстамі, якія знішчылі кожнага трэцяга жыхара нашай краіны. Калі немцы прынялі б Пшанічнага ў свае шэрагі, нашы страты ў вайне былі б яшчэ большыя. Я лічу, што такія людзі не маюць права на жыццё і на светлую

памяць. Прашу адмовіць у рэабілітацыі вобразу Івана Пшанічнага, які з’яўляецца здраднікам Радзімы.

Суддзя. Шаноўныя прысутныя, мы выслухалі абодва бакі ў нашай зале суда. Для таго каб прысуд па справе вобраза Івана Пшанічнага быў больш аб’ектыўным, прапаную галасаваць па прынцыпе старажытнагрэчаскай дэмакратыі. Ва ўсіх ёсць два жэтоны, чорны і белы. Кожны з прысяжных цяпер павінен пакласці на шалі правасуддзя адзін з жэтонаў і аргументаваць свой выбар. Калі вы кладзеце белы жэтон – гэта азначае памілаванне, чорны – асуджэнне.

Вучні выказваюцца і кладуць жэтоны на шалі багіні правасуддзя Феміды.

Суддзя. Суд выдаляецца для абмеркавання і вынясення прыговору.

Сакратар. Устаць! Суд ідзе!

Магчымы варыянт.

Суддзя. Рашэнне суду сёння далася вельмі няпроста: мы прытрымліваліся меркавання адназначнай віны Пшанічнага, прысяжныя ў ходзе галасавання апраўдалі падсуднага. Але суд лічыць, што злачынства, якое здзейсніў Іван Пшанічны, не мае апраўдання і яго вобраз не падлягае памілаванню.

IV. Падвядзенне вынікаў урока. Выстаўленне і каментар адзнак.

• **Заклучнае слова.**

Настаўнік. Мы былі ўдзельнікамі імправізаванага суда над вобразам Івана Пшанічнага. Я думаю, што ўсе прысутныя на працягу ўрока задавалі сабе пытанне: “А як бы я паводзіў сябе на месцы Пшанічнага?” Кожны ўбачыў, што маральны выбар, асабліва на вайне, – гэта вельмі вострая і складаная праблема, да якой нельга падыходзіць адназначна.

• **Рэфлексія.**

Заданне. Закончыце фразу.

Сёння на ўроку я зразумеў, што...

Я ўсвядоміў, што...

Я пераканаўся ў тым, што...

V. Дамашняе заданне. Падрыхтавацца да сацыяльнага чынення.

1. Выпрабаванне вайной.

2. Героі ў аповесці “Жураўліны крык” В. Быкава.

3. Здраднікі ў аповесці “Жураўліны крык” В. Быкава.

Ганна АСПУК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
першай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 5 г. Брэста.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

АПАВЯДАННЕ “НЕЗАГОЙНАЯ РАНА” ВАСІЛЯ БЫКАВА

ТЭМАТЫЧНЫ КАНТРОЛЬ (VII КЛАС)

1. Пазнайце героя па апісанні:

а) “Ад ветру і холаду макрэюць запалыя вочы, яна раз-пораз выпростаецца і ражком хусткі выцірае слёзы”, “Рукі неспакойна блукаюць па грудзях, без патрэбы абмацваюць світку, твар зморшчыўся ў пакутлівым выразе чакання, і ў вачах – нясцерпная туга надзеі”, “Шэпчуць засмяглыя палінялыя вусны. Разбітай цяжкай хадой вяртаецца на панадворак да сваёй сякеры, па рудых шчоках ціха коцяцца слёзы”, “Ахопленая нястрыманым распачным хваляваннем, напраткі, праз бульбянішча і гразь, у адной кофце, без хусткі, бяжыць”;

б) “І зноў сядзе, локцем адхінуўшы на спіне цяжкую сваю сумку”, “Узняўшы на жанчыну насуплены твар зморанага чалавека, груба папракае”;

в) “Шпаркай хадой рухавага чалавека хутка аддаляўся, па самыя плечы затулены ўмалотнай высокай збажыной, не азірнуўся, аж покуль не адышоў далёка”, “Маленькі крыклівы хлопца”, “І рос бялявы, ціхмяны хлопчык – ласкавы, велікалобы, жвавы”, “Ідзе вельмі марудна, часта спыняецца, становіцца на калені – з ім штосьці здарылася, яму, відаць, вельмі цяжка”;

г) “Быў кволы і слабы”.

2. Пра каго ідзе размова?

а) “Пры кожнай сустрэчы цярыліва запрашаў яе да сябе – там гадаваліся ўнукі, і Тэкля была дужа патрэбнай”;

б) “Выйшла замуж і жыла ў далёкай вёсцы”;

в) “Толькі што перахварэў на тыф, ужо ўзняўся, хадзіў”, “Не шмат пражыў са слабым здароўем і неяк памёр напрудвесні”;

г) “Сячэ, адпачывае ў кароткіх перапынках і ўвесь час азірае дарогу. Відаць па ўсім, што кагосьці чакае”, “Доўга яшчэ глядзіць на сумны пагорак, гразкую дарогу”, “Несціхана галасіла, вочы засціралі слёзы і не давалі наглядзецца апошні раз на сваю васьмнаццацігадовую надзею, сваё шчасце, частку сэрца яе матчынага”, “Паклала ля печы дровы, прыслухалася да знаёмай цішыні пустой хаты і, не распранаючыся, апусцілася на лаўку. Так сядзела доўга, думала ўсё пра адно”, “Узлезла на печ і, накрывшыся світкай, скурчылася на ўскрайку. Яна не заснула, ды і не намагалася зрабіць гэта, а ляжала так, не заплюшчваючы вачэй”;

д) “На пагорку з’яўляецца імклівая постаць. Набліжаецца абочынай дарогу, потым унізе, пад пагоркам, злазіць з машыны”;

е) “Спыніўшыся, павярнуўся да маткі, да роднай хаты і вёскі, пастаяў так, памахаў рукой, бы навек развітаўшыся з усім родным, сваім маленствам, маладосцю, і потым хутка знік за пагоркам”, “Стаў вялікай уцехай у гэтай крайняй у вёсцы хаціне. Абое з бацькам яны выняньчылі, выхадзілі яго, радаваліся яго першым крокам і першым словам”, “Ездзіў з бацькам у поле, пасвіў гусі, а потым, калі нарадзілася Марыська, стаў няньчыць яе. Вучыўся ён добра, на святы прыносіў маленькія школьныя прэміі: сшыткі, пенал, каляровыя алоўкі”;

ё) “Часам казалі такое, супраць чаго з усёй матчынай сілай пратэставала сэрца, якое верыла і чакала ўдзень і ўначы”;

ж) “Нехта ўвайшоў у сенцы, зашкрэбаў рукой па сцяне, шукаючы клямку, і хутка адчыніў дзверы”.

3. Назавіце героя, якому належаць словы:

а) “Ну што ты мяне пільнуеш усё? Няма ж табе нічога. Нічога няма!”;

б) “Ці тут вы, цётка? Што ж гэта вы лямпы не паліце? А я прыйшла па запалкі, калі багаты”, “Не мучцеся вы ўжо. Што ж зробіш? Калі дзе жывы, дык вернецца. А калі не... Калі не, дык трэба забыцца ўжо”;

в) “Ці ж можна забыцца? Калі б хоць ведала, што няма, дык лягчэй было б. А так вось... Нарадзіўся на белы свет, а шчасцейка, відаць, не суджана было. Ляжаць, можа, дзе адны костачкі, ведаць бы хоць, у якой зямельцы – ці ў сваёй, ці – крыў Божа – у нямецкай”;

г) “Бачыш, які захад? Праўда, падобна на вялізнае пажарышча? А бадай, і сапраўды запалае зямля. Вайна будзе, мамачка. Я пайду туды, застанецца вы адны з Марыскай”, “Нічога, мама, усё благое скончылася. Цяпер жыць будзем”.

4. Вызначце прастору / месца, дзе адбываецца дзеянне:

а) “Гарэным свавольнікам выскаквае ён [вечер] з-за вуглоў... цярэбіць саламяную страху хлечука”; “Доўга стаіць над жардзінай”;

б) “Тут было ўжо цёмна, ледзь свяцілася ў паўзмроку абшкрэбаная закураная печ, стуліліся ў куце стол і дзве лаўкі – уся абстаноўка жанчыны. Светлымі квадрацікамі сінелі яшчэ два акенцы, у адным чарнела заткнутая шыба”;

в) “Спачатку там было пуста, потым з’явілася нейкая фурманка. Потым зноў доўга не было нікога, аж пакуль здалёк не паказалася нейкая адзінокая постаць”;

г) “Абапал шляху цесна стаялі елкі, шумелі, гулі ў ветраной высі іх верхавіны. На доле шамацела змеценае ў каляіне лісце, блішчэлі лужыны рудой, мутнай вады”.

5. Назавіце псіхалагічны стан Тэклі і дапішыце замест шматкроп’я (-яў) патрэбнае (-ыя) слова (-ы):

а) “Гэтая ... трымала старую ў жыцці, вымушала на клопаты аб сабе, але ж гэтулькі год мінала дарэмна”;

б) “Збянтэжаная ... Тэкля маўчала, не ў стане супакоіць даўні прывычны ...”;

в) “Працяглы ... ужо высушыў слёзы старой Тэклі”;

г) “Сэрца гарэла ад нясцерпнай ...”;

д) “І часта матчына сэрца мацней білася ад ...”;

е) “Ішлі гады. Яны неслі ... , радзей кароткую, як прабліск восеньскага сонца, ...”;

ё) “Вялікае ... прыбіла ўсякі інтарэс да жыцця, зламала характар, спарохніла душу – нічога няміла цяпер старой і адзінокай жанчыне”;

ж) “З хвіліну яна ўзіраецца ў ноч, слухае, яе зноў захлынаецца ад ... , не хоча ніяк пагадзіцца з крушэннем ...”.

6. Вызначце пару года і час сутак, акрэсленых у апавяданні:

а) “Буе над абшарамі сцюдзёны вецер, змятае пад прызбы пажоўклае лісце, гайдае мокрае галлё ў садку”;

б) “Тэклі добра памятны той цёплы адвячорак, калі ў паветры пахла травой, маладым бярозавым лісцем”;

в) “Над гэтай мясцінай цёплы дзень, высокае яснае неба і густое жыта абапал дарогі”;

г) “У хаце сцюдзёна, ужо даўно і зусім стыла печ, у вокнах сінее свежы...”;

д) “У хаце пакрысе ўсталёўваецца сляпая асенняя, глухая ціш”;

е) “Над недалёкім выганам і дарогай, што, узбегшы на ўзгорак, хаваецца ў шэрай далечыні, марудна паўзе восеньскі...”.

7. Якую прыродную з’яву апісвае аўтар?

а) “Змятае пад прызбы пажоўклае лісце, гайдае мокрае галлё ў садку, гарэзным свавольнікам высаквае з-за вуглоў на цесны панадворак, здзірае саламяную страху хлёўчыка”;

б) “Часам марудна цямнела, далячынь спавівалася шэрай смугою, у паветры заснавала надакучлівая восеньская...”;

в) “Назіраў з-пад рабіны на палымяны разліў”.

8. Узгадайце часавы адрэзак, калі адбываюцца падзеі ў творы. Адказ падмацуйце радкамі з тэксту.

9. Якое народнае свята згадваецца ў апавяданні? Адказ падмацуйце радкамі з тэксту.

10. Успомніце, які адказ прыходзіў Тэклі “ў розных канвертах”. Адказ падмацуйце радкамі з тэксту.

11. З прапанаваных выказванняў выберыце дзве цытаты, якія, на вашу думку, могуць стаць прало-

гам / эпілогам да апавядання “Незагойная рана” Васіля Быкава:

а) “У самых мудрых – самы горкі лёс...” (Андэрэй Макаёнак);

б) “Рай – калі ёсць выбар, а пекла – калі выбару няма...” (Георгій Марчук);

в) “Кожны чалавек – ад прыроды чалавек. Жыццё робіць з яго генія або злыдня...” (Васіль Быкаў);

г) “Тысячы шчодрых натхненняў, шчаслівых світаняў загублена лютай вайной...” (Кастусь Кірэнка);

д) “Аб усім напамінаюць зноў старыя курганы і абеліскі...” (Анатоль Сербантовіч);

е) “Як заўжды на вайне, галоўная плата – кроў, і плаціць той, хто найменш вінаваты...” (Васіль Быкаў).

12. Падрыхтуйце вуснае выказванне на адну з прапанаваных тэм:

а) “І калі б была воля мая на тое – пачаў бы я азбуку менавіта з літары М: як і ўсё на зямлі, усё ў нас пачынаецца з Маці” (Рыгор Барадулін);

б) “Незабыўнае імя Маці – як гаючы глыток жыцця...” (Мікола Федзюковіч);

в) “Сваю пяшчоту маме я прыношу, перад якой заўсёды я ў даўгу” (Мікола Шабовіч);

г) “Я знаў толькі адну зорку – / Пяцікрылую далонь маці” (Максім Танк).

ДАВЕДКІ

1. а) Тэкля; б) пісьманосец; в) Васіль; г) Іван.

2. а) зяць Тэклі; б) Марыська; в) Іван; г) Тэкля; д) пісьманосец; е) Васіль; ё) суседзі Тэклі; ж) Ульянка.

3. а) пісьманосец; б) Ульянка; в) Тэкля; г) Васіль.

4. а) панадворак; б) хата; в) дарога; г) лес.

5. а) вера; б) неспадзяванасць / боль; в) боль; г) пакуты; д) радасць; е) распач / радасць; ё) гора; ж) распач / надзея.

6. а) восень; б) вясна; в) лета; г) ранак; д) ноч; е) адвячорак.

7. а) вецер; б) золь; в) захад сонца.

8. З 1941 да 1957 года. “Гэта было ў той, ужо далёкі, памятны год, калі пачыналася вайна”, “Шаснаццаць страшных, нясцерпных год болем адмералі свой лік у матчыным сэрцы. Шаснаццаць год чакання, надзей, нязбыўнага трывожнага спадзявання”.

9. “Нарадзіўся ён перад Пакровамі”.

10. “Радавы Сподак Васіль Іванавіч у спісах забітых і прапаўшых без вестак не значыцца”.

Яўген ЕСІС,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 16 г. Мазыра.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

- 3) леташні кадрыль;
- 4) сямёра жыхарак;
- 5) пайсці ў апенькі.

A17. Адзначце сказы, у якіх вылучанае слова (спалучэнне слоў) – выказнік:

- 1) Да лесу *было рукой падаць*.
- 2) Хлопцы *набеглі* на рэчку *купацца*.
- 3) *Пачынаюць* рабіны ў дварах *ружавець*.
- 4) У птушак свой закон, *вядома*, і свой адлёт, і свой прылёт.

- 5) Зіма *была на зыходзе*.

A18. Адзначце аднастаўныя сказы:

- 1) Як цябе завуць?
- 2) Неба чыстае, васільковае.
- 3) Не хадзі, сыноч, сёння нікуды!
- 4) Цэлы дзень было цёпла.
- 5) Вясна не час для гутарак.

A19. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску абавязкова ставіцца працяжнік:

- 1) Любіць сваё __ не значыць чужое ганьбіць, адмаўляць.
- 2) Данік __ усё-такі мужчына.
- 3) Мой дзядзька __ не рамантык.
- 4) Стук насмерць яго пужае, а на стук той скрыпка __ бом!
- 5) Грош __ цана такой рабоце.

A20. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропускаў трэба паставіць коску / коскі:

- 1) Ён стаў пчаларом __ і садаводам __ і агароднікам.
- 2) І швец __ і жнец __ і на дудзе ігрэц.
- 3) Ласі могуць жыць не толькі на поўначы __ але і ў розных кліматычных умовах.
- 4) Значную ролю ў адзенні адыгрываў пояс з тканіны __ або са скуры __ або сплечены з нітак.
- 5) Буслы збіраліся ў чароды __ і доўга стаялі на грудях __ або ляніва аглядалі лагчыны.

A21. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропускаў трэба паставіць коску / коскі:

- 1) Расой __ як жэмчугам __ акроплены мурог.
- 2) Пасля дажджу ўсё здаецца __ як бы адноўленым.
- 3) Змрок __ як і заўсёды ў познюю восень __ наплываў хутка.
- 4) Драгобыч __ як на далоні.
- 5) Хітры наш брат __ як чорт, але і дурны __ як варона.

A22. Адзначце сказы, у якіх на месцы ўсіх пропускаў трэба паставіць знакі прыпынку:

- 1) Балотнік __ або вадзяная зорачка __ расце на ўсім зямным шары __ акрамя некаторых пустыняў і высакагор'яў.
- 2) Налітыя сокам __ каласы схіліліся долу і __ абмытыя вячэрняй расой __ пацяжэлі.
- 3) Раніцай __ нягледзячы на мароз __ дзятва высыпала на вуліцу __ спяшаючыся пакатацца нарэшце на санках і лыжах.

- 4) Баранцава мора вельмі неспакойнае __ асабліва цяпер __ увосень.

- 5) Спаць у той вечар брат __ стомлены __ лёг адразу __ і не расправаючыся.

A23. Адзначце сказы, у якіх на месцы пропуску / пропускаў трэба паставіць знак / знакі прыпынку:

- 1) Алеся __ ёй было ўжо каля дзесяці гадоў __ сядзела за праснічкаю.

- 2) Кароткая летняя ноч адступала __ аднак __ у глыбіню ляснага гушчару.

- 3) Самалёты праз хвіліну зніклі ў далечы __ аднак __ неўзабаве зноў вярнуліся.

- 4) Бадай __ кожны дзень дзед сустракаў Каспара на пустых загонах.

- 5) Бадай __ гэта быў першы чалавек, які пасля майго правалу воль так шчыра размаўляў са мной.

A24. Адзначце, чым ускладнены сказ (улічыце, што знакі прыпынку не расставлены):

Як белыя лебедзі наплылі хмаркі ў бяскрайняй прасторы ператвараючыся ў самыя вычварныя дзівосныя постаці і зніклі з вачэй.

- 1) адасобленым азначэннем;
- 2) параўнальным зваротам;
- 3) аднароднымі дзейнікамі;
- 4) адасобленай акалічнасцю;
- 5) аднароднымі выказнікамі.

A25. Адзначце складаназлучаныя сказы, паміж часткамі якіх трэба паставіць знак прыпынку:

- 1) Учора шчасце толькі глянула нясмела і развеяліся хмары змрочных дум.

- 2) Чарот яшчэ зялёны але вада ўжо дыхае холадам восені.

- 3) Ці то стогне бура ці то віхор гуляе.

- 4) Дзе-нідзе ў гародчыках, ля ганкаў чырванелі вясновыя кветкі і зацвітаў бэз.

- 5) Здавалася абоз пройдзе спакойна і нічога не здарыцца.

A26. Адзначце складаназалежныя сказы, у якіх на месцы ўсіх пропускаў трэба паставіць коскі:

- 1) Над ускрайкам лесу __ дзе пачыналіся жоўтыя пяскі __ зазвінела песня ляснага жаўранка.

- 2) Ён ведаў __ што __ каб чаго-небудзь дабіцца __ трэба адольваць кволасць, нехвоту, страх.

- 3) А яшчэ помніць Алесь __ што __ калі прыходзілі жаўнеры ў вёску __ дык надсміхаліся з усіх __ абзываючы “мужыкамі”.

- 4) Бываюць такія хмарныя і злавесныя ночы __ калі здаецца __ што вось-вось ліне дождж __ які залье ўсю зямлю.

- 5) Няма нічога благага ў тым __ што чалавек ступае на адну і тую ж сцежку двойчы __ і што на яго ад гэтага находзяць успаміны.

A27. Адзначце складаныя бяззлучнікавыя сказы, паміж часткамі якіх трэба паставіць двукроп'е:

- 1) І запомніце без развіцця навукі не будзе добрай будучыні.

- 2) Вецер загуляе хвойнік, лозы гнуцца.
- 3) Алесь зразумеў нервовасць Кастуся можа сапсаваць справу.
- 4) Усе ў вёсцы ведалі не ўмеў ні скардзіцца, ні жаліцца стары.
- 5) Маці будзіла снедаць ён не ўстаў.

A28. Адзначце, колькі і якіх знакаў прыпынку павінна быць у сказе:

Не верылася што канец верасня на дзіва залатая і пагодная як падарунак людзям стаяла во-сень трымалі лісце дрэвы ды загарэліся рабіна-выя гронкі і рабіны красаваліся як раскошныя чырвоныя вогнішчы.

- 1) Працяжнік; 4) сем косак;
- 2) двукроп'е; 5) пяць косак.
- 3) кропка з коскай;

A29. Адзначце сказы з правільным пунктуацый-ным афармленнем чужой мовы:

- 1) Нехта гучна клікаў з другога берага:
– Гэй, паромшчык, давай пераправу!
- 2) “Нешта ў іх дома здарылася, – забілася ў Івана трывожна сэрца: Інакш чужога чалавека на ноч не запрашалі б”.
- 3) Я паслаў ёй кароткі і сціплы адказ: “Пры-язджай, будзеш гасцяй жаданай у нас на вялікай будоўлі...”.
- 4) У прамове на ўрачыстым сходзе Якуб Ко-лас гаварыў, што: “Маё слова, хоць і вузкімі да-рогамі, але даходзіла да народа”.
- 5) – Бой быў, Валя.
– Дзе?
– Над морам. Далёка.
– З кім?
– Невядома.

A30. Адзначце правільныя сцверджанні:

- 1) націск у словах *абутнік, індустрыя, фар-тук* прыпадае на другі склад;
- 2) у словах *джала, дождж, наджылкі* спалу-чэнне літар *д* і *ж* абазначае гук [дж];
- 3) словы *берасцянка, вясёлка, красавік, над-вячорак, пралеска* з’яўляюцца спрадвечна бела-рускімі;
- 4) словы *яшчар, яшчарка* і *яшчур* – пароні-мы;
- 5) словы *купаешся, у лодцы, перакладчык* пі-шуцца згодна з фанетычным прынцыпам бела-рускага правапісу.

Тэкст да заданняў В1 – В6

- (1) Высякаюць лясы,
І няшчадна вытоптаюць боты
За дзялянкай дзялянку –
Верасы, і багун, і чарот,
На мяжы растапталі
Жывую яшчэ берасцянку,
Што будзіла над полем світанкі
Штогод.

- (2) Паміраюць званочки,
Зязюлі, чабор, журавіны,
І не ў вырай, а некуды так
Адляцяць журавы.
- (3) Мы сябе абкрадаем,
А множыць здабыткі павінны
І ўзвышаць абавязкі свае
І правы.
- (4) Вынішчаем лясы,
І пачуцці, і светлыя словы,
Што, як матчына песня, за сэрца бяруць,
Падсякаем бяздумна
Карэнні свае і асновы
І не бачым, што хутка
Лісты адамруць.

С. Грахоўскі.

В1. Знайдзіце ў 1-м сказе верша словы, у якіх адбываецца асіміляцыя (прыпадабненне) зычных гукаў. Запішыце гэтыя словы без прабелу(аў) у той паслядоўнасці і ў тых формах, як яны пададзены ў тэксце.

В2. У 3 – 4-м сказах верша знайдзіце слова, якое мае значэнне ‘*дасягненні ў развіцці чаго-небудзь*’. Запішыце гэтае слова ў форме назоўнага склону адзіночнага ліку.

В3. Знайдзіце ў 1-м сказе верша дзеяслоў II спра-жэння. Запішыце яго ў неазначальнай форме (ін-фінітыве).

В4. Вызначце від падпарадкавальнай сувязі ў словазлучэнні, падкрэсленым у 4-м сказе верша.

В5. Вызначце, якім членам сказа з’яўляецца вы-лучанае ў 1-м сказе верша слова. Адказ запішыце ў форме назоўнага склону адзіночнага ліку.

В6. Вызначце тып 2-га сказа верша. Адказ (адно слова) запішыце ў форме назоўнага склону адзіноч-нага ліку.

В7. Устанавіце адпаведнасць паміж беларускімі ўстойлівымі выразамі і іх рускімі адпаведнікамі:

А. Была б шея, а ярмо най-дётся	1.	З гаручага ды ў балючае
Б. Перебиваться с хлеба на квас	2.	Анціп – нашаму брату Мікола
В. Держи карман шире	3.	Заўтра з мехам прыходзь
Г. Нашему слесарю двою-родный кузнец	4.	Дзень з алеем, а тыдзень з галеем
Д. Переливать из пустого в порожнее	5.	Быў бы араты, будзе і паганяты

В8. Устанавіце адпаведнасць паміж вылучанымі ў сказах словамі і іх часцінамоўнай характарысты-кай:

А. У сям’і раслі <i>трайняты</i> : Андрэйка, Сяр-гейка і Ганначка	1.	Прыслоўе
Б. <i>Трайны</i> тулуп могуць выканаць не ўсе гімнасты	2.	Дзеяслоў
В. Па паспяховасці Мікіта быў <i>трэцім</i> у класе	3.	Лічэбнік
Г. У вачах усё <i>траілася</i>	4.	Назоўнік
Д. Янка <i>тройчы</i> пракрычаў яе імя, але Алеся не адгукалася	5.	Прыметнік

В9. Устанавіце адпаведнасць паміж складанымі сказами і іх характарыстыкай:

А.	Праз колькі часу лес расступіўся, і тады зноў адкрыўся прастор	1.	Складаназалежны сказ з сузалежным аднародным падпарадкаваннем, у якім дзве даданыя азначальныя часткі
Б.	Я люблю часіну навальніцы, калі б'е пярун па ўсіх ладах і злююцца ў хмарах бліскавіцы, кроплі асыпаючы на дах	2.	Складаназалежны сказ з паслядоўным падпарадкаваннем, у якім адна даданая частка часу, а другая – прычыны
В.	Скрыпнулі вароты, ляснуў завал, гаўкнуў сабака, ля калодзежа скрыгнула вага	3.	Складаны сказ з рознымі відамі сувязі: злучальнай і падпарадкавальнай
Г.	Цябе, напэўна, скульптар злепіць, і будзеш ты глядзець на луг з усмешкай той, якая слепіць і аглушае, як абух!	4.	Складаны бяззлучнікавы сказ з аднатыпнымі часткамі
Д.	Мы прыехалі на возера, калі туман яшчэ не рассяўся, бо сонца толькі што узышло	5.	Складаназлучаны сказ, паміж часткамі якога выражаюцца спалучальныя адносіны

В10. Вызначце спосаб утварэння слоў і ўстанавіце адпаведнасць:

А.	Надыміць	1.	Бяссуфіксны
Б.	Культработнік	2.	Прыставачна-суфіксальны
В.	Напалову	3.	Асноваскладанне
Г.	Погляд	4.	Суфіксальны
Д.	Торфабрыкет	5.	Прыставачны

ДАВЕДКІ

Частка А: **A1.** 1, 3; **A2.** 2, 4; **A3.** 1, 3; **A4.** 1, 2, 5; **A5.** 3, 5; **A6.** 1, 4; **A7.** 2, 5; **A8.** 2, 3; **A9.** 1, 2, 4; **A10.** 1, 2, 4; **A11.** 1, 3; **A12.** 1, 3, 4; **A13.** 1, 3; **A14.** 2, 3; **A15.** 1, 5; **A16.** 1, 5; **A17.** 1, 3, 5; **A18.** 1, 3, 4; **A19.** 1, 4; **A20.** 1, 3, 4; **A21.** 1, 3; **A22.** 1, 3, 4; **A23.** 1, 2, 5; **A24.** 2, 4, 5; **A25.** 1, 2, 3; **A26.** 1, 2, 4; **A27.** 1, 3, 4; **A28.** 2, 4; **A29.** 1, 3, 5; **A30.** 1, 3, 4.

Частка В: **В1.** берасцянкусвітанкі; **В2.** здабытак; **В3.** будзіць; **В4.** прымыканне; **В5.** дзейнік; **В6.** складаназлучаны; **В7.** А5Б4В3Г2Д1; **В8.** А4Б5В3Г2Д1; **В9.** А5Б1В4Г3Д2; **В10.** А5Б4В2Г1Д3.

Наталля ГАРДЗЕЙ,
кандыдат філалагічных навук.
Святлана ЧАЙКОВА,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

Дыдактычны матэрыял

АФАРЫСТЫКА НИЛА ПЛЕВІЧА

Працяг. Пачатак у №№ 8, 10 за 2018 г., №№ 1 – 3 за 2019 г.

VI. ЛІТАРАТУРА ЖЫВЕ І ТРЫМАЕЦЦА ПРАЎДАЙ

1. Праца ў літаратуры – справа для людзей мужных. Баязліўцу не месца ў літаратуры. Асабліва ў такіх эпохі, калі Бог ведае, што адбываецца за дзвярыма тваёй кватэры, у тваёй краіне. (З інтэрв'ю.)

2. Літаратура жыве і трымаецца праўдай. Без праўды літаратура траціць голас і нямеє. (“Між былым і наступным”.)

3. Лёс літаратуры вызначаецца лёсам народа, якому яна належыць. (“Як бы ні было горка і цяжка”.)

4. Паэзія ёсць часцінка жыцця, жыццёвай праўды, ёсць выказанае ў словах і вобразах жывое, непрыдумане пачуццё – ці гэта боль і смутак, ці абурэнне і гнеў, ці трывога і распач, ці радасць і замілаванне. (“Між былым і наступным”.)

5. Літаратура – не экзотыка, а – боль і розум. (“Між былым і наступным”.)

6. Няроўная доля паэтам даецца... (“Кожнаму сваё”.)

7. Калі ты сапраўдны, сур'ёзны пісьменнік, ты ў сваіх творах заўсёды думаеш і гаворыш пра рэчы істотныя, значныя, вялікія, якія прыкладаюцца да такіх паняццяў, як Радзіма і Народ. Перш за ўсё – пра гэта! (“Абуджэнне”.)

8. У паэтаў – нават несмяротных –
На планеце не салодкі лёс...

(“Занадта сярдзітаму крытыку”.)

9. Паэзія – вечная мара аб шчасці. (“І ўсё-такі я веру”.)

10. Дык хіба, маючы такую гісторыю краснага пісьменства і такі багаты на яркія, таленавітыя імёны сённяшні дзень, можам мы пачувацца жабракамі на паперці сусветнага храма літаратуры? Ні ў якім разе! (“Выбар”.)

11. Каб песню, вартую народа,
На поўны голас шчыра спець –
Што трэба творцу? Вельмі многа!
Радзіму ў сэрцы трэба мець!

(“Родныя дзеці”.)

12. Славянскае слова! Якое невымернае шчасце –
валодаць ім і адначасова служыць яму! (“Выбар”.)

13. Паэт – крыху вар'ят. Абавязкова!
Без гэтага паэзіі няма. (“Санет”.)

14. Хай буду збэшчаны і скляты,
А свой радок, якім не лгу,
На рагазлівы і дзяркаты
Не прамяню: не магу! (“Родныя дзеці”.)

Людміла БУРВІН,
настаўнік-метадыст Ліцэя Івацэвіцкага раёна.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ПАМ'ЯЦІ МАРЫІ АНТОНАЎНЫ КНЫШ

Калектыў рэдакцыі глыбока смуткуе з прычыны заўчаснай смерці намесніка галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова” Марыі Антонаўны Кныш (11.08.1957 – 25.05.2019) і выказвае шчырае спачуванне сынам Антону і Віталію, а таксама ўсім родным і блізкім памерлай.

26 мая 2019 г. мы развіталіся з таленавітым педагогам, цудоўным, светлым чалавекам, надзейным сябрам, клапацівай маці, дасведчаным рэдактарам – нашай дарагой Марыяй Антонаўнай. Немагчыма словамі выказаць невыносны боль і неймаверны сум ад страты. Добразычлівая, шчырая, пазітыўная, прынцыповая, сумленная, цяроўная, адказная, прыгожая душою і знешне жанчына, мудры і тактоўны кіраўнік – такой яна застанеца ў нашай памяці.

Кожны дзень у рэдакцыю паступаюць званкі і лісты ад былых калег, педагогаў, вучняў Марыі Антонаўны са словамі спачування і падтрымкі. “Яна была прынцыповым і адказным работнікам, кампетэнтным і цяроўным педагогам, добразычлівай і шчырай сяброўкай, добрай маці і бабуляй, прыгожай жанчынай, душэўным і светлым чалавекам. Такой Марыя Антонаўна запамнілася ўсім, хто яе ведаў. Гэтая светлая памяць будзе мацнейшай за смерць!” – сцвярджаюць Жанна Міхайлаўна Салодкая, настаўнік беларускай мовы сярэдняй школы № 173 г. Мінска, і Ганна Аляксандраўна Салодкая, былы намеснік дырэктара сярэдняй школы № 8 г. Мінска. Сапраўды, усе, каго лёс зводзіў з гэтым чалавекам, бачылі яе такой.

Марыя Антонаўна Кныш закончыла Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (1979) і аспірантуру пры БДУ (1996). Аўтар артыкулаў, прысвечаных педагогічным тэхналогіям і аналізу сучаснага ўрока. Працавала настаўнікам беларускай мовы і літаратуры ў сярэдніх школах г. Мінска, намеснікам дырэктара па вучэбна-выхаваўчай рабоце СШ № 8; старшым выкладчыкам падрыхтоўчага аддзялення БДУ; дацэнтам кафедры педагогікі Мінскага гарадскога інстытута развіцця адукацыі, метадыст вышэйшай катэгорыі. З 2010 г. – намеснік галоўнага рэдактара часопіса “Роднае слова”.

За працоўную дзейнасць была ўзнагароджана шматлікімі граматамі, сярод якіх: Ганаровая грамата камітэта па адукацыі Мінгарвыканкама (2005), Грамата Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (2007), Грамата Мінскага гарадскога інстытута развіцця адукацыі (2008), Га-

наровыя граматы ўстановы «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”» (2013, 2018), Ганаровая грамата Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь (2018) і інш.

Пэралік узнагарод можна доўжыць і доўжыць... І ўсё ж галоўная ўзнагарода жыцця Марыі Антонаўны Кныш, на нашу думку, – два добра выхаваныя сыны, адзін з іх, Антон Сямёнавіч, годна працягвае настаўніцкую дынастыю, працуючы намеснікам дырэктара па вучэбнай рабоце, настаўнікам беларускай мовы і літаратуры СШ № 125 г. Мінска; дзве прыгажуні ўнучкі, якія вельмі любілі і шанавалі сваю бабулю, і маленькі ўнучак, які толькі з’явіўся на свет; яе верныя сябры і калегі, удзячныя настаўнікі, каму давялося вучыцца ў Марыі Антонаўны і павышаць сваё прафесійнае майстэрства на курсах Мінскага гарадскога інстытута развіцця адукацыі, дзе яна чытала лекцыі і праводзіла практычныя заняткі. А яшчэ – удзячная светлая памяць супрацоўнікаў рэдакцыі часопіса “Роднае слова”, служэнню якому яна аддала дзесяць гадоў жыцця, да апошніх сваіх дзён клапацічыся пра выданне: шчыравала, падтрымлівала, абараняла і верыла ў лепшае...

Зоя ПАДЛІПСКАЯ
і калектыў рэдакцыі часопіса “Роднае слова”.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

У дапамогу педагогу

ПІСАЎ ЁН ПРАЎДУ ПРА МУЖНАСЦЬ БЕЛАРУСАЎ

ЛІТАРАТУРНАЯ ГАДЗІНА ПА ТВОРЧАСЦІ ВАСІЛЯ БЫКАВА (ІХ – ХІ КЛАСЫ)

Мэты: пашырыць веды пра творчасць В. Быкава; стварыць умовы для развіцця пазнавальнай актыўнасці, фарміравання камунікатыўных навыкаў; выхоўваць грамадзянскасць, патрыятызм.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

• *Уступнае слова бібліятэкара.*

Бібліятэкар. Вайна пакінула глыбокі адбітак на творчасці Васіля Быкава. Письменник прайшоў усю вайну – старшы лейтэнант, потым камандзір узвода. Ён прыйшоў у літаратуру з жаданнем расказаць праўду пра вайну, пра яе жахі і злачынствы. Ваенныя аповесці Васіля Уладзіміравіча – гэта высокамастацкія творы, якія ўвайшлі ў гераічны эпас Вялікай Айчыннай вайны.

Першыя апавяданні В. Быкаў надрукаваў у часопісе “Вожык” і ў газеце “Гродзенская праўда”. Але сам пісьменнік свой творчы лёс адлічваў з 1951 г., калі на Курылах, дзе ў той час служыў, напісаў апавяданні “Смерць чалавека” і “Абознік”.

• *Біяграфія.*

1-ы вучань. Васіль Уладзіміравіч Быкаў нарадзіўся 19 чэрвеня 1924 г. у вёсцы Бычкі Ушацкага раёна ў сялянскай сям’і. Скончыўшы школу, паступіў на скульптурнае аддзяленне Віцебскага мастацкага вучылішча, аднак з-за пагаршэння матэрыяльнага становішча і адмены дзяржаўных стыпендыяў вымушаны быў пакінуць вучобу ў вучылішчы. Паступіў у віцебскую школу ФЗН № 5, дзе вучыўся да мая 1941-га. У чэрвені экстрэнам здаў экзамены за дзясяты клас Кубліцкай школы.

У самым пачатку Вялікай Айчыннай вайны быў мабілізаваны на абарончыя работы. У 1941 – 1942 г. вучыўся ў г. Аткарскую ў чыгуначнай школе. Улетку быў прызваны ў Чырвоную армію, скончыў Саратаўскае пяхотнае вучылішча.

2-і вучань. З 1943 г. ваяваў на II і III Украінскіх франтах. Быў двойчы паранены, ляжаў у шпітальных. У 1944 г. бацькі В. Быкава атрымалі паведамленне, што іх сын загінуў у баях з нямецка-фашысцкімі захопнікамі каля Кіраваграда. Васіль выжыў і ваяваў далей. А пасля вайны служыў на Украіне, Беларусі, на Далёкім Усходзе. Пасля дэмабілізацыі жыў у Гродне, працаваў мастаком

у гродзенскіх майстэрнях, рэдакцыі абласной газеты “Гродзенская праўда”. Быў абраны сакратаром Гродзенскага аддзялення Саюза пісьменнікаў БССР (1972 – 1978). З 1978 г. на творчай працы.

• *Гульня.*

АДБОРАЧНЫ ТУР

1. Назавіце творы В. Быкава, прысвечаныя Вялікай Айчыннай вайне.

2. Па якіх творах В. Быкава былі зняты кінастужкі?

3. Назавіце твор В. Быкава неваеннай тэматыкі.

І ТУР. ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

Заданне 1. Пазнайце твор па апісанні і назавіце яго.

1. У гэтым творы лейтэнант сам просіцца на цяжкае заданне, а калі не знайшлі склад боепрыпасаў, то сам ідзе на пошукі. Цяжка паранены, ён вырашае апошняяй гранатай падарваць сябе разам з немцамі. (“*Дажыць да світання*”).

2. Партызан з гэтай аповесці ўмеў змагацца да апошняй хвіліны. Трапіўшы ў палон, ён не думае пра сваё жыццё, а вырашае праблему выратавання вяскоўцаў, арыштаваных за дапамогу партызанам. (“*Сотнікаў*”).

3. Настаўнік па прафесіі, гэты герой свядома ахвяраваў жыццём, каб духоўна падтрымаць сваіх вучняў і выкрыць хлусню акупантаў. (“*Абеліск*”).

4. Твор пра нязломнасць чалавечага духу. У пачатку гэтай аповесці апісваецца спалены хутар, вайна паказана праз успрымманне мірных жыхароў. (“*Знак бяды*”).

5. Галоўны герой гэтага рамана едзе ў тыя мясціны, дзе яго калісьці расстрэльвалі, а ён застаўся жывым у яме сярод мёртвых. Метр за метрам перакопваючы кар’ер смерці таварышаў па падполлі, у думках ён вяртаецца ў маладосць. Яго каханая дзяўчына Марыя была расстраляная, і ён адчувае сябе вінаватым у гэтым. (“*Кар’ер*”).

6. Гэта аповесць пра пачатак вайны, калектывізацыю. Галоўны герой хоча вырвацца з акупаванай фашыстамі тэрыторыі. Хаваючыся ад фашыстаў і ад землякоў у змрочнай пуні, ён за-

хварэў і ўспамінаў пра даваеннае жыццё, працу, масавыя арышты. (“Сцюжа”).

7. Дзеянне ў творы адбываецца ў ваколіцах невялікага гарадка аўстрыйскіх Альпаў. Галоўны герой – камандзір узвода Змітрок Барэйка родам з Беларусі. Далёка ад Радзімы ён знайшоў сваё каханне. Але здарылася трагедыя – Франя была забіта. Усе салдаты радаваліся Перамозе, не радаваўся толькі Змітрок. (“Пакахай мяне, салдацік”).

Заданне 2. Адкажыце на пытанні.

1. У якіх творах В. Быкава адлюстраваны партызанскі рух на Беларусі? (“Круглянскі мост”, “Пайсці і не вярнуцца”, “У тумане”, “Абеліск”, “Воўчая згря”).

2. У якіх творах абараняецца рэлігія? (“Кар’ер”, “Пакахай мяне, салдацік”).

3. У якіх творах паказана даваеннае жыццё? (“Аблава”, “Сцюжа”).

4. Ці ёсць у В. Быкава творы неваеннай тэматыкі? (Ёсць, 6 гумарыстычных апавяданняў, напісаных у 1947 г., змешчаны ў зборніку “Ход канём”).

II ТУР. АПОВЕСЦІ “Знак бяды”

1. Што было знакам даўняй бяды, які мы сустракаем на першых старонках твора? (Апісанне старой абгарэлай ліпы.)

2. Пра каго пастаянна хвалявалася, думала і перажывала Сцепаніда? (Пра дзяцей – дачку і сына, ад іх не было ніякіх вестак.)

3. Чым была занепакоена Сцепаніда, калі пасвіла карову? (Яна перажывала, што ў немцаў знайшліся памагатыя з мясцовых, а таксама думала пра застрэленых чырвонаармейцаў, павешаных камуністаў, адзін з іх быў дырэктарам школы, дзе вучыліся яе дзеці.)

4. Чаму Сцепаніда спадзявалася, што немцы не хутка дабяруцца да яе хутара? (Ён знаходзіўся далёка ад мястэчка і гасцінца.)

5. Чаму Сцепаніда занепакоілася, калі ўбачыла, што немцы будуць мост праз рэчку? (Мост быў блізка да яе хаты.)

6. На што спадзяваўся муж Сцепаніды Пятрок? (На тое, каб ціха перасядзець ліхі час, каб засцерагчыся ад бяды, паводзячы сябе як мага абачлівей і цішэй.)

7. Хто першы з нязваных і непрыемных гасцей завітаў на хутар? (Паліцаі Гуж і Каландзёнак.)

8. Што здарылася пасля таго, як у хаце Сцепаніды пасяліўся нямецкі афіцэр? (Немцы даілі карову Сцепаніды, забіралі яйкі і ўсё, што хацелі, а Багацькі не мелі права нават зайсці ў сваю хату, яны жылі ў істопцы.)

9. Якое найгоршае прыніжэнне спазнала Сцепаніда? (Яе першы раз у жыцці набілі.)

10. Што зрабілі немцы, калі Сцепаніда выдаіла карову, каб ворагі не пілі малако? (Забілі карову.)

11. Як за гэта адпомсціла Сцепаніда немцам? (Кінула ў калодзеж вінтоўку немца-кухара.)

12. Пра што пастаянна ўспамінала Сцепаніда, калі знаходзілася ў істопцы? (Што пан Адольф пасля іх вяселля дазволіў ім жыць акурат у гэтай істопцы, а потым прыехалі з валаснога камітэта, раскулачылі пана Адольфа і забралі ўсё яго дабро, а ім аддалі зямлю, і яны гэтаму былі вельмі рады.)

13. У якой арганізацыі была Сцепаніда пасля таго, як пасялілася ў хаце пана Адольфа, які ў хуткім часе павесіўся? (Яе ўключылі ў актыў камбеда, і з усяго актыву ў жывых засталася адна Сцепаніда.)

14. Што здарылася з астатнімі членамі актыву камбеда? (Міліцыянер Васіль Ганчарык скончыў жыццё самагубствам, бо быў закаханы ў дачку чалавека, якога яны раскулачылі, а старшыню сельсавета забралі немцы.)

15. Што не можа дараваць Гуж Сцепанідзе? (Раскулачванне і высылку.)

16. Ці вярнулася спакойнае жыццё на хутар пасля таго, як з’ехалі немцы? (Не, туды прыходзілі паліцаі і забіралі Петрака на цяжкія работы.)

17. Навошта стары Пятрок вырашыў гнаць самагонку? (Каб адкупіцца ад паліцаяў.)

18. Што здарылася пасля таго, як на хутар прыйшлі паліцаі з суседняга сяла? (Яны здэкаваліся з гаспадароў, трымалі на прыцэле Петрака, і ён больш не змог цярпець, напіўся і выказаў паліцаям усё ў вочы.)

19. Што вырашае зрабіць Сцепаніда, калі яе пошукі мужа ніякіх вынікаў не далі? (Яна вырашыла купіць у Карнілы бомбу і ўзарваць мост, на якім на хутар прыезджалі немцы і паліцаі.)

20. Навошта Сцепаніда пайшла да сяброўкі Аляксандры? (Каб сын Аляксандры навучыў яе, як узарваць бомбу.)

21. Ці паспела Сцепаніда здзейсніць задуму? (Не. У той вечар, калі яна хацела ўзарваць мост, прыехалі паліцаі і патрабавалі аддаць бомбу.)

22. Ці выканала Сцепаніда загад раз’юшаных паліцаяў? (Не, яна не аддала бомбу, а зачынілася ў хаце, абліла ўсё газай, і сябе таксама, і падпаліла.)

“Пакахай мяне, салдацік”

1. За якія правіннасці камбрыг і палкоўнік лялі лейтэнанта Барэйку? (За тое, што ён катаўся на крадзеным ровары.)

2. Што загадаў камбрыг лейтэнанту Барэйку? (Вярнуць ровар туды, дзе ён яго ўзяў.)

3. Якая навіна ўзрушыла лейтэнанта Барэйку? (Салдат Кананок казаў, што ў катэджы, куды ён адносіў ровар, жыве дзяўчына з Беларусі.)

4. Чаму так узрадаваўся лейтэнант Барэйка, калі пачуў пра зямлячку? (Ён быў адзін з Беларусі і хацеў сустрэць родную душу.)

5. Чаму Кананок не паспеў зашыць лейтэнанту Барэйку разарваны рукаў гімнасцёркі? (Пачалі страляць нямецкія гарматы.)

6. Пра што перажываў лейтэнант Барэйка падчас абстрэлу? (*Каб нямецкія або нашы артылерысты не трапілі ў катэдж, дзе жыла дзяўчына з Беларусі.*)

7. Якім чынам лейтэнант Барэйка пазнаёміўся з дзяўчынай? (*Ён пабег за санінструктарам, які стукаў у дзверы катэджа, каб зноў забраць ровар, а лейтэнант Барэйка яго прагнаў і дзяўчына адчыніла дзверы, каб яму за гэта падзякаваць.*)

8. З кім сустрэўся лейтэнант Барэйка, калі другі раз прыйшоў праведаць зямлячку? (*Са старымі гаспадарамі, якія захацелі пачаставаць лейтэнанта каньяком і якія яму спадабаліся.*)

9. Чаму здзівіўся лейтэнант Барэйка, калі Франя не пераклала гаспадарам яго словы “цяпер мы яе забярэм”? (*Ён убачыў, што яна не хоча пакідаць доктара Шарфа і фрау Сабіну, яна іх палюбіла.*)

10. Што адбылося, калі Франя папрасіла лейтэнанта зняць гімнасцёрку, каб зашыць рукаў? (*Яго паклікаў Кананок – да дома накіроўваўся атрад гвардзейскай дывізіі, каб спыніцца на начлег у катэджы, але лейтэнант Барэйка схопіў аўтамат і не пусціў іх у катэдж.*)

11. Пра што паведаміў салдат па прозвішчы Муха, калі па рацыі пагаварыў з братам-радыстам? (*Вайна скончана, і заўтра павінна адбыцца капітуляцыя.*)

12. З кім хацеў падзяліцца лейтэнант Барэйка такой радаснай навіной? (*З дзяўчынай з Беларусі.*)

13. Куды завяла Змітрака Франя, калі пачула пра канец вайны? (*На дах катэджа, адкуль быў відаць разбураны горад.*)

14. Пра што паведаміла лейтэнанту Франя, калі яны знаходзіліся на даху? (*Ноччу прыезджалі нашы з асобага аддзела, дапытвалі доктара Шарфа і ў яе ўзялі падпіску аб маўчанні.*)

15. Што здарылася з сяброўкамі Франі, чаму яна ўпэўнена даказвала Змітраку, што ёй пашанцавала? (*Яе сябровак адправілі на хімічныя заводы, яны там атруціліся і загінулі.*)

16. Што адчулі пасля другой сустрэчы лейтэнант Барэйка і Франя? (*Першае каханне.*)

17. Што планаваў лейтэнант Барэйка? (*Пасля вайны ён хацеў ажانیцца з Франяй.*)

18. Па якой прычыне Франя не радавалася вяртанню на Радзіму? (*Яе там ніхто не чакаў, з усёй радні нікога не было ў жывых.*)

19. Якая была прычына спрэчкі Змітрака з Франяй пасля таго, як яна расказала пра сваё дзяцінства? (*Яны спрачаліся, высвятляючы, што важней для чалавека, розум або чалавечнасць: разумным можа быць злачынец, а чалавечнасць ідзе ад Бога.*)

20. Навошта лейтэнанта выклікаў камбат? (*Быў загад згортвацца, грузіць боепрыпасы, бо яны з’езджалі.*)

21. Чаму ўсе салдаты былі рады вяртанню дамоў, адзін толькі лейтэнант Барэйка быў нечым засмучаны? (*Ён не хацеў пакідаць Франю.*)

22. Ці прадчуваў лейтэнант Барэйка, што нешта дрэннае здарыцца з Франяй? (*Так, яго душа адчувала бяду, сэрца шчымяла болем.*)

23. Што ўзрадавала салдатаў? (*Нямецкія кулямёты заставаліся на месцы баёў, а немцы шарэнгай ішлі, нібы здаліся ў плен.*)

24. З кім сустрэлася калона, з якой ехаў лейтэнант Барэйка? (*З амерыканскімі ваеннымі, якія сталі абдымацца з нашымі салдатамі.*)

25. Як паводзілі сябе амерыканскія салдаты? (*Абменьваліся сувенірамі з нашымі салдатамі і прапаноўвалі ім выпіць за перамогу.*)

26. Куды накіраваўся лейтэнант Барэйка, калі прачнуўся на золку? (*Да Франі, ён ішоў пешшу, але настаянна выглядаў машыну, хацеў хутчэй да яе прыехаць.*)

27. Калі машына, на якой падвезлі Змітрака, паехала ў другі бок, на чым ён дабіраўся? (*На ровары, які ўбачыў пад сцяной.*)

28. Навошта Змітрак пайшоў у горад да людзей? (*Хацеў пахаваць забітых.*)

III ТУР. ТВОРЫ ПРА ВАЙНУ

Заданне. Запішыце назвы і жанр твораў В. Быкава.

1. “Аблава” – аповесць.
2. “Альпійская балада” – аповесць.
3. “Балота” – аповесць.
4. “Воўчая зграя” – аповесць.
5. “Дажыць да світання” – аповесць.
6. “Дапякло” – апавяданне.
7. “Жоўты пясочак” – апавяданне.
8. “Жураўліны крык” – аповесць.
9. “Здрада” – аповесць.
10. “Знак бяды” – аповесць.
11. “Кар’ер” – раман.
12. “Круглянскі мост” – аповесць.
13. “Мёртвым не баліць” – аповесць.
14. “На сцяжыне жыцця” – апавяданне.
15. “Пакахай мяне, салдацік” – аповесць.
16. “Пастка” – аповесць.
17. “Праклятая вышыня” – аповесць.
18. “Смерць чалавека” – апавяданне.
19. “Сцюжа” – аповесць.
20. “Трэцяя ракета” – аповесць.
21. “Труба” – апавяданне.
22. “Яго батальён” – аповесць.

• **Падвядзенне вынікаў гульні.**

• **Заклучнае слова бібліятэкара.**

Тэрэза КАВАЛЬЧУК,
загадчык бібліятэкі гімназіі № 2 г. Ваўкавыска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“АДСЮЛЬ ВЯДУЦЬ МЯНЕ ВЫТОКІ...”

ЛІТАРАТУРНА-МУЗЫЧНАЯ ВЕЧАРЫНА ПА ТВОРЧАСЦІ ТАІСЫ ТРАФІМАВАЙ І ЗОІ ПАДЛІПСКАЙ (V – XI КЛАСЫ)

Мэты: пазнаёміць з творчасцю Т. Трафімавай і З. Падліпскай, развіваць і ўдасканалваць навыкі выразнага чытання; выхоўваць цікавасць да беларускай літаратуры, любоў да малой радзімы.

Абсталяванне: мультымедычны праектар; аўдыя-, відэазапісы; фотаздымкі.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

• **Праслухоўванне аўдыязапісу песні “Адна зямля”** (сл. Т. Трафімавай, муз. А. Атрашкевіч) або **выразнае чытанне на памяць.**

1-ы чытальнік.

Адна зямля

Зямля бацькоў – цудоўная зямля!
Пашчасціла і мне тут нарадзіцца.
Да скону дзён і зблізку і здаля
Табою, любы край, мне ганарыцца.
Адна зямля ў нас з табой, адна!
Дае нам сілы чыстая крыніца,
Куды б мяне дарога ні вяла,
Табе жадаю нізка пакланіцца!
Мой край рамонкаў, сініх васількоў,
Тут плакаць і смяцца можна ўволю,
Тут сустракаюць дарагіх сяброў
І песняй звонкаю, і хлебам-соллю.
Я рада зноў вярнуцца ў родны дом.
Сустрэнуць тут бярозы і таполі.
Пакуль гарыць рабіна пад акном,
Маленства казку не забыць ніколі!

Т. Трафімава.

Вядучы. Родная зямля... Чалавек прырас- тае да яе тысячамі нябачных ніцей: сонечнымі промнямі, блакітам неба, птушынымі спевамі, павевамі роднага ветру, пахам васількоў. Родная зямля – такія цёплыя, ласкавыя словы. Варта толькі вымавіць іх, і, здаецца, ты адразу чуеш гоман шапатлівых лясоў, птушыныя спеваы, якія зліваюцца з музыкай вясенняга гаю.

Кожнаму з нас дарагі той куточак, дзе ён нарадзіўся, узрос. Гэты куточак становіцца на ўсё жыццё сівалам сям’і, краіны, Радзімы.

2-і чытальнік.

Шчаслівая

На крылах шчасця і любові
Лячу ў родны край Манькова,
Адкуль вядуць мяне вытокі
У край далёкі, свет шырокі...
На крылах шчасця і любові
Лячу да зор, за небакры, за
Пад спеў і звонкі, і вясёлы,
У наш зямны высокі рай:

Мой край!

Шчаслівая, што крылы маю,

Шчаслівая, што ўзлятаю!

Т. Трафімава.

Вядучы. Сёння наша размова пра сучасных беларускіх паэтаў Таісу Трафімаву і Зою Падліпскую. Яны нарадзіліся на Случчыне, выйшлі з адной сям’і – дзве родныя сястры, прафесійныя паэтка, члены Саюза пісьменнікаў Беларусі. Такога ў беларускай літаратуры яшчэ не было. Зоя Падліпская і Таіса Трафімава – першыя.

Выпадкова? Мабыць, не... Варта хоць бы крышку зазірнуць у іх багаты радавод: прадзед Адам Максімавіч, які выпісваў кніжкі ажно з Пецярбурга; бабуля Арына Адамаўна, якая вучыла стараславянскай мове не толькі аднавяскоўцаў, але і сваіх унукаў; бацька Іван Паўлавіч Янучок – 42 гады працаваў настаўнікам роднай мовы і літаратуры ў Сяражскай сярэдняй школе на Случчыне... Ну і, канечне, маці Ганна Канстанцінаўна, якой, на жаль, не стала вельмі рана: калі Таісе было сямнаццаць, а Зоі ўсяго сем...

Таіса Іванаўна Трафімава (Янучок) нарадзілася 21 студзеня 1955 г. у пасёлку Манькова Сяражскага сельсавета Слуцкага раёна. Пасёлак тады знаходзіўся паміж Падліпцамі і Сярагамі, цяпер гэтага населенага пункта не існуе. Мясціну можна адшукаць толькі на старой карце.

3-і чытальнік.

Хутарок маленства

Чую матуліны словы...
Сніцца маленства ізноў,
Мой хутарочак Манькова
Кліча, вяртае дамоў.
Гучна зязюля кукуе,
Лічыць расстання гады,
Прагна душою смакую
Кроплі крынічнай вады.
Бэзам агулена хатка,
Хмельны язмін на мяжы.
Поле бабулечка градку,
Песню пяе для душы.
Шчыра памоліцца сонцу,
Светла, самотна ўздыхне,
Прасніцы – вернай сяброўцы
Думкі даверыць свае.
Больш ні двара і ні хаткі,
Дрэвы, як помнічкі, у рад...
Грэе душу з фотакарткі
Мудры бабулін пагляд.
Дзе над маёю калыскай

Песні спявалі вятры,
Плача бяздомны вятрыска
З ранку да позняй зары.
Бусел кружляе над колам,
Наша вартуе жытло...
Райскі куточак Манькова,
Ты пад надзейным крылом!
Як ад пакуты замова,
Сон той ізноў паўстае...
Мой хутарочак Манькова –
Першыя крокі мае.

Т. Трафімава.

Вядучы. Спачатку Таіса вучылася ў пачатковай школе ў Падліпцах, пасля скончыла 10 класаў Сяражскай сярэдняй школы і паступіла ў Мінскае педагагічнае вучылішча. Потым скончыла тэатральны факультэт Маскоўскага народнага ўніверсітэта мастацтваў і факультэт журналістыкі Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Працавала актрысай у Мінскім абласным драматычным тэатры ў Маладзечне, у гарадскім Цэнтры эстэтычнага выхавання дзяцей і падлеткаў – метадыстам, намеснікам дырэктара, кіраўніком літаратурнага аб'яднання “Узлёт”, у музычным каледжы імя М. К. Агінскага – сацыяльным педагогам, у часопісе “Малодосць” рэдактарам аддзела публіцыстыкі. Перад выхадам на пенсію – адміністратарам у Літаратурным музеі Максіма Багдановіча.

Першая нататка Таісы Янучок (Трафімавай) з'явілася ў Слуцкай раённай газеце “Шлях Ільіча” ў 1970 г. Першы верш быў надрукаваны ў Маладзечанскай раённай газеце “Святло камунізму” пад рубрыкай “Мама, пачытай!” у 1977 г. Друкавалася ў мясцовай, рэгіянальнай і рэспубліканскай перыёдыцы. Піша на беларускай мове. Член Беларускага саюза журналістаў (1994) і Саюза пісьменнікаў Беларусі (2001). Вершы Таісы Трафімавай і Зоі Падліпскай убачылі свет у кнізе серыі “Школьная бібліятэка” – “Краіну родную люблю” (2010), у зборніку “На мове сэрца” (2013), у кнізе-прызнанні беларускіх сучасных паэтаў да 70-годдзя вызвалення Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў “Па праву жывога” (2014).

Таіса Трафімава – аўтар зборнікаў паэзіі: “Усміхнуся вятрам” (1998), “Зёлкі ад пакут” (1998), “Паспелі вішні” (2005), аўтабіяграфічнай паэмы “Вёска пад ліпамі” (2011).

Песні на словы Т. Трафімавай не раз гучалі на Нацыянальным фестывалі беларускай песні і паэзіі ў Маладзечне, на Міжнародным фестывалі мастацтваў “Славянскі базар” у Віцебску і на іншых фестывалях.

Матыў радзімы вылучае паэзію сясцёр як з'яву надзвычай гуманістычную, з'яву чалавечай высакароднасці. У зборніку “Усміхнуся вятрам” у раздзеле “Саматканка” паэтэса піша пра мілую і родную Слуцчыну, пра тую зямлю, што

сілкуе, не дае стаміцца ў жыцці, пра бацьку, аднавяскоўцаў, знаёмыя з дзяцінства краявіды:

Слухаць вельмі люблю
Гоман птушак пявучых.
Толькі тут я жыву,
Тут п'ю водар гаючы.

Т. Трафімава.

Зоя Падліпская – таксама выпускніца Сяражскай СШ, скончыла Слуцкае медыцынскае вучылішча, Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка, аспірантуру пры ім. Працавала настаўнікам беларускай мовы і літаратуры ў слуцкай СШ № 10 імя С. Ф. Рубанава, арганізатарам у Слуцкім аддзеле адукацыі, метадыстам, начальнікам аддзела выхаваўчай работы ў Мінскім абласным інстытуце павышэння кваліфікацыі і перападрыхтоўкі кадрў адукацыі; начальнікам аддзела грамадска-гуманітарнай адукацыі, а потым прарэктарам па вучэбнай рабоце Мінскага гарадскога інстытута павышэння кваліфікацыі кадрў адукацыі, галоўным інспектарам Міністэрства адукацыі. З 2009 г. – галоўны рэдактар часопіса “Роднае слова”.

Пачатак літаратурнай дзейнасці – студзень 1991 г., калі ў газеце “Мінская праўда” была надрукавана паэтычная падборка “Словы сагрэтыя сэрцам”. Першыя праявілі творы – у часопісе “Малодосць” пад назвай “Крымскі калейдаскоп” (2000).

Зоя Падліпская – аўтар зборнікаў паэзіі “Палон нябёсаў” (1998), “У вэлюме завей” (2005), “Малюся зорам” (2014), аўтар кнігі “Нашчадкі выбранцаў” (2013, электронны варыянт), рамана-споведзі “Маналог у паўстагоддзя” (2019). Член Саюза пісьменнікаў Беларусі (2001), выдатнік друку Беларусі (2013).

Песні на словы Зоі Падліпскай напісаны кампазітарамі А. Атрашкевіч, Л. Шурманам, Д. Сушко, Д. Пятровічам.

Лейтматыў творчасці сясцёр-паэтак – тэма роднай зямлі, роднага краю, роднай вёскі.

4-ы чытальнік.

Случчыне

Я нізка пакланюся той зямлі,
Дзе першы крок свой некалі ступіла.
Дзе слёзы барвінкамі прараслі
Праз вечны боль – матуліну магілу.
Дзе сум і радасць у адным вянку
Спляталіся ў дзівосны час вясновы.
Шчыміць душа – сасмяглую раку,
Як і раней, лічу жыцця асновай.
Тут родныя трымаюць карані
І салаўі спяваюць гэтак дзіўна.
Мой лёс, прашу, мяне абарані,
Не дай чужою стацца на радзіме.
Куды б мяне дарогі ні вялі,
Я з кожным днём, як з кожным

новым вершам,

Ўсім сэрцам прырастаю да зямлі,
Дзе некалі зрабіла крок свой першы.

З. Падліпская.

Вядучы. Любоў і павагу да Радзімы, родных каранёў, дарагіх сэрцу мясцін Случчыны адлюстравала аўтабіяграфічная паэма “Вёска пад ліпамі” Таісы Трафімавай. Кожны радок паэмы глыбока западае ў душу і кранае жыццёвай праўдай. Перад вачыма паўстаюць вобразы вёсак Падліпцы і Манькова. З любоўю і пяшчотай піша Таіса Трафімава пра родны край, сям’ю, бацьку-настаўніка, якога прырода шчодро адарыла талентам. Іван Паўлавіч быў добрым расказчыкам, цудоўна маляваў, іграў на гармоніку, спяваў у хоры, кіраваў драматычным гуртком... Як сказана ў паэме Таісы Трафімавай, “бацька сцэнай захапляўся, / Часцяком грывіраваўся. / У тэатр ператвараўся / Вечарамі наш пакой”.

5-ы чытальнік.

Чым мне помняцца Падліпцы –
Гэта кнігі на паліцах,
Стосы сшыткаў на сталі.
Бацька ў цёплым каптане
Акуратна іх гартае
І памылкі выпраўляе.
Пры газавачы не спіць,
Як на варце ён стаіць.
Хіба ж памыліцца можна?
Слоўцы ж родныя, жывыя,
Нібы кветкі лугавыя.
Палюбуйся іх пяшчотай,
Дай душы сваёй работу,
Каб душа не пуставала,
Слоўцы-кветкі адчувала.
Мала проста разумець,
Трэба сэрцам прыкіпець
Да зямелькі той адзінай,
Што завуць малой радзімай!
Чалавекам быць старайся,
Каранёў не выракайся,
Іх шануй, як бацьку й маці,
Пакланіся роднай хаце,
Што дала для ўзлёту крылы,
Узлятай над краем мілым,
Мовы роднай не цурайся,
Да вытокаў зноў вяртайся!

Т. Трафімава.

Вядучы. Многа цёплых, шчырых слоў прысвяцілі сёстры-паэткі матулі Ганне Канстанцінаўне:

Мама хораша спявала,
Хлеб дамашні выпякала.
О гарачы водар-пах
На матуліных руках...

Т. Трафімава.

Якія мы вясёлыя былі,
Калі спявалі песні на ўзмежку.

І гукі патаналі ў вышыні,
І мамін твар лагодзіла усмешка.

З. Падліпская.

Ды той цудоўны перыяд жыцця скончыўся, калі не стала любай матулі. Боль ад страты самага блізкага чалавека, неспатольная душэўная туга прасочваюцца ў апошніх радках верша “Якія мы шчаслівыя былі...” Зоі Падліпскай: “Мінуў той час. І толькі успамін / Святлом малітвы душы сагравае. / Якія ж мы шчаслівыя былі, / Калі была матулечка жывая...”

Многія вершы ў творчасці паэтак прысвечаны бабулі Арыне Адамаўне Шахновіч, якая, як піша Таіса Трафімава, “з першай зоркай уставала, / Слёз нямала пралівала. / Як было адной асіліць: / Цэпам жыта малаціла, / Рвала лён, снапы вязала. / Потым мяла і трапала. / Доўга ў парабках хадзіла, / Лапці не адны знасіла. <...> Двух сыночкаў паднімала. / Лепшай долечкі чакала”.

У паэзіі Зоі Падліпскай шмат радкоў прысвечаны роднай бабулі: “Крыніца праўды, мудрасці сусвету / І вечнае павагі да людзей. / Ваш вобраз сагравае нас дагэтуль / І асвятляе кожны новы дзень”.

І, вядома ж, добрыя словы пра родзічаў – дзядоў і дзядзькоў – хлебарабаў, гумарыстаў і музыкантаў, якія клалі печы, капалі калодзежы, ігралі на вясковых вяселлях, працавалі на роднай зямлі і былі паважанымі ў вёсцы людзьмі.

• **Выразнае чытанне ўрыўка з твора “Нашчадкі выбранцаў”** З. Падліпскай.

«Мяне заўсёды цікавіла гісторыя Вашай, мама, роднай вёскі Падліпцы. Там, у хаце з белымі аканіцамі, адной такой на ўсю вёску, Вы нарадзіліся. У Падліпцах усё сваё жыццё пражыў мой дзед Канстанцін Адамавіч Пятровіч і бабуля Марыя Есіпаўна (да замужжа Пунчык) – Вашы бацькі. Цяпер там жывуць нашы родзічы па лініі Пятровічаў і па лініі Янучкоў. Там, на могілках, у нас больш за два дзясяткі родных магіл...»

Некалькі гадоў таму я пачала вывучаць свой радавод. Яшчэ з дзяцінства ведала, што мае продкі і з роду Пятровічаў, і з роду Шахновічаў паходзяць з “выбранцаў”, так называлі жыхароў шасці выбранецкіх вёсак у Слуцкім раёне (Лучнікі, Бранавічы, Варкавічы, Сярагі, Агароднікі, Падзер) – ваенна-служылых людзей, вылучаных у другой палове XVI ст. у ВКЛ.

Гэта былі прыгожыя знешне, фізічна моцныя маладыя мужчыны з сялян, вольных людзей, якія займаліся вайскавай службай, або збяднелай шляхты. Князь выбіраў іх з разліку 1 чалавек на 20 жыхароў. Выбіралі нежанатых мужчын і кожнаму давалі паўвалокі зямлі, вольнай ад павіннасцей і падаткаў.

Вядома, што ў XVIII ст. выбранцы мелі асаблівую форму: шэрыя суконныя камзолы з зялёнымі абшлагамі, шэрыя штаны, боты з рамень-

чыкамі. Насілі яны чорны гальштук і шапку з мядзведжага футра з зялёным верхам, рэмень і патранташ. Неслі службу жыхары шасці выбранецкіх вёсак да канца XVIII ст.».

Вядучы. Электронны варыянт кнігі “Нашчадкі выбранцаў” З. Падліпскай змешчаны на сайце “Я – сын Ваш” у раздзеле “Музей звычайнага чалавека”. Даследаванне ўласнага роду скіравала сяцёр-паэтак на пошукі магілы роднага брата іх маці, Івана Канстанцінавіча Пятровіча, які з часоў Вялікай Айчыннай вайны лічыўся зніклым без вестак. І яны знайшлі. У Магдэбургу, на Савецкіх вайсковых могілках, дзе салдат быў пахаваны ў 1947 годзе.

У жніўні 2018 г., атрымаўшы знойдзеным архіўным звесткам пацверджанне з Магдэбургскай гарадской управы, сям’я з дзесяці чалавек наведла магілу родзіча. Праз 70 гадоў на магіле савецкага салдата Івана Пятровіча з’явіліся кветкі і беларуская зямля з падвор’я вёскі Падліпцы, дзе жывуць родныя салдата і адкуль ён выпраўляўся на фронт. Прагучала малітва і верш-прысвячэнне.

7-ы чытальнік.

Любоў і малітва

Івану Пятровічу

Мы так доўга да Вас ішлі.
Скрозь снягі і вятры калючыя.
Свята памяць пра Вас бераглі
І ў сям’і, і ў музеі на Случчыне.

Горка плакала мама не раз:
Брат Іван не вярнуўся з вайны.
Моўчкі стылі уздоўж дарог
Невядомасці палыны...

Знік. Прапаў. На чужой зямлі.
Як было нам знайсці сляды,
Калі ў кожнай славянскай сям’і
Знак трагедыі і бяды?!
.....
Ды ўсё ж вывеў на праўду Бог.

Мы на Эльбе. Даруй, салдат.
Сем дзясяткаў і вёснаў, і зім
Сустракаў тут адзін, маладым.
І з тугою глядзеў на ўсход...
Ну, а сёння – сустрэчы рад.

Ты прымі наш паклон зямны
Ад радні, і ад слуцкай зямлі,
Ад вясновай падліпскай раллі...
Ад вяргінь, што глядзелі ў акно.
Ад бацькоў, што спачылі даўно.

Спі спакойна, салдат. Мірных сноў.
Хай жа наша малітва цябе беражэ.
І любоў.

Вядучы. Роднай зямлі, маці Ганне Канстанцінаўне Янучок (у дзявоцтве Пятровіч) прысвяціла раман-споведзь “Маналог у паўстагоддзя...” Зоя Падліпская. Ён быў апублікаваны ў 7-м нумары часопіса “Польмя” за 2017 г., асобнай кнігай выйшаў у 2019 г. Пачынаецца твор, як і трэба было чакаць, з “Ліста да Маці”. Толькі ліст гэты асаблівы. Паэтэса сваю маму помніць слаба: пайшла яна з жыцця, калі Зоя была яшчэ малою. Але тое, што адбывалася ў першы дзень “горкага сірочага рання”, прызнаецца яна, “навечна захавалася ў памяці, да самых драбніц”. Памяць пра маці назаўсёды засталася ў бліках мінулага. Не забываюцца і “чырвоныя і жоўтыя вяргіні, што пышна цвілі ў нашым гародчыку і якімі так шчодро быў высыпаны Ваш апошні шлях, ад роднага парога да самых могілак”. Напісанае – сапраўды споведзь. Кранальная, даверлівая, адкрытая.

Наступныя раздзелы “Маналог у паўстагоддзя...” прысвечаны сірочаму маленству: “Два клёнікі”, “Падручнік па матэматыцы”, “Першыя пяцёркі”, “Бабуліна малітва” і інш. Усяго толькі маленькія штрыхі, сатканыя з болю і гора. Гэта ўсё настолькі праўдзіва, што без слёз чытаць немагчыма. Асабліва кранае навела “Кісель”, дзе аўтар расказвае пра жыццё з мачыхай. Крыўда з гадамі не забылася. Яна вылілася ў паэтычныя радкі: “Як цяжка жыць, матулечка, на свеце. / Як горка нам, тваім сіротам дзецям. / Бы тыя касачы, схіліліся пад ветрам. / Як месяц уначы ты нам патрэбна. / Як сонейка удзень, глыток паветра. / Ты кожнаму з дзяцей / Жывой патрэбна...”

Зоя Падліпская распавядае пра вучобу ў школе, медвучылішчы, універсітэце, згадвае працу на розных пасадах... Аўтар выступае ў гэтым творы і як даследчык: згадвае пра Анастасію Слуцкую, гісторыю роднай вёскі маці – Падліпцы, заглябляючыся ў свой радавод – раздзел “Выбранцы”. Многія раздзелы твора паэтка аздобіла ўласнымі вершамі. Апошні раздзел твора мае аптымістычную назву “Жыццё прадаўжаецца...”, якім аўтар даводзіць чытачам, што жыць у клопаце пра блізкіх, пра любімую справу, нягледзячы на выпрабаванні лёсу, ужо само па сабе шчасце.

Падсумоўваючы ўсё сказанае, яшчэ раз пераконваешся, што чалавека, як і дрэва, трымаюць на свеце карані, а яшчэ – любоў да той справы, якой прысвечана жыццё... Сёстры-паэткі Таіса Трафімава і Зоя Падліпская дапамагаюць вярнуць у нашу свядомасць код беларускасці, выхоўваюць паважлівае стаўленне да бацькоў, уласнага роду, родных каранёў і вытокаў.

**Валянціна КУЛІКОЎСКАЯ,
Валянціна КАРЭЎКА,**

бібліятэкары Сяражскай сельскай інтэграванай бібліятэкі-філіяла № 4 Слуцкай РЦБ.

З. Падліпская. *Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.*

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Пошукі і знаходкі

ЗБАЎЦА НА ГАЎБЦЫ

ГІСТОРЫЯ ІКОНЫ “ХРЫСТОС УСЕДЗЯРЖЫЦЕЛЬ (ПАНТАКРАТАР)” З ДЗІСНЫ

З велізарнай іконы мяне бласлаўляў Збаўца. Па візантыйскай традыцыі, абраз Ісуса Хрыста знаходзіўся на “мужчынскай” палове Уваскрэсенскага сабора Дзісны, справа ад царскай брамы. Пры гэтым ён не быў змешчаны ў іканастас, а ўпрыгожваў сцяну перад правым, так званым цесным, бакавым уваходам у святыню. Абраза нібы стаяў па-над усімі вернікамі каля вялікага арачнага праёма, фланкіраванага па баках вітымі калонамі эпохі барока. І што самае дзіўнае, Збаўца ледзь не абাপіраўся рукамі на вытанчаныя парэнчы невысокай балюстрады. Такія амбоны ў выглядзе невялікіх балкончыкаў захаваліся ў каталіцкіх касцёлах з даўніх часоў, яшчэ “да падзелу цэркваў”, і называюцца кафедрамі. У праваслаўнай традыцыі яны вядомы з перыяду Візантыі і сустракаліся на землях Старажытнай Русі нават у сярэдзіне XVII ст. Самы знакаміты з іх, амбон з Наўгародскай Сафіі, аздоблены вытанчанай разьбой і паліхромным роспісам XVI ст. [1]*.

На дзісенскай іконе агароджа балкончыка пачыналася ад базы вітых калон і праходзіла праз увесь абраз рытмам тонкіх кроплепадобных балясін, пафарбаваных пад срэбра. Прастора паміж балясінамі была па-майстэрску задрапіравана цёмна-сінім аксамітам, спаракнелым за стагоддзі да шэрага колеру. “Збаўца на гаўбцы” – напэўна, такую назву можна было б даць невядомай іканаграфіі, упершыню пабачанай мною ў дзісенскім храме. Крыху пазней высветлілася таямніца дзіўнага архітэктурнага аздаблення іконы... А ў той момант, калі ўпершыню сузіраў святыню, я паспрабаваў параўнаць яе іканаграфію з жывапісам “малых галандцаў”, напрыклад Герарда Дау (1613 – 1675), вучня вялікага Рэмбранта [2]. Менавіта ён вынайшаў прыём, калі побытавая сцэна або парт-

рэт былі закампанаваны ў паўкруглую арку, што нагадвала аконны праём. І глядач, які быў побач з карцінай, быццам незнарок кідаў позірк у акно і міжволі рабіўся сведкам таго, што адбывалася ў інтэр’еры, або па-сяброўску сустракаўся вачыма з самім майстрам, які са стомленай усмешкай выгледваў з невялікага арачнага акна майстэрні на вуліцу ў перапынках паміж працай. Фармат палотнаў Герарда Дау, як і ва ўсіх “малых галандцаў”, быў невялікім, прыкладна 40×50 см. Такі памер адпавядаў густу мясцовых аматараў жывапісу. Гандляры, рамеснікі і небагатыя фермеры ўпрыгожвалі такімі “малымі” палотнамі не высачэзныя муры шляхетных палацаў, а невялікія інтэр’еры сваіх утульных, амаль “цацачных”, цагляных дамкоў Антверпена ці Дортрэхта.

Аднак кампазіцыя іконы ў дзісенскім храме ўспрымалася крыху інакш, чым жывапіс “малых

Хрыстос Пантакратар. Канец XVII ст. Фота да рэстаўрацыі зроблена ў сакавіку 2013 г. Уваскрэсенскі сабор у Дзісне.

* Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Даследаванне мастака, рэстаўратара і калекцыянера Ігара Сурмачэўскага, прысвечанае гісторыі абраза “Маці Божая Адзігітрыя Смаленская”, што знаходзіцца ва Уваскрэсенскім саборы г. Дзісны, друкавалася ў №№ 2 – 4 “Роднага слова”.

Рубрыку працягвае новы аповед аўтара пра паходжанне і лёс інішай святыні з Дзісны.

Ганс Мемлінг. Salvator Mundi.
XV ст. Метраполітэн-музей у Нью-Ёрку.

галандцаў”. Магчыма, гэта адбывалася з-за таго, што сама ікона была даволі вялікага памеру і знаходзілася вышэй за мой позірк, таму ўзнікала пачуццё, што Сам Збаўца пазіраў з нябёс у арачнае акно нашай зямной юдолі і бласлаўляў людзей са словамі Евангелля: “Аз есмь хлеб животный, грядый ко Мне, не имать взалкаться, и веруай в Мя, не имать вжаждатися никогда же...” (Іаан. 6, 51). Менавіта гэты ўрываек з Евангелля ад Іаана напісаны ў дзесяць радкоў на кожнай з двух старонак разгорнутай сакральнай кнігі на дзісенскай іконе. Слова прысвечаны галоўнай падзеі хрысціянскай веры – Еўхарыстыі. Дарэчы, не так часта можна ўбачыць абраз Ісуса Хрыста ў “чырвоным” куце дома з такім тэкстам Святога Пісання. Гэта характэрна, хутчэй, для храмавых ікон, перад якімі адбывалася само таінства паяднання з Богам. Тэма святой Еўхарыстыі больш знаёмая па іншай іканаграфіі са святынь, якія траплялі да мяне на рэстаўрацыю. Напрыклад, абраз пад назвай “Хрыстос з хлебам і віном”, іканаграфія якога ўзыходзіць да палатна Гвіда Рэні (1575 – 1642). Інтэрпрэтацыя карціны італьянскага майстра эпохі барока была вельмі папулярная ў іканапісе на працягу ўсяго XIX стагоддзя, калі ў расійскім мастацтве панавалі акадэмізм, і кампазіцыю Гвіда Рэні нярэдка змяшчалі ў арачную раму.

Колькасць радкоў на старонцы Евангелля я згадаў, хутчэй, падсвядома. Па адным з няпісаных правілаў антыквараў, існуе нябачная сувязь паміж колькасцю гэтых радкоў і каштоўнасцю самой іконы – чым больш радкоў у Евангеллі, тым больш старанна напісаны сам абраз, і, натуральна, тым больш яна каштоўная. Мне сустрэліся “народныя” іконы з Уладзімірскіх зямель, “краснушкі”, дзе ў Святым Пісанні, якое тры-

малі Хрыстос ці Мікола, былі не радкі, а толькі два першыя словы з сакральнага тэксту. Дарэчы, у Беларусі на мяжы XIX – XX стст. таксама былі распаўсюджаны даступныя “народныя” іконы. Іх пісалі яркімі фарбамі на танючкіх дошчачках, “лусках”, багата аздаблялі залацістай “цукерачнай” фольгай накшталт выцінанкі. Мясцовыя “народныя” абразы таксама не адрозніваліся “шматслоўем” у Евангеллі, у найлепшым выпадку быў адзін радок са Святога Пісання.

Дзісенскі Ісус Хрыстос, выкананы таленавітай рукой майстра дыктоўна і з клопатам, за многія гады сузірання вернікаў з “нябеснага гаўбца” зведаў пагібельны ўплыў часу. Па драўлянай аснове пайшлі доўгія расколіны, уздоўж якіх утварыліся даволі буйныя выпадкі ляўкасу. Лілова-чырвоны хітон Хрыста быў пабіты мноствам дробных белых плям – усё гэта сведчыла пра страты жывапісу. Гіматый, першапачаткова глыбокага ўльтрамарынавага, колеру, быў схаваны пад дэструктыўным лакам мутнага ржавага адцення. А мудрагелісты італьянскі арнамент, выведзены па аксаміце гіматыя залатой ніткай, увогуле не праглядваўся. Сусальнае золата, якое раней упрыгожвала вытанчаны арнамент разьбянога фону, за стагоддзі пацямнела пад лакамі і, вядома, яго некалькі разоў спрабавалі рэанімаваць – вярнуць страчаныя бляск і характэрна. Гэта рабілася пры дапамозе бронзавай пудры і алею. Такого бляску хапала яшчэ на пару гадоў, а потым зноў у справу ішлі пудра і лак, якія надавалі некалі ювелірнай разьбе па ляўкасе грубы і неахайны выгляд. Выдатны помнік беларускага іканапісу вымагаў неадкладнай дапамогі ў найлепшым цэнтры “рэанімацыі” старадаўняга жывапісу – майстэрнях Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь.

...З Дзісны дарога да Мінска няблізкая, і мы прывозім ікону ў сталіцу ледзь не апоўначы. Вядома, музей ужо зачынены. Такі помнік нельга пакінуць вільготнай ноччу ў машыне, таму падымаем абраз разам з цяжкай рамай у маю кватэру. У ліфт ён, вядома, не месціцца. Утрох з сынам Станіславам і кіроўцам мікрабуса Аляксандрам, з перапынкамі ледзь падымаем святыню на восьмы паверх па лесвіцы. Цяжкая ты, ахвяра мецэната! Падчас разваротаў на лесвічных пляцоўках прыходзяць розныя думкі. Напрыклад, ці лёгка было Іосіфу Арымафейскаму аднаму несці на руках цела Збаўцы, знятае з крыжа?.. Абраз заначаваў у маім доме, асвятляючы сваёю ласкаю ўсё навокал. А суседзі нават і не ведаюць пра гэта... Сябры-вернікі іншы раз жартуюць, што да мяне ўжо можна ладзіць пешыя пілігрымкі. Маўляў, столькі святынь у тваёй кватэры пабывала!

На наступны дзень абраз ужо пераязджае на рэстаўрацыю ў Нацыянальны мастацкі музей

Рэспублікі Беларусь, дзе яго сустракае рэстаўратар Аркадзь Шпунт. Ён мой даўні куратар і суаўтар у справе выратавання культурнай спадчыны Беларусі. З ім лёгка абмяркоўваць любую тэму: ад глабальных пытанняў пра сэнс жыцця да завітка на разьбяным арнаменце іконы. Думаю, таму, што мы абодва памятаем тонкі і непаўторны пах барысаўскага дзяцінства. Пах крэзоту, якім пакрывалі чыгуначныя шпалы для трываласці, прысутнічаў у паветры Барысава як водар жыцця. Там яго не заўважаеш. Але калі пасля шматгадовага расстання выходзіш на вакзальны прыпынак, раптам адчуваеш нешта знаёмае, рэзка-тэхнічнае, роднае, перамешанае з пахам сасновага бруса, што ўвабраў цеплыню летняга сонца...

Разам з Аркадзем паўгадзіны моўчкі разглядаем абраз, дзівімся незвычайнай раме з балюстрадай. Нарэшце галоўны рэстаўратар музея выказвае першае меркаванне:

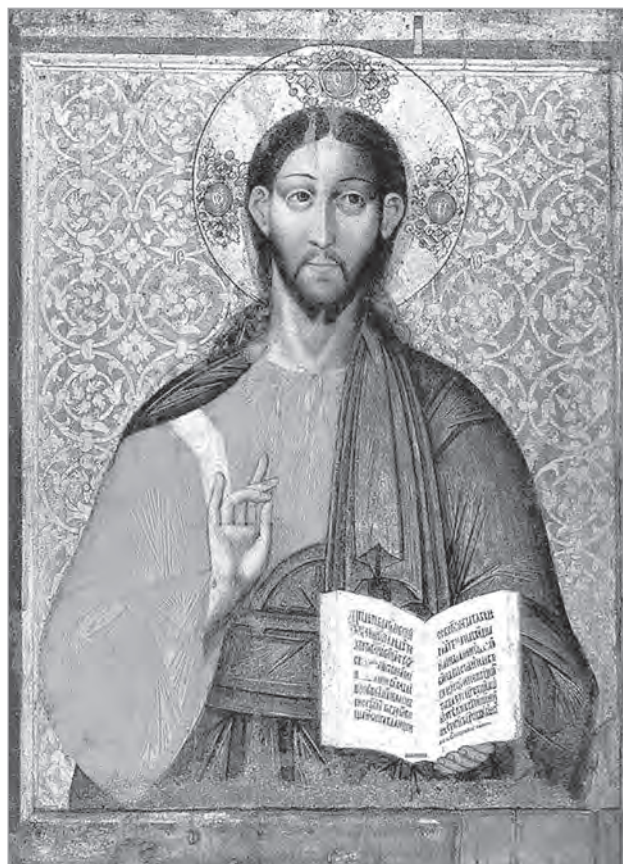
– Абрам вельмі дыхтоўны, старажытны. Спас такі “моцны”, узорны, “вушасты”...

– Вушасты... у якім сэнсе? – не адразу зразумеў я значэнне дзіўнага эпітэта дасведчанага майстра.

– Памятаеш самую вядомую ікону Уседзяржыцеля з вёскі Быцень? Гэта ён упрыгожыў вокладку хрэстаматыйнай кнігі “Іканапіс Беларусі XV – XVIII стагоддзяў” Н. Высоцкай [3]. Ад візантыйскіх узораў воблік Хрыста на ім адрозніваецца адтапыранымі вушамі. З гэтым быценьскім абразом звязана адна з галоўных старонак жыцця майго даўняга сябра па працы Пятра Журбея. Разам з ім мы прыйшлі да высновы, што святыня, магчыма, была прывезена з-за межаў Беларусі, настолькі яна вылучаецца жывапісам і арнаментам фону сярод усіх нашых ікон. Мы нават лічым, што Уседзяржыцель з Быценя стаў правобразам далейшага распаўсюджвання іканаграфіі Збаўцы з такімі вушамі на землях Рэчы Паспалітай...

“Да Цябе ўсклікаю, бо Ты пачуеш мяне, Божа; прыхілі вуха Тваё да мяне, пачуй словы мае...” (Пс., 16, 6). Гэтыя словы са Старога Запавету адлюстроўваюць надзеі, з якімі вернікі звярталіся да Ісуса Хрыста. Можна быць, спрадвечныя войны і фатальны лёс Вялікага Княства Літоўскага прывялі мясцовы люд да скрушнага думкі пра тое, што да нябёсаў цяжка дагукацца. І каб шматлікія малітвы былі пачутыя, мясцовыя іканапісцы пачалі маляваць Хрыста з такімі “внемлючымі” вушамі.

Дзісенскі Збаўца стагоддзямі ўважліва слухаў вернікаў і, хочацца верыць, цяпер прыслухоўваецца да шматлікіх сучасных патрэб і просьбаў. Праўда, на яго вуснах, калі прыгледзецца, можна заўважыць ледзь прыкметную ўсмешку. Можна, гэта ад таго, што нашы малітвы поўняцца не-

Хрыстос Пантакратар. XVI ст. Вёска Быцень Брэсцкай вобл. Нацыянальны мастацкі музей Рэспублікі Беларусь.

дарэчнымі клопатамі і трывогамі, а ён ужо за пакуту спазнаў урачыстаць вечнага жыцця. Нам, малаверным, яшчэ трэба будзе прайсці гэты вялікі шлях і спазнаць нябачную таямніцу смерці і Уваскрэсення...

А вось таямніца балюстрады аказалася да болю праявітай. Калі сам абраз цалкам аддзялілі ад рамы, высветлілася, што балюстрада і цёмнасіні аксаміт хавалі шматлікія страты жывапісу і ляўкасу на вопратцы Збаўцы ў ніжняй частцы іконы. Такая васьць рэстаўрацыя XIX стагоддзя без прыцягнення дасведчаных майстроў.

Некалькі таямніц разгадана, але ікона захоўвае іншыя загадкі, якія ўзнікаюць не толькі падчас рэстаўрацыі, але і пры аналізе яе знешніх асаблівасцей. Беларускі абраз, створаны на землях Вялікага Княства Літоўскага, увабраў у сябе разнастайныя стылі і дасягненні не толькі мясцовых, але і заходнееўрапейскіх майстроў за некалькі стагоддзяў, пры гэтым відавочна, што наш іканапіс абапіраўся на візантыйскія карані. Дзісенскі Збаўца – яркі прыклад такой амальгамы стыляў. Воблік Ісуса Хрыста напісаны са строгай графічнасцю, з упэўненым малюнкам, магчыма, пад уплывам Паўночнага Адраджэння, такіх майстроў, як Лукас Кранах, Ганс Мемлінг, Рагір ван дэр Вэйдэн. Адзенне падае ўніз экспрэсіўнымі цяжкімі складкамі, напісанымі

Іаў Кандзялевіч. Хрыстос Пантакратар. Канец XVII – пачатак XVIII ст. Нацыянальны музей імя Андрэя Шаптыцкага (Львоў).

свабоднымі мазкамі, на іх дзе-нідзе зіхацяць залатыя ніткі арнаменту – відавочная прыкмета маньерызму. Разьбяны фон ляўкасу паўтараецца невялікім рапортам арнаменту па ўсім фоне іконы і выкананы невысокім рэльефам, але з ювелірнай павагай да ўсіх дэталей. У ім па-майстэрску пераплецены, як у дзівосным вяночку, крыжападобныя пялёсткі кветак, ракавіны, жамчужныя пацеры, складаныя ракайлі і картэлі. Кампазіцыя арнаменту нагадвае пра тое, што лёгкія рысы ракако спрабуюць змяніць цяжкую напышлівасць барока. Але стрыжань усёй іканаграфіі дзісенскага абраза – строгі канон візантыйскага Пантакратара – Усёмагутнага Збаўцы.

У пошуках заходнееўрапейскіх каранёў беларускага іканапісу напаткаў цікавае выказванне вядомага аўстрыйскага гісторыка мастацтваў Ота Бенеша пра так званы гатычны маньерызм: “У Паўночнай Еўропе эпоха маньерызму цягнулася даўжэй, чым на Італьянскім Поўдні, таму што ў маньерызме, як мы бачылі, зноў і зноў уваскрасалі трансцэндэнтальнасць гатычнага мастацтва і яго экспрэсіўнасць – гэта тыя якас-

ці, да якіх Поўнач Еўропы заўсёды імкнулася ў адпаведнасці са сваім асаблівым складам мыслення. І калі магутны рэалізм Караваджа скончыў з маньерызмам у першыя гады XVII стагоддзя, то ў Паўночнай Еўропе ён яшчэ захаваўся, непрыкметна, нібы ў прыцемках, зліваючыся з парасткамі барока” [4]. Думаю, гэтыя словы найлепшым чынам распавядаюць пра стылістычныя асаблівасці жывапісу, якія праз доўгае падарожжа па дарогах германскіх княстваў, праз землі Кароны ўсё ж траплялі ў майстэрні іканапісцаў Вялікага Княства Літоўскага. Калі ў Германіі і Нідэрландах “гатычны маньерызм” жыў да канца XVII ст., то ў нас ён мог праіснаваць “у прыцемках” разнастайных стыляў усё XVIII ст. Тым больш што, калі меркаваць па нашым багатым фальклору, цікавасць да тагачаснага і таямнічага, так бы мовіць, трансцэндэнтальнага, у беларусаў заўсёды была...

– Ты чуў пра майстра Іава Кандзялевіча? – нечакана спытаў мяне Аркадзь Шпунт, калі ў чарговы раз я завітаў да яго ў майстэрню, паглядзець, як ідзе рэстаўрацыя Дзісенскага Збаўцы. Пачулае імя здалося незнаёмым.

– А між тым гэтага іканапісца з Валыні называюць украінскім Рафаэлем! – патлумачыў Аркадзь. – Я сам нечакана знайшоў інфармацыю пра яго ў інтэрнэце. Раю і табе, уважліва прагледзь працы гэтага майстра – знойдзеш шмат цікавага не толькі пра ўкраінскае, але і пра беларускае мастацтва!

Узрушаны новай інфармацыяй, я ўзгадаў знакавую выставу “Іконы Беларусі, Расіі і Украіны”, што праходзіла ў Нацыянальным мастацкім музеі і аб’яднала шэдэўры іканапісу трох краін [5]. Праглядаючы экспанаты выставы, можна было зрабіць выснову, што іканапісцы Кіеўскай Русі да XIII – XIV стст. прытрымліваліся агульных канонаў візантыйскага мастацтва. Але ў XV – XVI стст. гістарычныя падзеі, якія адбыліся на гэтай тэрыторыі, прывялі да падзелу іканапісных стыляў. Мастацтва Беларусі і Украіны, землі якіх увайшлі ў склад Вялікага Княства Літоўскага, паступова пачало дрэйфаваць у бок заходняй культуры і эстэтыкі. Мастацтва Маскоўскага царства, апынуўшыся ў аковах Залатой Арды, каранямі засталася ў кансерватызме эпохі візантыйскіх імператараў. І гэты кансерватызм на многія стагоддзі не толькі вызначыў развіццё культуры Расіі, але і застаўся стрыжнем яе грамадскага жыцця па сёння. Добра гэта ці дрэнна, што іканапіс Заходняй і Маскоўскай Русі стаў развівацца ў розных кірунках? Пра гэта можна шмат спрачацца, але гістарычныя катаклізмы далі штуршок да ўзнікнення самабытнай школы іканапісу ВКЛ, якая ўвабрала ў сябе дасягненні і Захаду, і Усходу. Вось чаму пры знаёмстве

з абразамі Беларусі і Украіны перыяду барока і ракако можна лёгка памыліцца ў тэрытарыяльнай прыналежнасці шэдэўраў – настолькі яны падобныя ў прыёмах і стылістыцы, што выкарыстоўвалі майстры гэтых суседніх народаў.

Хто ж ён, невядомы мне “ўкраінскі Рафаэль”? Высветлілася, што ва Украіне яму прысвечана мноства манаграфій і даследаванняў (самыя вядомыя належаць доктару мастацтвазнаўства В. Асійчуку; загадчыку аддзела навуковых даследаванняў Львоўскага філіяла рэстаўрацыйнага цэнтра Украіны Т. Атковічу; дырэктару Львоўскай галерэі мастацтваў акадэміку Б. Вазніцкаму і інш.) [6; 7]. Творы Іава Кандзялевіча захоўваюцца ў некалькіх галоўных музеях Украіны: Музеі валынскай іконы, Львоўскай галерэі мастацтваў і Нацыянальным музеі імя Андрэя Шаптыцкага. Першымі ў інтэрнэце я ўбачыў шэдэўры з іканастаса Маняўскага скіта, выкананыя майстрам у 1698 – 1705 гг. Сам іканастас уражвае раскошай і багаццем. Гэта сплаў мноства прыёмаў, што належаць візантыйскаму канону і рэнесансу, маньерызму і барока, – усё гэта стварае непаўторны арганічны стыль, які не мае аналагаў у мастацтве таго часу. Праца разьбяроў выканана на мяжы магчымага і больш нагадвае карункі з дрэва. Разам з тым, нягледзячы на мудрагелістасць разьбярства, багацце картушоў,

калон і карнізаў, архітэктурная кампазіцыя самога іканастаса здаецца выверанай і строгай. Іконы ў зіхаценні золата і карункавым аздабленні расліннага арнаменту глядзяцца нібы каштоўныя дыяменты.

Сярод пышнага архітэктурнага афармлення іканастаса адразу звярнулі на сябе ўвагу дзве вялікія іконы мясцовага чыну: злева ад царскай брамы – Маці Божая Адзігітрыя, справа – Уседзяржыцель. Мяне, вядома, найперш цікавіць абраз Ісуса Хрыста. Як шмат падобнага ў ім да дзісенскай іконы: агульная іканаграфія, упісаная ў арку; “знамя” (малюнак) самага Збаўцы; жывапіс тканін (асабліва чырвонага хітона); спалучэнне жывапісу і расліннага арнаменту разьбянога фону. Аблічча Уседзяржыцеля, выкананае І. Кандзялевічам, вельмі падобнае на дзісенскае, толькі святлаценевая мадэліроўка валынскага майстра больш кантрасная, што можна патлумачыць папярэднім няўмелай рэстаўрацыяй нашай іконы. Магчыма, тая рэстаўрацыя была зроблена ў XIX ст., і разам з пацямнелым лакам з жывапісу на твары былі выдалены лесіроўкі, выкананыя аўтарам на лёгкіх спіртавых лаках [9].

Як можна растлумачыць такое падабенства абразоў?

Заканчэнне будзе.

Ігар СУРМАЧЭЎСКІ.

З архіваў часу

ЛОШЫЦКАЯ СЯДЗІБА: РЭКАМЕНДАЦЫЯ ЯНКІ КУПАЛЫ ЯЕ КІРАЎНІКУ

Гісторыяй Лошыцкай сядзібы займаюся з перапынкамі ўжо амаль чвэрць стагоддзя. Яе лёс звязаны са шматлікімі імёнамі славурых людзей. Гэта прадстаўнікі шляхетных родаў Друцкіх-Горскіх, Прушынскіх, сусветна вядомыя навукоўцы Мікалай Вавілаў (1887 – 1943), Аляксей (1890 – 1978) і Эма Сябаравы (1897 – 1983), Анатоль Валуніў (1904 – 1990), класік беларускай літаратуры Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч (1808 – 1884) і інш.

На працягу даволі доўгага часу, з 1920-х да сярэдзіны 1980-х гг., у Лошыцкай сядзібе працавалі навукоўцы-селекцыянеры. Варта адзначыць, што Лошыца стала тым месцам, дзе пачалася беларуская навуковая селекцыя. На пачатку 1920-х тут дзейнічала вучэбная ферма Беларускага дзяржаўнага інстытута сельскай гаспадаркі (пазней – Беларускі дзяржаўны інстытут сель-

скай і лясной гаспадаркі*), якую ўзначальваў Яраслаў Ясінскі. Праз яго асобу я і адшукаў невядомы тэкст нашага народнага паэта.

Вядомае на сёння з напісанага Янкам Купалам складае 10 кніг дзевяцітомнага выдання, што выйшла ў свет у 1995 – 2003 гг. Але, як слушна адзначаў адзін з рэдактараў гэтага шматтомніка, знаны архівіст Віталь Скалабан, звычайная практыка, калі поўныя зборы з цягам часу дапаўняюцца новымі адкрыццямі і знаходкамі.

* У 1925 г. у выніку аб'яднання Беларускага інстытута сельскай і лясной гаспадаркі з Горы-Горацкім земляробчым інстытутам была створана Беларуска акадэмія сельскай гаспадаркі імя Кастрычніцкай рэвалюцыі. У 1931 г. акадэмію падзялілі на шэраг галіновых інстытутаў, сярод якіх быў і Беларускі садова-агародніцкі інстытут у Лошыцы. У 1933 – 1934 гг. гэтыя інстытуты зноў аб'ядналі ў адну вышэйшую навуковую ўстанову – Беларускі сельскагаспадарчы інстытут, які ў 1948 г. перайменавалі ў Беларускую сельскагаспадарчую акадэмію (сёння – Беларуская дзяржаўная сельскагаспадарчая акадэмія).

Лошыцкая сядзіба ў наш час.

Мяркую, што такім каштоўным дадаткам станецца рукапісны тэкст Песняра, які мне пашчасціла знайсці падчас архіўных даследаванняў мінскай Лошыцы – унікальнага сядзібна-паркавага комплексу і знакамітага сучаснага турыстычнага аб'екта сталіцы.

Але ўсё па парадку. Яраслаў Ясінскі мяне асабліва зацікавіў летась у ходзе мэтанакіраваных пошукаў доказаў знішчэння бальшавікамі Лошыцкай алтарыі – каталіцкай капліцы Нараджэння Панны Марыі (1787). Ад гэтага помніка позняя беларускага барока засталася толькі напаяўразбураная касцельная сцяна, што сёння маўкліва стаіць збоч цэнтральнай алеі Лошыцкага парку.

Як сведчаць аповеды некаторых старажылаў колішняй вёскі Лошыца, алтарью ўзарвалі ў 1930-я, пад покрывам ночы, а людзям патлумачылі, што войскі Чырвонай арміі праводзілі спецвучэнні і памылкова падарвалі не той аб'ект. Заўважу, дакументальных пацвярджэнняў гэтага варварства пакуль не знайшоў. Загое натрапіў на цікавыя матэрыялы пра “абстрэл” Лошыцы ў 1924 г. артылерыяй 7-й кавалерыйскай Самарскай дывізіі (са жніўня 1924 г. – імя Англійскага пралетарыяту), якая ў 1921 – 1940 гг. дыслакавалася пад Мінскам.

1 красавіка 1924 г. кіраўнік вучэбнай фермы “Лошыца” Яраслаў Ясінскі зусім не з жартоўных меркаванняў (улічваючы дату) пісаў рэктару вышэй згаданага інстытута прафесару Аляксандру Кірсанаву наступнае: “Доношу, што 31 марта с/г артиллерия 7-й Кав. Дивизии устроила, несмотря на мой протест, стрельбище на поле фермы вблизи усадьбы. Во время стрельбы снаряды рвались в районе самой усадьбы и только благодаря счастливому случаю и тому обстоятельству, что были прекращены все работы и все люди сидели по квартирам, дело обошлось благополучно. Приложение: один из многих подобранных в усадьбе осколков от снарядов” [1, арк. 86].

Працаўнікі фермы яшчэ і раней былі, так бы мовіць, не ў захапленні ад чырвонаармейцаў дывізіі, у прыватнасці яе 40-га кавалерыйскага палка. Доказ таму – шматлікія лісты Я. Ясінскага камандаванню гэтага палка. Напрыклад, адзін з іх, ад 24 снежня 1923 г., пачынаўся так: “Несмотря на неоднократные обещания прекратить мародерства красноармейцев частей полка, расположенных на ферме, таковые продолжают, и если постой продолжится в течение всей зимы, то ферма будет иметь вид, как после нашествия неприятеля” [1, арк. 93].

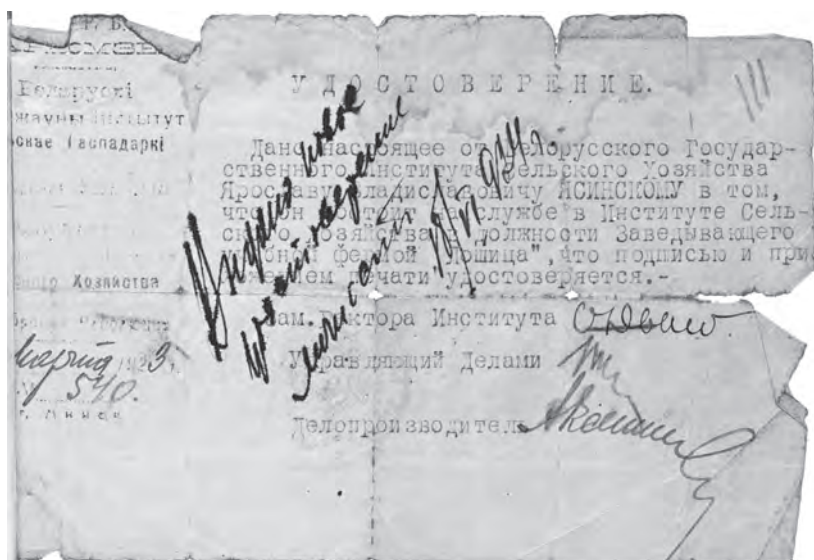
Варта адзначыць, што пасля красавіцкага здарэння інцыдэнты з вайскоўцамі ў Лошыцы не спыніліся. Напрыклад, восенню 1924 г. паведамлялася, што “лошади 40-го кавалерийского полка при прогоне на пастбище забегают табуном на учебное поле института и разоряют посевы, имеющее научное задание” [1, арк. 177], і што “красноармейцы 2-й бригады 7-й Кавалерийской дивизии забирают песок вблизи Игуменского тракта, ведущего из Минска в учебную ферму Лошица. Тракт в скором времени может стать непроезжим; проезд ночью уже и сейчас может вызвать несчастье” [1, арк. 189].

У кантэксце гэтых здарэнняў робіцца зразумела, як магла быць “памылкова” ўзарвана Лошыцкая алтарыя. Таксама можа ўзнікнуць лагічнае пытанне: “А ўвогуле, ці памылкова?” – улічваючы тагачасную барацьбу з рэлігіяй, калі яе носбіты – духавенства і вернікі – былі абвешчаны класавымі ворагамі савецкай улады. Балючы напамін пра тэя трагічныя часы ў гісторыі Бацькаўшчыны – рэшткі касцельнай сцяны Лошыцкай алтарыі.

А хто такі Яраслаў Ясінскі?

Аказваецца, гэта той самы Ясінскі, якога Янка Купала згадваў добрым словам у лісце ад 20 сакавіка 1920 г. у рэдакцыю газеты “Беларусь”. Вось вытрымкі з таго допісу, змешчанага ў поўным дзевяцітомным зборы твораў Янкі Купалы: “Вельмі наважаны Пане Рэдактар! Не адкажыце надрукаваць у Вашай газеце гэтых колькі слоў. 9 студзе-

Рэкамендацыя Янкі Купалы, дадзеная Яраславу Ясінскаму. 6 жніўня 1920 г.

Пасведчанне кіраўніка вучэбнай фермы "Лошыца" Яраслава Ясінскага. 1923 г.

ня г. г. я цяжка захварэў і 13 студзеня я ўжо быў у Земскай бальніцы, дзе пралежыў да 20 сакавіка. У часе гэтай маёй хваробы імат асоб аказалі мне па-праўдзе братнюю помач і апеку. ... Не магу таксама не ўспомніць добрым словам д-ра Малкевіча, які на кватэры аказаў мне першую помач, а так жа прафесара Іваноўскага, Б. Тарашкевіча, Ясінскага, Ерохава і інш., што сваімі рукамі на насілках занеслі мяне з кватэры аж у бальніцу" [2].

Ідэнтыфікаваць Ясінскага мне дапамаглі адшуканыя біяграфічныя звесткі і асабістая заява ад 6 жніўня 1920 г. у Мінскі губернска-земельны адзел з просьбай "предоставить работу по специальности техника-механика". Апошні дакумент – каштоўная знаходка, бо на ім уласнаручныя рукапісныя рэкамендацыі, якія далі просьбіту Сцяпан Міхайлавіч Некрашэвіч (1883 – 1937) і Янка Купала.

Будучы акадэмік С. Некрашэвіч, ініцыятар стварэння і першы старшыня Інстытута беларускай культуры, а тады загадчык літаратурна-выдавецкага аддзела Народнага камісарыята асветы

(Наркамасветы) ССРБ, напісаў: "Тов. Ясинский лично мне известен как в высшей степени честный и серьезный работник" [3, арк. 3 – 3 адв.]. А беларускі Пяняр падкрэсліў наступнае: "Тав. Ясінскага знаю як самага акуратнага і сумленнага працаўніка, якому можна даверыць самую адказную працу" [3, арк. 3 адв.].

Адкуль маглі ведаць Ясінскага С. Некрашэвіч і Я. Купала, робіцца зразумелым з анкеты першага, датаванай 1920 г. Яе сціслыя запісы паведамляюць, што Яраслаў Уладзіслававіч Ясінскі нарадзіўся 11 лютага 1875 г. у Барысаўскім павеце Мінскай губерні, меў "сярэдне-тэхнічную адукацыю" і "дваццацігадовы практычны стаж", быў жанаты і меў двух дзяцей, валодаў рускай, беларускай і польскай мовамі, з'яўляўся членам камісіі аддзела забеспячэння Наркамасветы [3, арк. 6]. А там у 1920 г. якраз і працаваў С. Некрашэвіч і Я. Купала.

У інтэрнэт-крыніцах, прысвечаных ахвярам сталінскіх рэпрэсій, змешчана інфармацыя пра Яраслава Уладзіслававіча Ясінскага, 1881 г. н. (хутар Валянцінава, Плешчаніцкая воласць, Барысаўскі павет, Мінская губерня), сакратара Беларускага НДІ сельскай гаспадаркі, асуджанага ў 1931 г. за антысавецкую агітацыю на тры гады высылкі, жыхара саўгаса "Красный колос" Ліпецкага раёна, які ў 1930-я гг. быў рэпрэсаваны і расстраляны. Таксама адзначаецца, што 19 траўня 1989 г. яго рэабілітавала Пракуратура БССР. Хутчэй за ўсё (улічваючы недакладнасць у даце нараджэння), гэта і ёсць былы кіраўнік вучэбнай фермы "Лошыца" Яраслаў Ясінскі, які быў пасля першага арышту высланы ў Расію, а там паўторна арыштаваны і расстраляны.

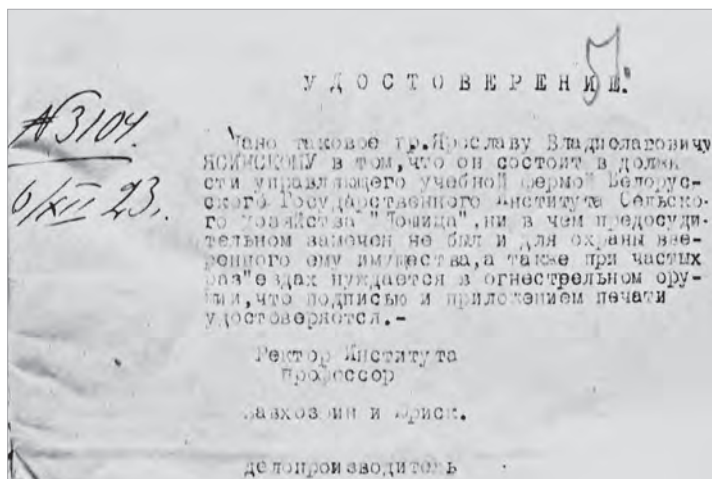
На вялікі жаль, звесткі пра Яраслава Ясінскага пакуль абмяжоўваюцца толькі пададзенай вышэй інфармацыяй. Спадзяюся, што неўзабаве архівы адкрыюць і іншыя цікавыя падрабязнасці яго стаўлення з Янкам Купалам.

Спіс літаратуры

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 209. Воп. 1. Спр. 100.
2. Купала, Я. Ліст у рэдакцыю газеты "Беларусь". 20 сакавіка 1920 г. / Я. Купала // Збор твораў: у 9 т. – Мінск, 2003. – Т. 9. – С. 254 – 255.
3. НАРБ. – Ф. 48. Воп. 8. Спр. 405.

Юры КУР'ЯНОВІЧ.

Фотакопія поўнага тэксту заявы Я. Ясінскага надрукавана ў кнізе "Старасвецкая Лошыца" (Мінск, 2018) Ю. Кур'яновіча.

Пасведчанне Яраслава Ясінскага, якое пацвярджае неабходнасць нашэння агнястрэльнай зброі. 1923 г.

ФАРМІРАВАННЕ ГІСТАРЫЧНЫХ ВОБРАЗАЎ У КУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСКАГА ГОРАДА

УДК 316.334.56

У артыкуле разглядаецца праблема фарміравання гістарычных вобразаў у культурнай прасторы гарадоў Беларусі. Тэарэтыка-метадалагічнай базай даследавання служыць тэорыя мадэрнізацыі: трансфармацыя памяці падаецца як сацыяльны феномен, абумоўлены зменамі ў грамадстве. Для аналізу гістарычных вобразаў у якасці асноўнага выкарыстоўваецца культуралагічны падыход.

Ключавыя словы: *гістарычны вобраз, вобраз даўніны, беларускі горад, культурная прастора, памяць культуры, культура камярацыі, мемарыяльная палітыка.*

The problem of the formation of historical images in the cultural space of the cities of Belarus is considered. The theoretical and methodological basis of the study is the theory of modernization: the transformation of memory is presented as a social phenomenon due to changes in society. To the analysis of historical images as the main used cultural approach.

Памяць культуры функцыянуе ў выглядзе вобразаў, якія ствараюцца суб'ектамі (яе носбітамі) на падставе атрыманых ведаў, уражанняў, сфарміраваных у працэсе зносін з культурнай інфармацыяй. У выніку складваецца адарваны ад рэальнасці вобраз падзеі ці персаналіі. Найбольш поўна ўявіць культурную прастору дапамагае дыскурсіўна-семіятычная мадэль разумення горада, якую складаюць гістарычныя вобразы, увасобленыя ў тапонімах, помніках, памятных знаках, мастацкіх творах і інш.

Гістарычны вобраз як вынік адлюстравання таго ці іншага аб'екта ў свядомасці чалавека з'яўляецца формай захавання традыцый і перадачы вопыту. У кожнай культуры ёсць свае героі, праз вобразы якіх яна ідэнтыфікуе сябе. Францыск Скарына, Ефрасіння Полацкая, Тадэвуш Касцюшка, Іосіф Гашкевіч, Адам Міцкевіч, Кастусь Каліноўскі, Радзівілы, Тышкевічы, Агінскія і многія, многія іншыя постаці ствараюць той падмурак, на якім укараняецца нацыянальная ідэя. Некаторыя з іх выходзяць за межы нацыянальнага свету і гістарычнага часу – “становяцца персанажамі Вялікага часу культуры” [1, с. 7]. У гэтых вобразах увасабляецца змест, што аказваецца сугучным іншым часу і топасу, знаходзіць водгук у сучаснасці.

Актуальнасць тэмы артыкула абумоўлена надзённасцю праблем фарміравання і існавання ў гарадской культурнай прасторы знакавых гістарычных вобразаў у кантэксце ўзаемадзеяння афіцыйнай мемарыяльнай палітыкі і калектыўнай памяці.

Уяўленне пра культурную прастору паўстае з вобразаў даўніны – устойлівых абстрактна-сімвальных мадэляў гістарычнай рэальнасці, што склаліся ў масавай свядомасці. Структура вобраза даўніны ўключае знак / імя; форму / апісанне; прастору, у якой ён існуе [2, с. 251]. Уздзеянне вобраза вызначаецца яго ўнутранай супярэчлівасцю. Многія гістарычныя вобразы супярэчлівыя, і таму палярна адлюстроўваюцца ў свядомасці. Акрамя гэтага, гістарычны матэрыял інтэрпрэтуецца ў за-

Помнік Кастусю Каліноўскаму ў Свіслачы.

лежнасці ад палітычных, ідэалагічных установак. Як адзначае А. Святаслаўскі, мінулае цікавіць сучаснасць толькі ў кантэксце канкрэтных утылітарных патрэб, таму дапускаюцца забыццё і любое вытлумачэнне вобразаў гісторыі [3, с. 289].

Мноства прыкладаў канструявання “новай” памяці культуры дае савецкі перыяд: на забыццё аддаваліся невыгодныя для ўлады падзеі і людзі і, наадварот, актуалізаваліся тыя, што працавалі на палітычную ідэю [4].

Пошук вобразаў гістарычных асоб і падзей, адэкватных патрэбам культуры-рэцыпіента, адбываецца на ўзроўні дзяржаўнай палітыкі, а таксама сацыяльных груп і індывідаў. Дыскусіі, прысвечаныя фарміраванню гістарычных вобразаў у памяці культуры Беларусі, не сціхаюць. Напрыклад, інфармацыйныя войны ідуць вакол постаці К. Каліноўскага [5; 6].

Вобраз К. Каліноўскага быў запатрабаваны беларускай культурай у розныя перыяды яе развіцця: ад беларусізацыі 1920 – 1930-х гг. [драма “Кастусь Каліноўскі” (рэжысёр Е. Міровіч, 1923 г.), фільм “Кастусь Каліноўскі” (рэжысёр У. Гардзін, 1928 г.)] да ўшанавання памяці пра яго

ў 1960-я гг. [помнік у Свіслачы (скульптар З. Азгур, 1958 г.), вуліцы Кастуся Каліноўскага ў Мінску, Гродне, Жодзіне, Свіслачы].

Праз усведамленне знакавай асобы спасцігаюцца межы культурна-гістарычнага шляху. Гэта выявілася і ў пошуку нацыянальных герояў на ўзроўні заканадаўства. У 1996 г. у сістэму дзяржаўных беларускіх узнагарод у якасці найвышэйшых уведзены ордэны Кастуся Каліноўскага і Францыска Скарыны [7]. У заканадаўстве 1999 г. ордэн Кастуся Каліноўскага не зафіксаваны [8].

Найвышэйшае становішча ў іерархіі знакавых для Беларусі асоб займае вобраз Францыска Скарыны. Яго стварэнне і ўкараненне ў памяць грамадства як аднаго з асноўных сімвалаў беларускай культуры і дзяржаўнасці пачалося ў 1920-я гг. У 1925 г. у розных гарадах краіны адзначалася 400-годдзе беларускага кнігадрукавання (у 1525 г. выйшла першае дакладна датаванае выданне на беларускіх землях – “Апостал” Ф. Скарыны). У 1967 г. святочныя мерапрыемствы, прысвечаныя беларускаму кнігадрукаванню, прайшлі ў Мінску і Полацку (у 1517 г. у Празе Ф. Скарына надрукаваў “Псалтыр”). На працягу 1970 – 1990 гг. адбывалася міфалагізацыя вобраза першадрукара ў мастацкіх творах: фільм “Я, Францыск Скарына” (рэжысёр Б. Сцяпанаў, 1969 г.), п’есы “Напісанае застаецца: Францыск Скарына” (1978 г., пастаўлена на сцэне ў 1979 г.), “Прарок для Айчыны”

Помнік Францыску Скарыну ў Лідзе.

(1990) А. Петрашкевіча. 500-годдзе з дня нараджэння Ф. Скарыны было адзначана шматлікімі канферэнцыямі, публікацыямі, помнікамі, мемарыяльнымі шыльдамі; адбылося факсімільнае ўзнаўленне яго пражскіх выданняў [9].

Імем Ф. Скарыны названы многія ўстановы і арганізацыі, вуліцы ў Полацку, Баранавічах, Пінску, Бярозе, Брэсце, Івацэвічах. Вуліца Ф. Скарыны існавала ў Мінску ў розныя часы ў розных частках горада (1926 – 1933, 1967 – 1989, 1989 – 1997 гг.), ёсць яна і сёння. У 1991 – 2005 гг. імя Ф. Скарыны насіў галоўны сталічны праспект. Помнікі асветніку ўсталяваны ў Мінску, Полацку, Лідзе.

Да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання ў 2017 г. зняты кінафільм “Францыск Скарына” (рэжысёр А. Раковіч, 2017 г.), у Рэспубліканскім тэатры беларускай драматургіі пастаўлена п’еса “Кар’ера доктара Рауса” В. Марціновіча (рэжысёр А. Гарцуеў, 2017 г.). Праект па поўным факсімільным аднаўленні спадчыны Ф. Скарыны ініцыявала і ажыццявіла Нацыянальная бібліятэка Беларусі (2012 – 2017).

У культуры камярацыі (свядомага ўвекавечання) важнае месца займаюць грамадскія ініцыятывы. Новая беларуская ментальнасць вымушае звяртацца да каранёў. На ўзроўні тапанімікі такіх прыкладаў шмат. У 2007 г., пасля перапахавання каля мінскага касцёла Святых Сымона і Алены фундатара і ініцыятара ўзвядзення храма Э. Вайніловіча каталіцкая абшчына звярнулася да мінскіх гарадскіх уладаў з прапановай перайменаваць вуліцу Бурсана ў вуліцу Эдварда Вайніловіча. Аднак Камуністычная партыя Беларусі выказала пратэст і прапанавала ўвекавечыць імёны Ю. Семянякі ці Р. Шырмы, якія жылі ў доме побач. Грамадскасць працягвала дамагацца перайменавання. Дыскусія вяліся на старонках СМІ. Так, у студзенскім нумары газеты “СБ. Беларусь сёння” за 2017 г. быў змешчаны артыкул Л. Рублеўскай, дзе прагучаў за-

Помнік Тадэвушу Касцюшку ў Мерачоўшчыне.

Помнік князю Вітаўту ў Гродне.

клік да Мінгарвыканкама надаць імя Э. Вайніловіча невялікай плошчы каля Чырвонага касцёла з усталяваннем на ёй памятнага знака, “каб стварыць яшчэ адно легендарнае месца, дзе б’ецца сэрца горада” [10]. Нязгоду выказалі сябры гарадской арганізацыі “Справядлівы свет” Беларускай партыі левых, якія прапанавалі назву “Юнацтва” ў адпаведнасці з размешчанай тут скульптурнай групай А. Анікейчыка і С. Мусінскага [11]. Прапановы разглядаліся Камісіяй па найменаванні і перайменаванні праспектаў, вуліц, плошчаў і іншых складовых частак Мінска. У выніку Мінскі гарадскі Савет дэпутатаў прыняў рашэнне даць назву ў гонар Э. Вайніловіча скверу за касцёлам Святых Сымона і Алены.

Праблема фарміравання гістарычных вобразаў ускладняецца тым, што многія культурныя каштоўнасці і дасягненні нашых суайчыннікаў асэнсоўваюцца як спадчына суседзяў – Польшчы, Літвы, Расіі і інш. Так, грамадскі рэзананс атрымала ўстаноўка на сродкі беларускай дыяспары помніка Т. Касцюшку ў горадзе Залатурн (Швейцарыя), дзе ён завяршыў жыццёвы шлях. Першапачаткова планавалася напісаць на шыльдзе да помніка: “Выдатнаму сыну Беларусі ад удзячных суайчыннікаў”, – але па патрабаванні польскага боку згадванне пра беларускае паходжанне трансфармавалася ў сухое выкладанне фактаў: “Тадэвуш Касцюшка. 1746 – 1817. Ад Беларускага аб’яднання ў Швейцарыі. 2017 год” [12]. 2017-ы год па ініцыятыве ЮНЕСКА аб’яўлены годам памяці Т. Касцюшкі. Ён уваходзіць у пантэон герояў Беларусі, Польшчы, ЗША, з’яўляецца га-

наровым грамадзянінам Францыі, а таму яго постаць мультынацыянальная і належыць да згаданага вышэй “Вялікага часу культуры”. У Беларусі імя Т. Касцюшкі носяць вуліцы ў Гродне, Брэсце, Баранавічах, Косаве, Лідзе, Івацэвічах. Адноўлены музей-сядзіба ва ўрочышчы Мерачоўшчына Івацэвіцкага раёна (2002 – 2004). На тэрыторыі сядзібы на сабраныя грамадствам сродкі адкрылі помнік (скульптар Г. Лойка, 2018 г.).

Маркіроўка культурнай прасторы як нацыянальнай адбываецца і ў культуры паўсядзённасці, напрыклад пры дапамозе назваў у меню кавярняў: кава па-паўстанцку ў Гродне ў гонар паўстання 1794 г. (кавярня “Наша кава”), кава па-касцюшкаўску ў Мінску (кавярня “Sorso”). Як вядома, Т. Касцюшка быў адным з аўтараў ідэі адкрыцця “Дома кавы” ў Варшаве.

Вобразы гісторыі і культуры ўвасабляюцца ў пэўных традыцыях сучасных гарадоў. Традыцыйныя робіцца ўсталяванне скульптур святых пры ўездзе ў гарады: Маладзечна (кампазіцыя “Пакроў Прасвятой Багародзіцы”, 2011 г.), Лагойск (лагойская ікона Божай Маці “Знаменне”, 2016 г.).

Асабліваю ролю ў фарміраванні гістарычных вобразаў адыгрываюць літаратура і мастацтва. Як адзначаў філосаф У. Мікушэвіч, яшчэ Арыстоцель адрозніваў паэзію, якая абвяшчае тое, што магло быць, і гісторыю, якая апавядае пра тое, што было. А значыць, гісторыя – толькі літаратурны жанр, дзе выказваецца пэўнае меркаванне, бо немагчыма вызначыць, што было ў рэальнасці. Вось чаму паэзія больш сапраўдная за гісторыю [13].

Эфект бачнай “жывой” гістарычнай рэальнасці, візуалізацыі вобразаў стварае кінематограф, які валодае высокай ступенню эмацыйнага ўздзеяння на глядача. Аб’яднанне дакументальнага і мастацкага тэкстаў ва ўвасабленні вобраза-сімвала бяды – Хатыні ў фільме “Ідзі і глядзі” (рэжысёр Э. Клімаў, 1985 г.), літаратурнай асновай якога сталі “Хатынская апавесць” А. Адамовіча і дакументальны зборнік успамінаў “Я з вогненнай вёскі” А. Адамовіча, Я. Брыля, У. Калесніка, дазволіла стварыць сінергетычны эфект прысутнасці, асобнага перажывання трагедыі Вялікай Айчыннай вайны. Немалаважнае значэнне пры фарміраванні вобраза мае звяртанне да біблейскіх сюжэтаў як устойліва замацаваных у сусветнай культуры.

Вобразы горада, які “зрастае” з вёскі, новага гараджаніна, учарашняга вяскоўца, працэс “паглынання” вясковай культуры гарадской са шчымлівым гумарам паказаны ў фільме “Белыя росы” (рэжысёр І. Дабралюбаў, 1983 г.). У Гродне вуліца на месцы былой вёскі Дзевятоўка, дзе здымаўся фільм, носіць назву “Белыя Росы”, там усталяваны скульптуры герояў стужкі (2018).

Катэгорыі прасторы і часу выразна выяўляюцца ў фотаальбомах. Абагульнены вобраз жы-

хара беларускага правінцыйнага горада-вёскі сярэдзіны ХХ ст. паўстае з архіўных фотаздымак, сабраных у кнізе “Найлепшы бок”, выдадзенай пры дапамозе краўдфандынгу (калектыўнага добраахвотнага фінансавання). Жыхары Глыбокага, Бабруйска, Баранавіч, Чэрвеня, іншых гарадоў і вёсак аб’яднаны ўнікальнай нацыянальнай традыцыяй фатаграфавання на фоне саматканых поцілак і дываноў [14].

Памяць пра вялікага князя літоўскага Вітаўта ўвасобілася ў аднайменным балеце (кампазітар В. Кузняцоў, пастаноўшчык Ю. Траян, 2013 г.), прэм’ера якога адбылася ў Нацыянальным акадэмічным Вялікім тэатры оперы і балета Рэспублікі Беларусь. Помнік князю ўсталяваны ў Гродне (1990-я гг.). Вобраз беларускай Жанны Д’Арк – княгіні Анастасіі Слуцкай, якая ўзначальвала войска ў абароне роднага горада ад набегу татараў, – створаны ў аднайменным мастацкім фільме (рэжысёр Ю. Ялхоў, 2003 г.). Помнік нацыянальнай гераіні стаіць у Слуцку (скульптар Сяргей Аганаў, архітэктар Сяргей Багласаў, 2016 г.). Таксама створаны балет “Анастасія” (кампазітар В. Кузняцоў, пастаноўшчык Ю. Траян, 2018 г.).

Гістарычныя вобразы адыгрываюць велізарную ролю ў фарміраванні светаўспрымання, сістэмы каштоўнасцей, ідэалаў, палітычных поглядаў у сучаснай Беларусі. Абвастранне палітычных, эканамічных, экалагічных, гуманітарных праблем вядзе да актыўных пошукаў выйсця праз зварот да мінулага. З 1990-х гг. фарміраванне гістарычных вобразаў стала найважнейшым ідэнтыфікатарам суверэнітэту.

З вобразаў складваецца памяць культуры [15], сродкі канстрування якой надзвычай раз-

Помнік Анастасіі Слуцкай у Слуцку.

настаўня, яны эфектыўна спалучаюць рысы масавасці, характарызуючы грамадскія стэрэатыпы і шаблоны, і мастацкай унікальнасцю, ствараючы вобразныя шэрагі нацыянальнай культурнай прасторы.

Спіс літаратуры

1. Акиндинова, Т. А. Кольцо хронотопов: история – культура – искусство – история / Т. А. Акиндинова, Е. Н. Устюгова // *Studia Culturae* : науч. журнал кафедр культурологии, эстетики и философии культуры и Центра изучения культуры Санкт-Петербургского государственного университета. – 2014. – Вып. 19. – С. 7 – 14.
2. Мазур, Л. Н. Образ прошлого: формирование исторической памяти / Л. Н. Мазур // *Известия Уральского федерального университета*. Сер. 2. Гуманитарные науки. – 2013. – № 3 (117). – С. 243 – 256.
3. Святославский, А. В. Трансформация образа И. Сталина в коллективной памяти с 1930-х годов до современности / А. В. Святославский // *Кризисы переломных эпох в исторической памяти / под ред. чл.-корр. РАН Л. П. Репиной*. – М., 2012. – С. 288 – 314.
4. *Memory and Political Change* / eds. A. Assmann, L. Shortt. – New York : Palgrave Macmillan, 2012. – XVIII, 223 p. – (Palgrave Macmillan Memory Studies).
5. Гронский, А. Д. Кастусь Калиновский: конструирование героя / А. Д. Гронский // *Беларуская думка*. – № 2. – 2008. – С. 82 – 87.
6. Смалянчук, А. Асоба Каліноўскага як даследчая праблема / А. Смалянчук // *Кастусь Каліноўскі і яго эпоха ў дакументах і культурнай традыцыі / навук. рэд. А. Смалянчук*. – Мінск, 2011. – С. 9 – 25.
7. **Об утверждении описания орденов, медалей и нагрудных знаков к почетным званиям Республики Беларусь** : Указ Президента Республики Беларусь, 15 янв. 1996 г., № 26 [Электронный ресурс] // Право: законодательство Республики Беларусь. – Режим доступа : <http://pravo.kulichki.com/zak2007/bz53/dcm53537.htm>. – Дата доступа : 07.02.2019.
8. **Об утверждении описания орденов, медалей и нагрудных знаков к почетным званиям Республики Беларусь** : Указ Президента Республики Беларусь, 6 сент. 1999 г., № 516 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/org459/sbor5/text4710.htm>. – Дата доступа : 07.02.2019.
9. Суша, А. А. 500-годдзе беларускага кнігадрукавання як фактар развіцця айчынай культуры / А. А. Суша // *Веснік Беларус. дзярж. ун-та культуры і мастацтваў*. – 2015. – № 2 (24). – С. 165 – 173.
10. Рублеўская, Л. Ля Чырвонага касцёла / Л. Рублеўская // *СБ. Беларусь сегодня*. – 2017. – № 13 (25148).
11. Оболенская, Ю. О доброй памяти [Электронный ресурс] / Ю. Оболенская // *СБ. Беларусь сегодня*. – 2017. – 14 июня. – Режим доступа : www.sb.by/articles/o-dobroy-pamyati.html. – Дата доступа : 07.02.2019.
12. **В Швейцарии открыли памятник Тадеушу Костюшко** [Электронный ресурс] // *Новости TUT.by*. – Режим доступа : <https://news.tut.by/culture/565635.html>. – Дата доступа : 07.02.2019.
13. Микушевич, В. Б. Достоверность поэзии [Электронный ресурс] / В. Б. Микушевич. – Режим доступа : <https://www.stihi.ru/2016/09/11/8231>. – Дата доступа : 07.02.2019.
14. **Найлепшы бок** : фотаальбом. – Мінск : А. М. Янушкевіч, 2018. – 152 с.
15. Лихачев, Д. С. Память культуры / Д. С. Лихачев // *Письма о добром и прекрасном / сост. и общ. ред. Г. А. Дубровский*. – М., 1989. – С. 215 – 222.

Вольга САКАЛОВА,
кандыдат культуралогіі.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11 лютага 2019 г.

РОЛЯ КРАКАВА Ў РАЗВІЦЦІ БЕЛАРУСКА-ПОЛЬСКІХ КУЛЬТУРНА-ЛІТАРАТУРНЫХ УЗАЕМАСУВЯЗЕЙ XV – XVI СТСТ.

Агульнае гістарычнае мінулае, што аб'ядноўвае два народы, беларускі і польскі, уласцівая гэтаму гораду неперадавальная атмасфера духоўнай свабоды, якая спрыяла раскрыццю творчага патэнцыялу асобы, сталі прычынамі асаблівай прыцягальнасці Кракава для творцаў.

Упершыню сталіца польскай дзяржавы згадваецца ў “Летапісе вялікіх князёў літоўскіх” – першым агульнадзяржаўным летапісным зводзе, створаным каля 1430 г. у Беларуска-Літоўскім княстве, які працягваўся да 1446 г. і быў вядомы пад назвай “Беларуска-Літоўскі летапіс 1446 г.”. Адзначаючы прычыны, што абумовілі неабходнасць заключэння дынастычнага шлюбу паміж каралевай Ядвігай і князем Ягайлам, а таксама аддаючы асаблівую ўвагу апісанню ўзыходжання яго на трон і звязаным з гэтым наступствам для беларуска-літоўскіх зямель, аўтар паведамляў: *“Памёр кароль Казімер Кракаўскі, і не было ў яго сыноў, толькі адна дачка Ядвіга. І пачалі ляхі з Кракава слаць да вялікага князя Ягайлы [прапановы], каб ён прыняў хрышчэнне старога Рыма, і ўзяў бы ў іх каралеўну Ядвігу сабе за жонку, і стаў бы ў іх каралём у Кракаве і ва ўсёй Ляшскай зямлі. Ён жа, вялікі князь Ягайла, параіўшыся са сваёй маці, княгіняю Ульянаю, і з усімі князямі і баярамі Літоўскай зямлі, паехаў у Ляшскую зямлю ў Кракаў. Там ён хрысціўся і браты яго, і князі, і баяры літоўскія, і ўзяў Ягайла каралеўну Ядвігу сабе за жонку, і быў каранаваны таго каралеўства каронаю. І ад таго часу пачалі хрысціць Літву ў лацінскую веру, і прыслаў архібіскуп біскуп у Вільню для Літоўскай зямлі, і тады пачалі касцёлы ставіць на ўсёй зямлі Літоўскай”* [1, с. 55]. Паводле сведчанняў летапісца, заключаны саюз меў істотныя палітычныя наступствы, бо праз распаўсюджванне каталіцтва

на беларускіх тэрыторыях, спрыяў развіццю заходнехрысціянскай культуры на іх.

На пачатку XVI ст. Кракаў займаў значнае месца ў жыццёвых і творчых біяграфіях беларускіх аўтараў. Ён быў для іх цэнтрам прыцягнення дзякуючы мясцоваму ўніверсітэту, які ў той час атрымаў славу адной з найлепшых навучальных устаноў Еўропы і куды яны імкнуліся па веда, што пацвярджаюць універсітэцкія метрычныя кнігі. Так, паводле адной з іх, датаванай 1504 г., “Францыск, сын Лукі з Полацка, заплаціў 2 грошы” [4, с. 386], што дазволіла ў будучыні вядомаму беларускаму асветніку, кнігавыдаўцу Скарыну стаць студэнтам універсітэта і звязаць сваё жыццё на пэўны час з Кракавам. Правучыўшыся тут на працягу двух гадоў, ён, у адпаведнасці з метрычнымі запісамі за 1506 г., “у перыяд дэканства магістра Леанарда... у дзень св. Лючы ў чацвертай гадзіне” [4, с. 386] атрымаў ступень бакалаўра вольных навук. Бясспрэчна, гады, праведзеныя ва ўніверсітэце, былі плённымі для Ф. Скарыны, паколькі тут ён атрымаў неабходны базіс ведаў, які даволіў яму працягнуць навучанне, а таксама садзейнічалі фарміраванню яго як рэнесанснай асобы.

Нягледзячы на змены жыццёвага шляху, Скарына не страчваў сувязі з Кракавам. Так, паводле акта аб судовых спрэчках, які адносіц-

Напалеон Орда. Кракаў. Замак Вавель над Віслай.

ца да 1512 г., асветнік быў у горадзе перад здачай экзаменаў у Падуі. Акрамя гэтага, на падставе ўніверсітэцкага дакумента, датаванага 1523 г., дзе згадваецца Францыск з Полацка, можна меркаваць, што праз некаторы час Скарына зноў вярнуўся ў Кракаў з мэтай паглыблення адукацыі.

Вучоба ў мясцовым універсітэце заклала падмурак для яго творчага самавыяўлення. У. Конан пісаў, што «факультэт свабодных мастацтваў, альбо “навук вызваленых”, які закончыў Ф. Скарына ў Кракаве, даваў сваім выхаванцам грунтоўныя тэарэтычныя веды і практычныя навыкі па класічнай рыторыцы і паэтыцы. Асветнік не абмінуў іх у сваёй дзейнасці: як адзначалася, ён пісаў вершы-акафісты – па сутнасці своеасаблівыя паэмы са складанай літаратурай і музычнай кампазіцыяй». Да таго ж, згадваючы рыторыку і адзначаючы, што яна “ест красомовность”, Ф. Скарына тым самым падкрэсліваў значную ролю яе ў мастацтве [3, с. 306].

У Кракаў жыццёвыя шляхі прывялі і Міколу Гусоўскага. Так, на думку А. Жлуткі, які даследаваў жыццязні паэта, сюды ён мог скіравацца пасля вучобы ў Віленскай парафіяльнай школе, каб паглыбіць адукацыю ў Кракаўскім універсітэце, паколькі тут “вучылася шмат студэнтаў з Беларусі, выкладалі вядомыя прафесары”, а “курс навук уключаў і літаратурныя дысцыпліны”, дзякуючы чаму навучэнцы не толькі знаёміліся з творчасцю “многіх рымскіх пісьменнікаў і паэтаў, чыталі вядомых хрысціянскіх і свецкіх аўтараў Сярэднявечча”, але і “самі спрабавалі сябе ў літаратуры” [2, с. 314].

Таксама даследчык выказаў меркаванне, што М. Гусоўскага звязвалі з Кракавам іншыя, “нейкія невядомыя нам абставіны”. Факт уключэння паэтам у выдадзеную ў 1524 г. кнігу “Новая дзівосная перамога над туркамі” чатырохрадкоўя былога гадаванца Кракаўскага ўніверсітэта Мацея Пірсэра дазволіў А. Жлутку зрабіць дапушчэнне: «відаць, невыпадкава аўтар “Песні пра зубра” абраў Кракаў месцам свайго прытулку пасля вяртання з Рыму», паколькі “магчыма, тут ён спадзяваўся на дапамогу старых універсітэцкіх сяброў” [2, с. 314].

Вядома, што ў вечным горадзе М. Гусоўскі знаходзіўся пры пасольстве Эразма Цёлка, які да таго ж быў яго мецэнатам. Аднак у 1522 г. з-за эпідэміі чумы, што ахапіла Рым і іншыя італьянскія мясціны, апякун пакінуў свет. На думку А. Жлуткі, “гэтае няшчасце, відаць, і падштурхнула паэта да пераезду ў Кракаў”, бо “застаўшыся пасля смерці Льва X і Вітэлія без усялякай падтрымкі”, толькі ў гэтым горадзе «ён мог спадзявацца на выхад у свет “Песні пра зубра”. Тут можна было скарыстацца былымі сувязямі, каб

адшукаць сродкі на друк. Тут было бліжэй да Радзімы. Але выданне кнігі на роднай зямлі было немагчымае, бо ў Вільні толькі пачынаў сваю дзейнасць Францішак Скарына». У выніку, “усе гэтыя абставіны, хутчэй за ўсё, і змусілі Гусоўскага спыніцца ў Кракаве” [2, с. 318].

Знаходзячыся ў сталіцы Рэчы Паспалітай, паэт працягваў творчую дзейнасць, пра што сведчыць выданне раней згаданай паэмы “Новая дзівосная перамога над туркамі”, прысвечанай бітве пад Трамбоўляй. Акрамя гэтага, тут жа праз год убачыў свет наступны твор М. Гусоўскага – “Жыццё і подзвігі святога Гіяцынта”. Распавядаючы ў ім пра асноўныя этапы духоўнага шляху хрысціянскага падзвіжніка, паэт не абмінае ўвагай і яго знаходжанне ў Кракаве. Прыбыўшы ў гэты горад разам з папачнікам Чэславам, Гіяцынт бярэ ўдзел у будаўніцтве касцёла. Адаючыся аскезе, ён разам з тым чуйна рэагуе на пакуты простага люду, таму ў сценах узведзенага храма просіць Усявышняга пра заступніцтва:

*Так у маленнях чувае, што часта
на днях малітоўных
Цэлыя ночы яшчэ несупынных модлы прыносіць.
Нават не ўспомніць тады пра патрэбу
нітва або ежы,
Часу на іх не стае, бо трывае ў нястомным
служэнні.
Гэткі меў звычай: калі ён няшчаснага бачыў,
нябогу,
Хворага ці жабрака, ці гаротніка, што
лямантуе, –
Плакаць і сам пачынаў, аддаляўся пад шаты
святыні, –
Так, каб адбегчы далей ды хутчэй там
сам-насам застацца.
Пільна агледзіць касцёл, каб знайсці
патаемнае месца,
Потым укленьчыць і там пачынае
стагнаць утрапёна.
Слёзы ліюцца ракой, сам жа моліць
узвышняга Бога:
“Глянь з паднябесных муроў ды ад цяжару
горкага лёсу
Дай міласэрна палёжку, спыні невыносныя енкі”, –
Ціха й пакорна прасіў суцяшэння таму чалавеку.
Гэткім заступнікам быў для шматлікіх
людзей перад Богам.
Цэлыя ночы без сну, потым цэлыя дні
на малітвах...
Божае слова тады пранікала да сэрцаў народа
[5, с. 278].*

З каралеўскім горадам звязаў свой лёс і Ян Вісліцкі, які, падобна да іншых суайчыннікаў, выправіўся сюды па веды. Скончыўшы навучанне ва ўніверсітэце, дзе ён наведваў літаратурны гурток прафесара Паўла Русіна,

Ян Вісліцкі атрымаў вучоныя ступені бакалаўра і магістра вольных навук, пасля чаго быў прыняты на пасаду выкладчыка і на працягу 1510 – 1512 гг. чытаў студэнтам курсы па філасофіі Арыстоцеля, матэматыцы Эўкліда, рыторыцы Цыцэрона. Варта адзначыць, што з Кракавам звязаны старонкі не толькі яго навуковай, але і творчай біяграфіі. Тут у 1516 г. была выдадзена новалацінская паэма “Пруская вайна”, прысвечаная перамозе аб’яднаных сіл Вялікага Княства Літоўскага і Польшчы над тэўтонскім ордэнам недалёка ад Грунвальда ў 1410 г. Як вынікае з тэксту звароту, што пачынае твор і адрасаваны “паважанаму і слаўнаму мужу, магістру Кракаўскага ўніверсітэта Паўлу Кросненскаму”, менавіта яму, “сябру паэтычнага гуртка і настаўніку” [5, с. 194], Ян Вісліцкі даў магчымасць першаму пазнаёміцца з творам і дазволіў унесці карэктывы, давяраючы энцыклапедычным ведам і эрудыцыі свайго настаўніка.

Прысвяціўшы першую частку паэмы праслаўленню выбітных дзеячаў польскай дзяржавы, аўтар, згадаўшы гераічную постаць Крака, вядомага сваімі вайсковымі подзвігамі, таксама адзначыў яго ролю ў заснаванні сталіцы Польскага караляўства:

*...Горад цудоўны стварыўшы, што стане
сталіцай дзяржавы,
Кракавам горад назваў ад імя свайго Крак,
збудаваўшы,
Там, дзе разлёгся прастор Герцынійскага лесу,
Што дакранаецца выгібам доўгім
да плодных палеткаў;
Выгіб жа той утварыўся адно
з дапамогай цячэння
Віслы шырокай, якая шуміць мнагаводнаю плыню
[5, с. 203 – 204].*

Падкрэсліваючы творчую атмасферу, што панавала ў гэтым горадзе, Ян Вісліцкі параўноўвае яе са сталіцамі антычных дзяржаў, якія былі ўслаўлены і засталіся ў стагоддзях дзякуючы мастацтву і навуцы:

*Горад цудоўны, як Атыка, слаўная
ў цэлым сусвеце,
Тая, што ззяла калісьці вучонасцю
мудрых Афінаў,
Ці як Італія, слаўная грэчкай
і рымскай скульптурай,
Што зіхацела вучонасцю
і красамоўствам патронаў [5, с. 204].*

Уважлівае вывучэнне запісаў метрычных кніг дазволіла польскаму даследчыку Вацлаву Урбану пацвердзіць факт навучання ў сценах універсітэта Сымона Буднага. Абапіраючыся

не толькі на гэтыя звесткі, але і на інфармацыю пра глыбокія лінгвістычныя (валодаў старажытнымі мовамі – грэчаскай, лацінай і іўрытам) і багаслоўскія веды Буднага, І. Саверчанка прыйшоў да высновы, што, хутчэй за ўсё, ён скончыў тэалагічны факультэт [6, с. 7]. Пацверджаннем гэтага ўдзякаваць не толькі як філосафа і багаслова, які верыў у магчымасць гарманічнага ўладкавання грамадства, заснаванага на прынцыпе павагі і абароны індывідуальных свабод чалавека, што імкнецца ў сваю чаргу да маральна-этычнага самаўдасканалення, але і як перакладчыка Святога Пісання (у 1574 г. быў выдадзены Новы Завет, які дзякуючы свайму навуковаму корпусу прызнаецца адным з найлепшых, што існавалі на той час у Еўропе) і палеміста.

Такім чынам, развіццё кантактаў паміж двума народамі – беларускім і польскім, – як на дзяржаўна-палітычным, так і на культурным узроўні ў значнай ступені абумовіла цікавасць да Кракава як сталіцы даўняй Рэчы Паспалітай у жыхароў вялікалітоўскіх абшараў. Цэнтр навукі і адукацыі, ён адыграў значную ролю ў станаўленні беларускіх асветнікаў, якія прыязджалі сюды не толькі для таго, каб атрымаць веды ў сценах Кракаўскай акадэміі, але і каб рэалізаваць свае творчыя задумы. Увасабленне вобраза Кракава ў літаратурных творах дазволіла выявіць нацыянальную адметнасць успрымання гэтага горада праз прызму мастацкага светабачання.

Спіс літаратуры

1. **Беларускія летапісы і хронікі** / уклад. У. Арлова ; прадм. В. Чамярыцкага. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1997. – 432 с.
2. **Жлутка, А. А.** Мікола Гусоўскі / А. А. Жлутка // Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – Т. 1. – С. 309 – 357.
3. **Конан, У. М.** Францыск Скарына / У. М. Конан // Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – Т. 1. – С. 283 – 309.
4. **Лабынцаў, Ю. А.** Кракаўскі ўніверсітэт / Ю. А. Лабынцаў // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. давед. – Мінск : БелСЭ, 1988. – С. 385 – 386.
5. **Літаратура XI – XVI стагоддзяў** / уклад. і камент. А. У. Бразгунова, І. У. Будзько, Л. В. Ляўшун ; прадм. У. В. Гніламёдава ; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Маст. літ., 2011. – 766 с.
6. **Саверчанка, І.** Сымон Будны – гуманіст і рэфарматар / І. Саверчанка. – Мінск : Універсітэцкае, 1993. – 223 с.

Алена ВАЛЬЧУК,
кандыдат філалагічных навук.

Артыкул падрыхтаваны пры падтрымцы БРФФД, прадм. № Г17-021 “Прасторавыя-часавыя вобразы ў беларуска-славянскім літаратурным дыскурсе”.

КАШТОЎНАСЦЬ ЯК АБ'ЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯЎ БЕЛАРУСКІХ НАВУКОЎЦАЎ У КАНТЭКСТЕ СУСВЕТНАЙ АКСІЯЛАГІЧНАЙ ДУМКІ

УДК 141.319.8+165.5]:165.6/.8(476+100)

У артыкуле прыводзіцца аналіз навуковых прац як замежных, так і айчынных даследчыкаў, чые навуковыя інтарэсы ляжаць у плоскасці вывучэння каштоўнасцей. На падставе праведзенага аналізу робіцца спроба канкрэтызацыі паняцця “каштоўнасць”. Аўтар выяўляе асаблівасці ў навуковых канцэпцыях беларускіх навукоўцаў, а таксама вызначае месца беларускай аксіялагічнай думкі ў рамках сусветнай аксіялогіі.

Ключавыя словы: *каштоўнасць, аксіялогія, тыпалогія каштоўнасцей, іерархія каштоўнасцей.*

This article provides an analysis of the scientific works of both foreign and domestic researchers, whose scientific interests lie in the plane of studying values. Based on the analysis, an attempt is made to specify the concept of “value”. The author identifies features in the scientific concepts of Belarusian scientists, and also determines the place of Belarusian axiological thought within the framework of world axiology.

Прырода паходжання каштоўнасці, а таксама вызначэнне яе сутнасці былі аб'ектамі вывучэння ўжо ў далёкай старажытнасці. Гэта звязана найперш з тым, што каштоўнасць як з'ява існуе ў непарыўнай сувязі з чалавекам, бо яна ўзнікае толькі таму, што чалавек прысвойвае прадмету або з'яве пэўныя ўласцівасці (карыснасць, важнасць, кошт, значнасць і г. д.), г. зн. прадмет, які першапачаткова не мае якіх-небудзь выключных якасцей, набывае значнасць (каштоўнасць) дзякуючы ацэнцы чалавека.

У эпоху Антычнасці такія вялікія мыслары, як Платон, Сакрат, Арыстоцель і іншыя, праводзілі аналіз маральных, эстэтычных ды іншых феноменаў, якія пазней трансфармаваліся ў катэгорыю *каштоўнасць*. Так, Арыстоцель у першай кнізе “Рыторыка” выкарыстоўвае гэтае паняцце ў параўнанні з рознымі відамі і ступенямі дабротаў. Ён сцвярджае, што супастаўляльная каштоўнасць прадметаў навук адпавядае параўнальнай каштоўнасці саміх навук: “чым больш цудоўныя і каштоўныя навукі, тым больш цудоўныя і каштоўныя іх аб'екты, таму што якая навука, такая і ісціна, што змяшчаецца ў гэтай навуцы, бо кожная навука мае сваю ўласную ісціну” [1, с. 39]. У іншым выпадку параўнальная каштоўнасць дабротаў суадносіцца з катэгорыяй мэты: “з дзвюх дабротаў каштоўнай лічыцца тая, што бліжэй да мэты, а таксама тая, што добра і для мяне, і ўвогуле” [1, с. 41]. Так, напрыклад, лекі больш каштоўныя за свае інгрэдыенты таму, што яны бліжэй да мэты – здароўя. Акрамя гэтага, Арыстоцель вызначае каштоўнасць як нешта, што мае пэўную ступень карыснасці: “...каштоўнасці шмат у чым могуць быць карыснымі, напрыклад, яны дапамагаюць нам жыць, быць шчаслівымі, карыстацца дабротамі і рабіць дабро...” [1, с. 41].

Безумоўна, антычныя філосафы, якія вывучалі эстэтыку, этыку, а таксама іншыя кірункі гуманітарнай думкі, так ці інакш сутыкаліся з

даследаваннем каштоўнасцей. Нягледзячы на гэта, у той час, верагодна, не было цвёрдага пераканання ў тым, што такія паняцці, як прыгажосць, карысць, дабро і іншыя, маюць нешта агульнае – тое, што ў выніку трансфармуецца ў паняцце каштоўнасці.

У наступныя стагоддзі навуковая цікавасць да вывучэння феномена каштоўнасці не змянялася: меркаванні пра такія яе віды, як дабро, карысць, прыгажосць, шчасце, гармонія і г. д., можна сустрэць у мысляроў Сярэднявечча і эпохі Рэнэсансу, філосафаў Новага часу, а таксама ў сучасных даследчыкаў, якія працягваюць актыўна развіваць ідэі і тэорыі папярэднікаў: сацыёлагаў, філосафаў, культуролагаў, гісторыкаў і іншых навукоўцаў у сумежных напрамках.

Найбольш грунтоўнае вывучэнне каштоўнасці прыпадае на мяжу XIX – XX стст., калі многія з пералічаных навук атрымалі акадэмічны статус. Аднак, нягледзячы на тое, што каштоўнасць можа выступаць аб'ектам для даследавання ў розных галінах гуманітарных навук, узнікла неабходнасць фарміравання асобнай самастойнай дысцыпліны, аб'ектам вывучэння якой сталі каштоўнасць і прырода яе паходжання, віды каштоўнасцей, іх структура і іерархія, метады вывучэння і г. д.

У пачатку XX ст., а менавіта ў 1902 г., французскі філосаф П. Лапі ў працы “Логіка волі” прапанаваў для абазначэння тэорыі каштоўнасцей тэрмін “аксіялогія” (ад грэч. *axios* – каштоўны), які выцесніў прапанаваны І. Крайбігам у тым самым 1902 г. тэрмін “цімалогія” (ад грэч. *timia* – які цэніцца). Э. Гартман вызначыў месца аксіялогіі ў сваёй “Сістэме філасофіі ў агульных абрысах” (1907 – 1909 гг.) побач з гнесеалогіяй, натурфіласофіяй, метафізікай, этыкай, эстэтыкай і філасофіяй рэлігіі, чым зацвердзіў назву і статус новай філасофскай дысцыпліны» [2, с. 16]. Так пачала фарміравацца філасофская тэорыя каштоўнас-

цей – аксіялогія, дзякуючы якой стала магчымым абагульненне назапашанага досведу і складванне цэласнага меркавання ўласна пра каштоўнасць, а таксама пра заканамернасці яе развіцця.

Энцыклапедыя “Культуралогія” змяшчае наступнае вызначэнне аксіялогіі: «(ад грэч. “аксія” – каштоўнасць, годнасць і “логас” – вучэнне), тэорыя каштоўнасцей – вучэнне пра каштоўнасці як бок культуры, пра іх прыроду і структуру. Аксіялогія з’яўляецца эмпірычна арыентаванай і мае шматлікія варыянты практычнага ўжывання. У адпаведнасці з гэтым яна ўяўляе сабой міждысцыплінарную сферу ведаў, якая датычыць псіхалогіі, сацыялогіі, культуралогіі, семіётыкі, герменеўтыкі, іканалогіі і іншых дысцыплін, якія так ці інакш абапіраюцца на ідэю каштоўнасці» [3, с. 54].

Цяпер, пасля вызначэння галіны гуманітарных ведаў, аб’ектам вывучэння якой з’яўляецца каштоўнасць, правядзем рэтраспектыўны аналіз дэфініцыі *каштоўнасць*, грунтуючыся на філасофскіх канцэпцыях замежных класікаў аксіялогіі, а таксама сучасных даследчыкаў тэорыі каштоўнасцей.

Першыя крокі ў комплексным і глыбокім вывучэнні феномена каштоўнасці былі зроблены прадстаўнікамі Бадэнскай (Фрэйбургскай) школы неакантыянства, заснавальнікамі якой былі нямецкія філосафы В. Віндэльбанд і Г. Рыкерт. Варта адзначыць, што апошні лічыў каштоўнасці кампанентамі культуры і прапанаваў “разумець пад культурай сукупнасць аб’ектаў, звязаных з агульназначнымі каштоўнасцямі і ўзгадаваных дзеля гэтых каштоўнасцей...” [4, с. 59]. Пры распрацоўцы канцэпцыі даследчык вылучаў шэсць абласцей каштоўнасцей: каштоўнасць навуковага спазнання (лагічныя каштоўнасці); каштоўнасці мастацтва; каштоўнасці містычнага характару (індывід нішто, “свет” адмаўляецца, ёсць толькі Бог, які ёсць усё); каштоўнасці маральнага жыцця (сацыяльна-этычныя каштоўнасці); каштоўнасці асабістага жыцця (каханне, дабрыня, сяброўства, таварыскасць і г. д.); каштоўнасці рэлігійнага жыцця (каштоўнасці, якія ўвасабляюць ідэал абсалютнага дасканаласці суб’екта, замест пантэізму – вера ў асабістага Бога) [4, с. 374 – 387].

Такім чынам, прадстаўнікі Бадэнскай (Фрэйбургскай) школы неакантыянства, якія былі заснавальнікамі філасофскай тэорыі каштоўнасцей, лічылі іх ключавымі элементамі самой па сабе культуры, а культура вызначалася імі як сукупнасць агульназначных каштоўнасцей.

Наступным этапам у развіцці тэорыі паняцця стала феноменалагічная аксіялогія. Сярод прадстаўнікоў гэтага кірунку варта вылучыць нямецкага філосафа М. Шэлера. Ён меркаваў, што каштоўнасцямі выступаюць “аб’ектыўныя якасныя

феномены, трансцэндэнтныя сутнасці, якія знаходзяцца па-за часам і прасторай, якія не залежаць ні ад суб’екта з яго патрэбамі і інтарэсамі, ні ад свайго аб’екта-носьбіта” [2, с. 18].

У працы “Фармалізм у этыцы і матэрыяльная этыка каштоўнасцей” М. Шэлер прапаноўвае наступную іерархію: “пачуццёвыя каштоўнасці (прыемнае – непрыемнае); жыццёвыя каштоўнасці вітальных пачуццяў (высакароднае – нізкае); духоўныя каштоўнасці (эстэтычныя, маральна-прававыя і каштоўнасці спазнання); каштоўнасці вышэйшай мадальнасці святога і несвятога” [5, с. 323 – 328].

Значны ўнёсак у развіццё філасофскай тэорыі каштоўнасці зрабіў М. Гартман, які, у адрозненне ад М. Шэлера, “выключае Бога як крыніцу каштоўнасцей, бо яго існаванне не можа быць даказана, але лічыць пытанне аб крыніцы важным, таму ўводзіць у якасці яе гранічную паўнавартанасць жыцця, якая сама па сабе і з’яўляецца каштоўнасцю” [2, с. 19]. У працы “Эстэтыка” М. Гартман вылучае наступныя класы каштоўнасцяў: «каштоўнасці дабротаў, г. зн. карысці рэчаў; каштоўнасці задавальнення, якія звычайна завуцца “прыемным”; жыццёвыя каштоўнасці – усё карыснае для жыцця; маральныя каштоўнасці (дабро), эстэтычныя каштоўнасці (пачуццё прыгожага) і пазнавальныя каштоўнасці (ісціна)» [6, с. 438 – 439].

Разгледзеўшы тэарэтычныя канцэпцыі найбольш значных прадстаўнікоў замежнай аксіялагічнай думкі, звернем увагу на даследчыкаў рускай аксіялогіі. Сярод мысляроў, чые навуковыя інтарэсы ляжалі ў плоскасці філасофскай тэорыі каштоўнасцей, варта вылучыць М. Лоскага, які ў манаграфіі “Каштоўнасць і быццё. Бог і царства Божае як аснова каштоўнасцей” [7] абагульніў і сістэматызаваў канцэпцыі заходніх аўтараў (М. Шэлера, М. Гартмана) і сваіх суайчыннікаў (У. Салаўёва, С. Франка). У названай працы ён вылучае:

– абсалютную станоўчую каштоўнасць, “якая мае характар дабра з любога пункту гледжання, у розных адносінах і для якога заўгодна суб’екта”;

– адносную станоўчую каштоўнасць, “якая мае характар дабра толькі ў нейкіх асобных адносінах або для якіх-небудзь пэўных суб’ектаў; у іншых адносінах або для якіх-небудзь іншых суб’ектаў такая каштоўнасць сама па сабе ёсць зло або, прынамсі, з’яўляецца звязанай са злом”;

– суб’ектыўную каштоўнасць, “якая мае значэнне толькі для пэўнага суб’екта”;

– аб’ектыўную каштоўнасць, што мае “агульную значнасць каштоўнасці, г. зн. з’яўляецца важнай для ўсялякага суб’екта” [7, с. 82 – 83];

– адмоўную каштоўнасць – “усё тое, што служыць перашкодай на шляху дасягнення абсалютнай паўнаты быцця” [7, с. 102];

– службовыя каштоўнасці – “незлічонае мноства дзеянняў, падзей, складнікаў быцця, якія маюць характар толькі сродку для ажыццяўлення якой-небудзь станоўчай каштоўнасці: прыбіранне ў пакоі, выдаленне плямы з сукенкі, штодзённыя паездкі ў трамваі на працу, запыўненне анкеты і г. д.” [7, с. 110].

Звяртаючыся да прац сучасных рускіх даследчыкаў, варта вылучыць доктара педагогічных навук А. Кір’якову, якая вызначае тры формы існавання каштоўнасці:

“Па-першае, яна можа выступаць як ідэал, выпрацаваны грамадскай свядомасцю, што ўтрымлівае ўяўленне пра атрыбуты належнага ў розных сферах грамадскага жыцця. Такія каштоўнасці могуць быць як агульначалавечымі (ісціна, дабро, прыгажосць), так і канкрэтнагістарычнымі (дыктатура пралетарыяту, манархія, сацыялізм).

Па-другое, каштоўнасць можа быць выяўлена ў аб’ектываванай форме або ў выглядзе твораў матэрыяльнай і духоўнай культуры ці ў форме чалавечых учынкаў, якія з’яўляюцца канкрэтным увасабленнем грамадскіх ідэалаў.

Па-трэцяе, сацыяльна-значныя каштоўнасці, праходзячы праз прызму індывідуальнай жыццядзейнасці, трапляюць у псіхалагічную структуру асобы ў форме асабістых каштоўнасцей і становяцца адной з крыніц матывацыі паводзін гэтай асобы” [8, с. 15].

Значнае месца сярод рускіх даследчыкаў, чые навуковыя інтарэсы звязаны з вывучэннем каштоўнасцей, займае спецыяліст у галіне аксіялогіі, доктар філасофскіх навук С. Анісімаў. Ён вызначае агульныя рысы іерархіі каштоўнасцей:

«супрацьпастаўленне “вышэйшых” (абсалютных, вечных, нязменных, апрыёрных) і “ніжэйшых” (рэлятывіўных, часовых) каштоўнасцей;

“вышэйшыя” каштоўнасці – абстрактныя, аўтаномныя, апрыёрныя, не спазнавальныя паняцці, ідэі (дабро, карысць, даброты, Бог, прыгажосць). “Ніжэйшыя” каштоўнасці (прыемнае, карыснае, мэтазгоднае і г. д.) – эмпірычныя, паўсядзённыя, адносныя, абумоўленыя, часовыя, даступныя для спазнання;

“ніжэйшыя” каштоўнасці пэўным чынам падпарадкаваны “вышэйшым”;

рацыянальна вытлумачальная іерархія пачынаецца толькі на ўзроўні “ніжэйшых”, жыццёвых, эмпірычных каштоўнасцей: задавальнення, карыснасці, мэтазгоднасці, афектыўнасці і да т. п.» [9, с. 82].

Ужо ў Сярэднявеччы і Новым часе паняцце каштоўнасці прысутнічала ў ідэях і працах прадстаўнікоў беларускай гуманітарнай думкі. Аднак поўнае і сістэматычнае яе вывучэнне як аб’екта навуковага даследавання прыпадае

на мяжу XIX – XX стст. – перыяд станаўлення і развіцця аксіялогіі. Менавіта ў гэты час з’явіліся працы беларускіх навукоўцаў, прысвечаныя вывучэнню каштоўнасці як складанага сацыяльна-культурнага феномена. Разгледзім некаторыя аксіялагічныя канцэпцыі айчынных аўтараў.

На пачатак XX ст. прыпадае дзейнасць Вацлава Ластоўскага (1883 – 1938) – гісторыка, філалага, этнографа, публіцыста, пісьменніка, літаратуразнаўцы [10, с. 144]. Сярод яго прац варта назваць публіцыстычнае эсэ “Нашы цэннасці” [11], дзе аўтар спрабуе, згодна з тэндэнцыямі свайго часу, вызначыць каштоўнасці, якія спрыяюць адраджэнню беларускай нацыі. Пры гэтым ён вылучае матэрыяльныя і маральныя нацыянальныя каштоўнасці. Матэрыяльныя каштоўнасці – гэта “дзяржаўнасць, армія, выканаўчыя органы і іншыя прыкметы дзяржаўнай улады. Матэрыяльныя нацыянальныя каштоўнасці могуць мець толькі дзяржаўныя нацыі і недаступныя нацыям недзяржаўным” [11, с. 314]. Паводле В. Ластоўскага, адсутнасць матэрыяльных нацыянальных каштоўнасцей не з’яўляецца фактарам, супярэчным існаванню нацыі, г. зн. яна можа існаваць працягла час без дзяржаўнасці.

Маральныя нацыянальныя каштоўнасці В. Ластоўскі падзяляе на інстытуцыйныя і ідэальныя. Інстытуцыйныя каштоўнасці складаюцца з “сумы маральных інстытуцый і арганізацыйных формаў, якія распадаюцца на чатыры вялікія кампаненты: мова (якая ўключае і літаратуру – слова і славеснасць), царква, пачуццё нацыянальнай годнасці і звычаі. Ідэальныя цэннасці – гэта: гісторыя, традыцыі, ідэалы” [11, с. 314]. Даследчык адводзіць вялікае значэнне маральным нацыянальным каштоўнасцям, дзякуючы якім існаванне нацыі магчыма на працягу доўгага часу нават ва ўмовах знешняга ўздзеяння, якое аказваюць іншыя народы.

Важна адзначыць, што распрацаваная В. Ластоўскім тыпалогія носіць не толькі тэарэтычны, але і прыкладны характар. Ён аналізуе наяўнасць неабходных для існавання нацыі каштоўнасцей і паказвае на адсутныя. Паводле В. Ластоўскага, беларуская нацыя валодае маральнымі інстытуцыйнымі каштоўнасцямі: мова, пачуццё нацыянальнай еднасці, звычаі; маральнымі ідэальнымі каштоўнасцямі: гісторыя, нацыянальныя традыцыі, ідэалы; не валодае нацыянальнымі матэрыяльнымі каштоўнасцямі і такім кампанентам нацыянальных маральных інстытуцыйных каштоўнасцей, як царква [11, с. 314 – 315].

Такім чынам, В. Ластоўскі лічыць больш значнымі для існавання нацыі маральныя нацыянальныя каштоўнасці ў параўнанні з матэрыяльнымі. Аўтар прапануе эфектыўную каштоўнасную тыпалогію, што дазваляе на практыцы вызначыць

ступень самастойнасці і ўстойлівасці нацыі. Гэтая тыпалогія дапамагае высветліць, якія кампаненты адсутнічаюць, з мэтай іх далейшага заўважэння і, як вынік, умацавання нацыянальнай самасвядомасці. Канцэпцыя В. Ластоўскага носіць фундаментальны характар і з'яўляецца ўнікальнай, бо ёй можна карыстацца для вызначэння паўнаты каштоўнасцей, неабходных для існавання не толькі беларускай, але і іншых нацый.

Сярод айчынных даследчыкаў, чые навуковыя погляды былі накіраваны на вывучэнне аксіялагічнай праблематыкі ў беларускай культуралагічнай думцы, варта вылучыць доктара філасофскіх навук, прафесара Мікалая Крукоўскага (1923 – 2013). Мікалай Ігнатавіч з 1963 г. працаваў у Беларускім дзяржаўным універсітэце, з 1994 г. выкладаў у Беларускім дзяржаўным універсітэце культуры і мастацтваў. Сферай яго навуковых інтарэсаў выступала праблема поле філасофіі, тэарэтычнай эстэтыкі, культуралогіі, станаўленне нацыянальнай самасвядомасці, узаемадзеянне культуры і суверэнітэту народа [12, с. 485].

Як і В. Ластоўскага, М. Крукоўскага таксама турбавала праблема беларускага нацыянальнага пытаньня, аднак, у адрозненне ад першага, ён разглядаў каштоўнасці скрозь прызму ідэалаў. У працы “Бляск і трагедыя ідэалу” [13] аўтар, грунтуючыся на прыкладах аднаўлення разбуранай пасля Другой сусветнай вайны нямецкай эканомікі і адраджэння нямецкай культуры, а таксама беручы пад увагу дынамічнае развіццё культуры на Блізкім Усходзе дзякуючы росквіту там ісламу, робіць спробу вызначыць тыя культурна-філасофскія і сацыяльна-гістарычныя слупы, якія могуць выступіць у ролі падмурка для падтрымання ўстойлівага існавання і развіцця беларускага грамадства, а таксама адраджэння найлепшых традыцый беларускай культуры. Так, паводле М. Крукоўскага, верхнім узроўнем у сістэме ідэалаў грамадства выступае ідэя Бога “як абсалютнага каштоўнасна-духоўнага арыенціра, як кропкі адліку абсалютнай сістэмы каардынат, у якой павінен бачыцца ўвесь акаляючы нас сусвет. Ідэя Бога мае ўніверсальны характар і ў ёй, як у вяршыні піраміды, канцэнтруюцца як законы прыроды, так і ўсе ідэалы і духоўныя каштоўнасці чалавецтва” [13, с. 16]. У працы разглядаецца праблема адсутнасці адзінай нацыянальнай царквы, што абумоўлена шматканфесійнасцю Беларусі. Такім чынам, і В. Ластоўскі, і М. Крукоўскі вызначалі неабходнасць адзінай нацыянальнай царквы як адной з умоў устойлівага існавання і развіцця нацыі. Аднак, у адрозненне ад В. Ластоўскага, М. Крукоўскі акрамя канстатацыі яе адсутнасці прапанаваў на гэтую ролю грэка-рымскую царкву, якая ўзяла б на сябе функцыі духоўнага адраджэння і інтэграцыі беларускага народа.

Другім узроўнем у структуры ідэалаў грамадства даследчык вылучае космас і прыроду як “канкрэтнае ўвасабленне Бога, а не як мёртвы, пасіўны матэрыял для тэхнічнага асваення і перапрацоўкі” [13, с. 17]. Наступным кампанентам выступае ідэя чалавецтва і чалавека “як не толькі біялагічнага індывіда, але і духоўнай, надзеленай Боскім розумам істоты – асабістасці” [13, с. 17]. Далей у структуры вызначаецца нацыянальная беларуская ідэя “як увасабленне духу і самасвядомасці народа, нацыі, здзейсненае ў беларускай суверэннай дзяржаве як рэальнасці маральнай ідэі, выражанае на роднай беларускай мове і адухоўленае беларускай хрысціянскай царквой” [13, с. 18]. Заўважым, што такія структурныя элементы, як нацыянальная беларуская ідэя і мова таксама прысутнічаюць у структуры каштоўнасцей В. Ластоўскага, што чарговы раз пацвярджае правамернасць распрацаваных аўтарамі канцэпцый.

Наступныя ўзроўні ў структуры – класавая салідарнасць і прафесійная годнасць, што забяспечваюць “належны ўзровень матэрыяльнай культуры, садзейнічаючы эфектыўнасці вытворчай дзейнасці народа і якасці яго матэрыяльнага жыцця” [13, с. 18]. Заключнымі кампанентамі структуры з'яўляюцца сямейная дабрачыннасць і асабіста-маральная годнасць асобы [13, с. 19]. Пры дапамозе прапанаванай мадэлі ідэалаў М. Крукоўскі вызначае канкрэтныя каштоўнасныя арыенціры, якія спрыяюць устойліваму развіццю беларускага грамадства і культуры.

Сярод сучасных беларускіх даследчыкаў варта згадаць доктара філасофскіх навук, прафесара Яўгена Бабосава (н. у 1931 г.), які вывучае праблемы тэорыі і метадалогіі навук, пазнання, сацыялогіі экстрэмальных сітуацый і катастроф, асаблівасцей пераходнага перыяду ў развіцці беларускага грамадства. Ён распрацаваў новыя канцэптэуальныя падыходы да вывучэння станаўлення і развіцця духоўнага свету чалавека [14, с. 183].

Даследчык прыводзіць наступную тэарэтычна-метадалагічную тыпалогію каштоўнасцей: “у залежнасці ад пераважнай накіраванасці інтарэсаў і патрэб суб'ектаў, якія кіруюцца тымі ці іншымі каштоўнасцямі – вітальныя, сацыялізацыйныя, інтэракцыяністычныя, сэнсажыццёвыя; у залежнасці ад цывілізацыйнага асяроддзя, у якім сфарміраваліся і функцыянуюць пэўныя каштоўнасці – традыцыйныя, сучасныя, агульначалавечыя; паводле функцыянальнай падставы – інтэгральныя (яднанне, сяброўства, любоў і інш.), дыферэнцавальныя (здольнасць, характар і інш.); у залежнасці ад маштабаў і тыпу сацыяльнай супольнасці – агульнасацыяльныя, нацыянальна-грамадзянскія, сацыяльна-эканамічныя,

сацыякультурныя, экалагічныя, прафесійныя, экзистэнцыйныя; у залежнасці ад перавагі пэўнага тыпу жыццёвых арыентацый і імкненняў – матэрыяльныя (ежа, адзенне і інш.), нематэрыяльныя, духоўныя (прыстойнасць, бескарыслінасць і інш.); у адпаведнасці з тым, каму адрасавана тая ці іншая каштоўнасць – індывідуальныя (воля, талент і інш.), міжасобныя (вернасць, памяркоўнасць і інш.), калектывісцкія (узаемадапамога, яднанне і інш.); ад сферы функцыянавання – маральныя (дабро, зло і інш.), рэлігійныя (вера ў Бога, культ святых і інш.), этнанацыянальныя (родная мова, нацыянальная культура і інш.), грамадзянска-палітычныя (сацыяльная роўнасць, свабода слова і інш.), эканамічныя (уласнасць, дабрабыт і інш.), сацыякультурныя (мастацкія творы), экалагічныя (асяроддзе пражывання, прадукты і інш.)” [15, с. 14 – 16].

У рамках гэтага артыкула быў праведзены аналіз падыходаў да вывучэння паняцця *каштоўнасць*, а таксама канцэпцый замежных і айчынных даследчыкаў у сферы аксіялогіі, на падставе чаго можна сцвярджаць пра існаванне сённа разнастайнасці азначэнняў названага паняцця. На нашу думку, гэта абумоўлена найперш тым, што дэфініцыя *каштоўнасць* мае міждысцыплінарны характар. Кожная з галін гуманітарных ведаў пры вызначэнні аб’екта на тэарэтычна-метадалагічную і эмпірычную базу, якая сфарміравалася ў выніку шматгадовага генезісу ідэй у гэтай галіне.

Аднак дзякуючы даследаванням навукоўцаў у сферы аксіялогіі азначэнні паняцця каштоўнасці не выглядаюць хаатычнай масай, а паўстаюць перад намі ў выглядзе строгах тыпалогій, дзе існуе пэўная ўзаемасувязь і субардынацыя паміж рознымі кампанентамі гэтых тыпалогій. Паколькі ўстанавіць адзінае і ўніверсальнае азначэнне даволі складана, лічым мэтазгодным разуменне названай дэфініцыі ў наступных сэнсах:

– каштоўнасць як уласцівасць, якую чалавек надае аб’екту або з’яве (напрыклад, карысць, важнасць, кошт, значнасць і г. д.). Так, прадмет, які першапачаткова не мае нейкіх выключных уласцівасцей, набывае іх дзякуючы ацэначнай дзейнасці чалавека. Тут мы пад каштоўнасцю разумеем тую ці іншую характарыстыку, што мае значэнне для канкрэтнага чалавека;

– каштоўнасць як ідэал, узор, нормы паводзін, якія маюць значэнне па прычыне працяглага генезісу, сфарміраваныя дзякуючы сацыяльна-культурнаму досведу папярэдніх пакаленняў.

Прааналізаваўшы замежныя і айчынныя даследаванні ў сферы вывучэння каштоўнасці, лічым правамерным сцвярджанне пра тое, што беларуская аксіялагічная думка паспяхова развіваецца ў кантэксце еўрапейскай і сусвет-

най навуцы, пры гэтым улічвае рэальныя праблемы, якія стаялі перад беларускім грамадствам у розныя гістарычныя перыяды, і згодна з запытамі, патрабаваннямі і тэндэнцыямі свайго часу прапануе магчымыя шляхі іх вырашэння. Айчынныя аўтары ў розныя часы турбавала нацыянальнае пытанне, беларуская культура і яе ўплыў на ўмацаванне нацыянальнай ідэі, стварэнне незалежнай дзяржаўнасці, захаванне ўласнай ідэнтычнасці, а таксама фундаментальныя тэарэтычна-метадалагічныя даследаванні, што і знайшло ўвасабленне ў іх навуковых працах і канцэпцыях.

Спіс літаратуры

1. **Античные риторика** / А. А. Тахо-Годи [и др.] ; под общ. ред. А. А. Тахо-Годи. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1978. – 352 с.
2. **Выжлецов, Г. П.** Аксіология культуры на рубежах веков / Г. П. Выжлецов // Международный журнал исследований культуры. – 2016. – № 2 (23). – С. 15 – 27.
3. **Аксіология** // Культурология XX век : энцикл. в 2 т. / редкол. : С. Я. Левит [и др.]. – М. : РОССПЭН, 2007. – Т. 1. – С. 54.
4. **Риккерт, Г.** Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт ; под общ. ред. А. Ф. Зотова ; сост. А. П. Полякова, М. М. Беляева. – М. : Республика, 1998. – 413 с.
5. **Шелер, М.** Избранные произведения / М. Шелер ; пер. А. В. Денежкина [и др.] ; под общ. ред. А. В. Денежкина. – М. : Гнозис, 1994. – 490 с.
6. **Гартман, Н.** Эстетика / Н. Гартман ; пер. с нем. Т. С. Батищева [и др.] ; под ред. А. С. Васильева. – Киев : Ника-Центр, 2004. – 640 с.
7. **Лосский, Н. О.** Ценность и бытие. Бог и царство Божие как основа ценностей / Н. О. Лосский. – Париж : YMCA PRESS, 1931. – 136 с.
8. **Кирьякова, А. В.** Теория ценностей – методологический базис аксиологии образования [Электронный ресурс] / А. В. Кирьякова // Аксіология и инноватика образования – 2010. – № 1. – Режим доступа: <http://www.orenport.ru/axiology/docs/3/3.pdf>. – Дата доступа : 22.08.2018.
9. **Анисимов, С. Ф.** Введение в аксиологию : учеб. пособие / С. Ф. Анисимов. – М. : Современные тетради, 2001. – 128 с.
10. **Янушкевіч, Я. Я.** Ластоўскі Вацлаў Юсцінавіч / Я. Я. Янушкевіч // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 9. – С. 144 – 145.
11. **Ластоўскі, В.** Нашы цэннасці / В. Ластоўскі // Выбраныя творы. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1997. – С. 314 – 315.
12. **Бараноўскі, П. М.** Крукоўскі Мікалай Ігнатавіч / П. М. Бараноўскі // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 1999. – Т. 8. – С. 485.
13. **Крукоўскі, М. І.** Бляск і трагедыя ідэалу : філасофскія эцюды пра ідэалы, дэмакратыю і суверэнітэт / М. І. Крукоўскі. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2004. – 352 с.
14. **Бабосаў Яўген Міхайлавіч** // Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 1996. – Т. 2. – С. 183.
15. **Динамика ценностных ориентаций молодежи в трансформирующемся обществе** / Е. М. Бабосов [и др.]. – Минск : Современное слово, 2001. – 159 с.

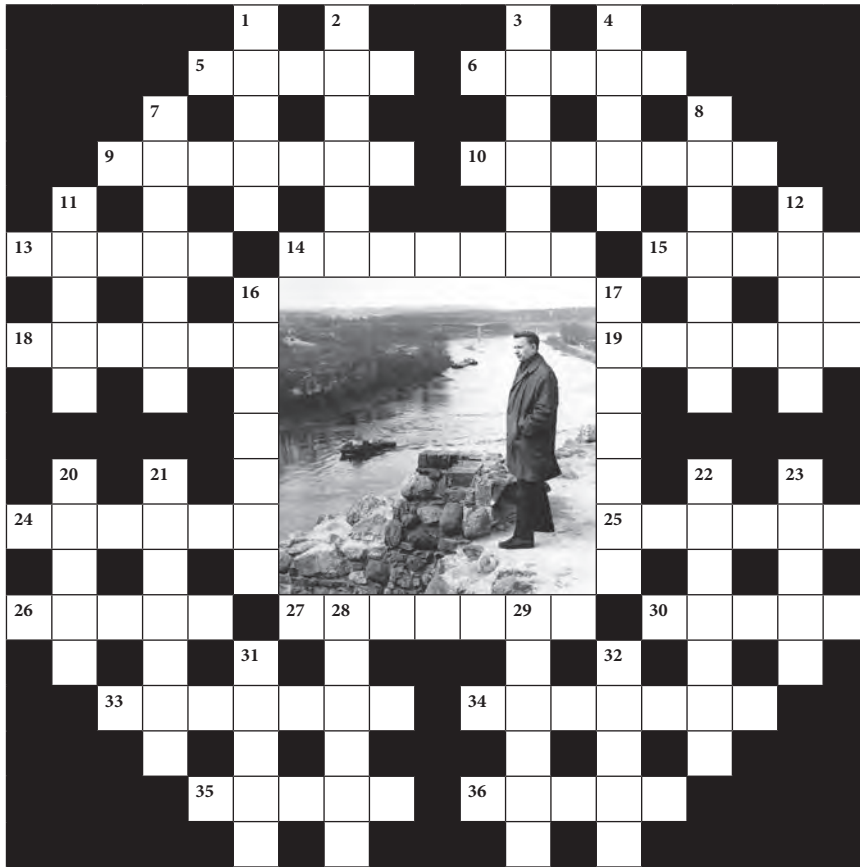
Дзяніс СТАНКЕВІЧ,

аспірант кафедры культуралогіі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 13 сакавіка 2019 г.

КРЫЖАВАНКА

ДА 95-ГОДДЗЯ З ДНЯ НАРАДЖЭННЯ ВАСІЛЯ БЫКАВА

адбіць у немцаў вышыню. **24.** Аповесць пра гераічных салдат-артылерыстаў. **25.** Звод правілаў армейскай службы. **26.** Папярэдні, у агульных рысах план твора. **27.** Аўтар зборніка “Святлынь”, прадмову да якога напісаў В. Быкаў. **30.** Беларускі класік, яго “Дрыгва” зачаравала Васіля Быкава ў дзяцінстве. **33.** Званне, нададзенае В. Быкаву ў сувязі з прысуджэннем Дзяржаўнай прэміі СССР за аповесці “Абеліск” і “Дажыць да світання”. **34.** Слова, блізкае па марфалагічным складзе і гучанні да іншага слова, але адрознае па значэнні. **35.** Падроздзяленне, якім на фронце камандаваў В. Быкаў. **36.** Адзін са стваральнікаў фільма “Знак бяды”.

Па вертыкалі: **1.** Сталіца еўрапейскай краіны, дзе выдаваліся кнігі В. Быкава. **2.** Павага, якая аказваецца каму-небудзь грамадствам, людзмі. **3.** Стваральнік оперы “Воўчая зграя”. **4.** Частка мастацкай кінастужкі “Доўгія вёрсты вайны”, створанай па быкаўскім сюжэце. **7.** Возера ў Венгрыі, што згадваецца ў аповесці “Здрада”. **8.** Рубеж, які гераічна абараняе ў аповесці “Жураўліны крык” жменька савецкіх салдат. **11.** Адметнасць апавядання “Ход канём”. **12.** Родная вёска В. Быкава. **16.** Расійскі даследчык творчасці В. Быкава. **17.** Мастацкі прыём, заснаваны на спалучэнні не-

Па гарызанталі: **5.** Навела, у якой Васіль Быкаў асэнсоўвае драму капітана Полазава. **6.** Сцэнічны твор Яўгена Глебава, пабудаваны на матэрыяле быкаўскай “Альпійскай балады”. **9.** Дзейная асоба аповесці “Дажыць да світання”. **10.** Пасада Шаўрова – аднаго з персанажаў апавядання “На сцяжыне жыцця”. **13.** Крытык, аўтар манаграфіі “Васіль Быкаў”. **14.** Сукупнасць вобразна-выяўленчых сродкаў у творчасці літаратара. **15.** Жанр твора “Недачытаная кніга”. **18.** Персанаж апавядання “Адна ноч”. **19.** Атака наўдачу, якой, напрыклад, рота капітана Арлаўца ў аповесці “Пастка” спрабуе

чаканых і рэзкіх кантрастаў. **20.** Вышэйшае ўвасабленне якіх-небудзь якасцей, узор годнасці. **21.** Званне Гусакова, героя аповесці “Балота”. **22.** Перыядычнае выданне, на старонках якога ў 1965 г. была змешчана аповесць “Мёртвым не баліць”. **23.** Малады чырвонаармеец з аповесці “У тумане”. **28.** Персанаж навелы “Дваццаты”. **29.** Радзіма Джуліі, якая разам з беларусам Іванам ратуецца ў быкаўскай аповесці з фашысцкага палону. **31.** Фільм Вячаслава Нікіфарова паводле аповесці В. Быкава. **32.** Другі экзэмпляр, што дакладна паўтарае арыгінал.

Адказы

Па вертыкалі: 1. Сафія. 2. Пашана. 3. Вагнер. 4. Сербія. 7. Валатон. 8. Пераезд. 11. Гумар. 12. Выякі. 16. Лазараў. 17. Ірэтаск. 20. Ізраі. 21. Капітан. 22. Часопіс. 23. Бураў. 28. Івашоў. 29. Італія. 31. “Фруза”. 32. Копія.
Па гарызанталі: 5. “Залат”. 6. Валет. 9. Хакімаў. 10. Індыксер. 13. Бурана. 14. Палітра. 15. Нарыс. 18. Валюка. 19. Рызыка. 24. “Здрада”. 25. Статут. 26. Накід. 27. Гітлер. 30. Коляс. 33. Ляўрэат. 34. Паронім. 35. Узвод. 36. Нікі.

Склаў Іосіф КАРПЫЗА.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).
Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 263-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 263-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 263-34-79, адказнага сакратара (017) 263-07-40, факс (017) 263-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rod-slova.by

Падп. да друку 10.06.2019. Фармат 60 × 84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 795 экз. Зак. 1507.
Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».
220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.